

T.C.

Hitit Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Arkeoloji Anabilim Dalı

DEMİR ÇAĞ'DA ANADOLU KENT KAPILARI

Gülay ARSLAN

Yüksek Lisans Tezi

Çorum 2016

DEMİR ÇAĞ'DA ANADOLU KENT KAPILARI

Gülay ARSLAN

**Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Arkeoloji Anabilim Dalı**

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı

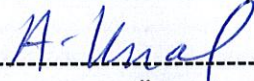
Prof. Dr. Ahmet ÜNAL

Çorum 2016

KABUL VE ONAY

Gülay ARSLAN tarafından hazırlanan “**Demirçağında Anadolu Kent Kapıları**” başlıklı bu çalışma, **11 Ocak 2016** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

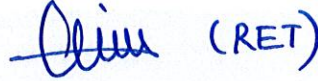
Prof. Dr. Ahmet ÜNAL (Başkan-Danışman)

İmza

Doç. Dr. Osman DOĞANAY

İmza

Yrd. Doç. Dr. Özlem SİRGAVAZ

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN

Enstitü Müdürü

T.C.

HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağımı gösterdiğimi ayrıca beyan ederim (11/01/2016)

Ad Soyad

Gülay Arslan

ÖZET

Arslan, Gülay, Demir Çağ'da Anadolu Kent Kapıları, (Yüksek Lisans Tezi), Çorum, 2015.

M.Ö.1200' den M.Ö. 330 tarihine kadarki süreçte Anadolu Coğrafyası üzerinde farklı kültürel ve siyasal unsurlar varlığını sürdürmüştür. Frigya, Lidya, Urartu ve Likya uygarlıkları bunlardan sadece birkaçıdır. Bu kültürlerle ait kent kapıları: kaleler, surlar ve bunlara yönelik dönemsel mimari özellikler, topografik yapı ve savunma mimarisine etkisi çalışmamız içerisinde ele alınmıştır.

Anadolu Demir Çağı'nın aydınlatılmasında mimari unsurlar önemli arkeolojik kanıtlardan birisidir. Bu çalışmanın amacı; kentlerde savunma işlevini yerine getiren ve kentlerin mimari ve sanatsal özelliklerini, kültürünü, sivil ve askeri yönlerini yansıtan kent kapılarını, ait oldukları coğrafi ve dönemsel özellikleri de dikkate alarak incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Demir Çağ, Kent Kapıları.

ABSTRACT

Arslan, Gülay, Anatolian City Gates in the İron Age, (Master's Thesis),Çorum,2015

From 1200 B.C. until the date that process 330 B.C. different cultural and political elements had existed in Anatolian geography, Phrygian, Lydian, Urartu and Lycian civilizations were just a few of them.City Gates of these cultures and periodic architectural features of them, the purpose of topography and construction are discussed in our study.

For elucidation of anatolian İron Age and the İron Age in urbanization process, architectural elements are the most important archaeological records.The purpose of thiswork is the city Gates those reflecting the defence function of the city, cultural characteristics, architectural and artistic features of the city, the civilian and military aspects considering the geographical and periodical features.

Key Words: Anatolia, İron Age, City Gate.

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans ders aşamasında ve tez aşamamda, bilgi birikimini, entelektüel bakış açısını ve emeğini, samimiyet ve hoşgörü ile aktaran Değerli Hocam Prof.Dr.Ahmet Ünal'a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Prof.Dr.Ahmet Adil Tırpan'a verdiği bilgilerden dolayı teşekkür ediyorum. Kaynaklarından faydalandığım Antalya Akmed Kaleiçi Müzesi'ne, tez sürecinde yardımlarını esirgemeyen 19 Mayıs Üniversitesi ve Selçuk Üniversitesi Kütüphanesi çalışanlarına teşekkürler.

Aynı dönemde birlikte tez yürüttüğümüz sevgili arkadaşım Göray Avşar'a, iletişim ve paylaşımlarından ötürü teşekkür ediyorum.

Tez süresi boyunca bana destek olan ve çevirilerime katkıda bulunan eşime çok teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

RESİMLER VE TABLOLAR LİSTESİ.....	vii-x
KISALTMALAR.....	xi-xii
ÖNSÖZ.....	xiii
GİRİŞ.....	1-3

I.BÖLÜM

1.1.FRİGYA BÖLGESİ.....	4-5
1.2.Gordion (Yassıhöyük).....	5-8
1.3.Midas (Yazılıkaya).....	8-10
1.4.Kerkenes.....	10-11
1.4.1.Güney Kapısı.....	11
1.4.2.Batı Kapısı.....	11
1.4.3.Doğu Kapısı ve Sur Duvarı.....	12
1.4.4.Kuzey Doğu Kapısı.....	12
1.4.5.Batı Duvarındaki Küçük Kapı.....	12
1.4.6.Güneyde Gözbaba Tümülüsü Yönüne Açılan Kapısı.....	12
1.4.7-Kapadokya Kapısı.....	13-14
1.5.Akalan.....	14-16

II.BÖLÜM

2.1.LİDYA BÖLGESİ.....	17
2.1.1.Sardes.....	17-18
2.1.1.2.Akropolis.....	18
2.1.1.3.Aşağı Şehir:Tahkimatlar.....	18-19
2.1.1.4.Sur İçindeki Aşağı Şehir.....	20
2.1.2.Sardes'te Pers Dönemi.....	20
2.1.3.Daskyleion (Hisartepe).....	20-21
2.1.4.Akhaemenid Öncesi Dönem Suru.....	21-22

2.1.5.Lidya Suru.....	22
2.1.6.Akhaemenid Suru.....	22-24

III. BÖLÜM

3.1.URARTU BÖLGESİ.....	25
3.1.1.Urartu Kale ve Surlarının Mimari Ve İşlevsel Özellikleri.....	26-27
3.1.2.Kiklopik Yöntem.....	27
3.1.3.Klasik Urartu Yöntemi.....	27-28
3.1.4.Uçkale Yöntemi.....	28-29
3.2.1.Merkezi Kaleler (Kale Kentler).....	29
3.2.1.1.Aşağı Ve Yukarı Anzaf Kaleleri.....	29-30
3.2.1.2.Van –Tuşpa Kalesi.....	30-31
3.2.1.3.Çavuştepe Kalesi.....	31-32
3.2.1.4.Ayanis Kalesi.....	32
3.2.1.5.Garnizon Niteliği Taşıyan Küçük Kaleler.....	32-33
3.2.1.6.Aznavor Kalesi.....	33
3.2.1.7.Harput Kalesi.....	33
3.2.1.8.Norşuntepe Kalesi.....	33
3.2.1.9.Panz Kalesi.....	34

IV. BÖLÜM

4.1.LİKYA BÖLGESİ.....	35-36
4.1.1.Kyaneai.....	36-37
4.1.2.Myra.....	38
4.1.3.Lmyra.....	39
4.1.4.Xantos.....	39
4.1.5.Kadyand.....	39-40
SONUÇ.....	41-44
KAYNAKÇA.....	45-53

EKLER.....54-83

RESİMLER VE TABLOLAR LİSTESİ

Res:1: Frigya bölgesi

Res:2: Gordion konumu

Res:3: YHSS 7 Erken Demir Çağ

Res:4: Erken Frig Dönemi Anıtsal Stadel Kapısı

Res:5-6: Gordion'da ki Kabartmalı Ortostat Parçaları

Res:7: Ankara'da Bulunmuş Frig Ortostatları

Res:8: YHSS 6B Evresi

Res:9: Gordion, Ana Girişte bulunan Polykrome Ev temelleri

Res:10: Gordion Orta Frig Dönemi

Res:11: Gordion, Orta Frig Dönemi Yapı Taşları

Res:12: Yeni Stadel Kapı Kompleksinin Glasisi

Res:13: Gordion (Yassihöyük)

Res:14: Sitadel Girişi, Kuzey Avlusu, Doğu Duvarı, kapatma işlemi

Res:15: Sitadel Girişi, Kuzey Avlusu (bkz.yukarda) Güney Duvarı Kapatma İşlemi

Res:16: Küçük Höyük Kalesinin Kerpiç Burcu

Res:17: YHSS 4 Evresi

Res:18: Yazılıkaya-Midas Kenti Planı

Res:19: Midas Kenti

Res:20: Midas Kent Planı

Res:21: Akpara Kale

Res:22: Midas- Yazılıkaya Vadisi'nde Yer Alan Kalelerin 2 ve 3 boyutlu modellenmesi

Res:23: Midas Kale'den Akpara, Pişmiş ve Gökgöz Kale (soldan sağa)

Res:24: Pişmiş Kale Planı

Res:25: Yazılıkaya-Midas Anıtı

Res:26: Kümbet, Solon Mezarı ve sonradan eklenmiş ahşap kapı

Res:27: Solda Aslankaya Anıtı,

Res:28: Sağda Aslankaya Anıtı Kapı Kanadı Detayı

Res:29: Demir Çağında Anadolu ve Kerkenes

Res:30: Demir Çağ Kentinde Kerkenes Dağı

Res:31: İşlenmemiş taşlardan örülmüş Kerkenes Surları, ön taraftaki boşluk Kent Kapısı'nın kazılmadan önceki halini göstermektedir.

Res:32: Kerkenes, Kent Kapıları

Res:33: Kerkenes Sur Kazısı, plan ve cephe çizimleri

Res:34: Kerkenes Sur Kazısı genel görünüm

Res:35: Kerkenes, Doğu Kapısı ve Sur Duvarı, Kule II-III arasındaki alan

Res:36: Kerkenes , Gözbaba Tümülüsü yönüne açılan Şehir Kapısı

Res:37: Kapadokya Kapısı planı

Res:38: Kapadokya Kapısı , Doğu Kulesi Glasisi

Res:39: Batı Kule onarım aşaması

Res:40: Geniş taş döşemenin, Batı ve Doğu Kulelerin onarımından sonraki hali

Res:41: Bir heykeli destekleyen kumtaşı kaide üzerine oyulmuş çift sfenks

Res:42: Kuzey Kule'nin güney köşesindeki basamaklı anıt üzerinde dikili idol

Res:43: Yaraşlı dağ kenti ve surları. Kentin ana kapısı (en arkada)

Res:44: Orta Karadeniz Bölgesi Demir Çağ yerleşimleri, Akalan

Res:45: Akalan, topografik planı

Res:46: Akalan , batıdan genel görünüm

Res:47: Akalan'ın, doğusundaki işlenmiş kayalar

Res:48: Kuzey Doğu Sur Duvarları'nın batıdan görünüşü

Res:49: Akalan, eğimli sur duvarları

Res:50: Lidya, MÖ 6 yüzyıl

Res:51: Sardes'in Planı

Res:52: MÖ 6.yüzyıl ortalarında Lidya surlarını canlandırma denemesi

Res:53: Sardes'in Hermos Ovası'ndan görünümü, solda Tmolos Dağı (Boz Dağ), sağda Sardes akropolisi

Res:54-55: Üstte Sardes Akropolisindeki Bizans Tahkimatları; altta,Akropolisin kuzeyinde doğuya bakan Lidya Dönemi teras duvarları

Res:56-57: Üstte, Akropolisin kuzeyindeki teras duvarlarının rekonstrüksiyon çizimi; altta Lidya Dönemi tahkimatları ve surların üzerinde bulunduğu düşünülen yapılar. (MÖ 6 yy.ikinci yarısı)

Res:58: Tahkimata ait düşmüş ve yanmış panjurlar ve kapıların rekonstrüksiyon çizimi

Res:59: Lidya Dönemi kerpiç surunda, muhtemelen surun tepesine çıkan yanmış koridor ya da merdivenler

Res:60: Sardes, Sur içindeki Aşağı Şehir, Lidya Dönemi suruna ait kapı, MÖ 6.yüzyıl ortası

Res:61: Lidya Dönemi suru kapısındaki duvar örgüsünden detay ve duvarcı işaretleri

Res:62: Sardes: Aşağı Tahkimatlar, Erken Arkaik sur duvarının doğu kısmı

Res:63: Sur duvarının güneyden görünümü, alttan üste doğru çakıl ve kum katmanlar , aşınmış kerpiç tabakası

Res:64: Sardes'te Pers tahrip tabakası, kerpiç şehir surunun görünüşü ve üst yapıdan düşmüş kerpiç yığınının kesiti

Res:65: Sardes'in batısındaki surların, iskeletleri ve diğer tahribat yıkıntılarını gösteren plan

Res:66: Daskyleion, konumu

Res:67: Akhaemenid öncesi evre, Frig şehir surunun güney doğu kulesi

Res:68: 5 m. Genişlikte 2.5 m. Yükseklikte korunmuş, bir kulesinin açığa çıkarıldığı Frig şehir suru, MÖ 7 yüz yıl

Res:69: Akhaemenid öncesi evre, şehir surunun batı duvarı

Res:70: Daskyleion, Lidya suru MÖ. 7.yüz yıl

Res:71: Erken Akhaemenid Evre, teras-sur duvarı, MÖ 547-480

Res:72: Erken Akhaemenid Evre, tres sur duvarının batıdan görünümü

Res:73: Urartular

Res:74: Urartu Krallığı

Res:75: Yukarı Anzaf Kalesi Planı

Res:76: Aşağı Anzaf Kalesi

Res:77: Van Kalesi

Res:78: Van Kalesi Sardur Burcu Üzerindeki Yazıtlar

Res:79: Çavuştepe Kalesi Genel Görünüm

Res:80: Çavuştepe sitadelinin Uçkale bölümü, doğudan. Surların kayalık yamaçlara açılan teraslara yapıldığı görülmektedir.

Res:81: Balawat Kapısı Rekonstrüksiyonu ve Üzerindeki Dekoratif Pencere Betimlemesi

Res:82: Ayanis Kalesi

Res:83: Likya Bölgesi

Res:84: Kyaneai Kent planı

Res:85: Myra

Res:86: Xanthos

Tablo:1 Frig Kronolojisi

Tablo:2 Gordion seramik stratigrafisi

KISALTMALAR

AA: Anadolu Araştırmaları

AASOR: Annual of the American Schools of Oriental Research

AMI: Archäologische Mitteilungen aus İran

AnSt:Anatolian Studies Journal of the British İnstitute of Archaeology

AS: Anatolian Studies

AST: Araştırma Sonuçları Toplantısı

A.Ü.D.T.C.F: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi

AÜSBD: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

AJA: American Journal of Archaeology

AW: Antike Welt

BASOR: Bulletin of the American School of Oriental Research

BELLE TEN: Türk Tarih Kurumu Beleteni

BIAA: British Institute at Ankara

C: Cilt

CHA: The Cambridge Ancient History

DKY: Dost Kitabevi Yayınları

ED: Editör

Fak.: Fakülte

İ.Ü: İstanbul Üniversitesi

JFA: Journal of Field Archaeology

KM: Kilometre

KST: Kazı Sonuçları Toplantısı

NUM: Numara

S: Sayı

Res: Resim

TAY: Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri

TTK: Türk Tarih Kurumu

VOL: Volüm

YHSS: Yassıhöyük Seramik Stratigrafisi

YY: Yüzyıl

ÖNSÖZ

Eski Doğu dünyasında ve Anadolu'da kent kapıları sadece insanların girip çıktıkları mekanlar değildir; askeri, sivil, yasal, propagandistik ve sanatsal açıdan büyük önem taşırlar ve sayılan bu noktalardan her birisi açısından tek tek değerlendirilebilirler. Bunu yapmanın Yüksek Lisans Tez sınırlarını aşacağından hareketle böylesi ayrıntılara girilmedi.

Konumuz Kent Kapıları zengini Geç Hitit Dünyası kendi başına incelenmesi gereken bir alemdir. Danışman Hocam Prof. Dr. Ahmet Ünal'ın da telkinlerine uyarak, Geç Hititler'i konu dışı bırakmayı uygun bulduk. Çünkü Eski Doğu geleneklerini en iyi sürdüren, Ama Hitit İmparatorluk mimarisinden de aşırı derece etkilenen bu yapıları incelemek, konumuzun sınırlarını oldukça aşacak ve tez içeriğini uzatacaktı.

Demir Çağı'nda varlığını sürdüren bağımsız yerel krallıklar şüphesiz kendilerinden önceki MÖ. II. bin kültürlerinden etkilenmişlerdir. Orta Anadolu Demir Çağı'nda varlığını sürdüren Frigler'de bir çok kentlerini eski Hitit yerleşimleri üzerine kurmuşlardır. Çalışmamızın birinci bölümü olan Frigya kısmında bölgedeki kent kapılarının inşasında diğer bir çok bölgede olduğu gibi arazi yapısının yönlendirici olduğuna, taş ve ahşap ağırlıklı malzeme kullanıldığına değindik. Ahşap'ın günümüze kadar ulaşamaması nedeni ile görsel malzeme olarak, kaya anıtları ile karşılaştırma yaptık.

İkinci Bölümde Lidya başlığı altında savunma sistemlerinde ki anıtsallıktan, Lidya'luların kale ve surlarını her yenilemede farklı inşa tekniklerini kullandıklarından, bunun da yapıların işlevlerini anlamayı zorlaştırdığından bahsettik.

Üçüncü Bölümde Kuzeybatı İran'dan Ermenistana kadar geniş sınırlarda hakimiyet kuran Urartuların kent kapılarını, Anadolu sınırları içerisinde kalacak şekilde inceledik. Savunma sistemlerini inşa ederken coğrafi şartlardan en çok yararlanan kuşkusuz Urartular'dır. Bölge'nin savunma mimarisinin karakteristik özelliklerini yansıtan yerleşimler ele alınmıştır.

Dördüncü Bölüm'de Likya Bölgesi'ni incelemeye çalıştık. Bölgedeki önemli kıyı ve dağ kentlerinin Demir Çağı'nın karanlık olduğunu gördük. Likya kentlerinde Demir Çağ tabakası üzerindeki daha geç tabakalar kuşkusuz bu duruma sebeptir. Günümüze birçok kentte sadece sur duvarlarından birkaç sıra taş temeller kalmıştır.

GİRİŞ

1960'lı yıllarda Çatalhöyük neolitik yerleşimi kazılıncaya kadar, Anadolu'da komşu coğrafyalarda mevcut neolitik kentleşme oluşumunun olup olmadığı bilinmiyor; Jericho, Megiddo gibi yerleşimler dünyanın en eski kentleri olarak kabul ediliyor ve Anadolu'ya kenar bölge (*periphery*) olarak bakılıyordu.Çatal höyük, Aşıklı höyük, Çayönü, Lidar, Göbekli Tepe gibi yerleşimler kazıldıktan sonra bu bakış açısı değişti ve Anadolu, dünyada Urbanizmin ilk kez ortaya çıktığı ve geliştiği yer olarak görülmeye başlandı.

Kalkolitik Çağ'da Anadolu Urbanizm'i= kentleşmesi neolitikten devraldığı süreci kısmen sürdürdü. Bu dönemde Güney Mezopotamya'da büyük bir etkileşim görüldü.Uruk kolonileri Fırat ve Dicle kenarlarına kadar yoğun bir şekilde yayılarak, Anadolu urbanizmine yeni bir yön verdi.Örneğin Seyit Ömer'de uruk kültürüne ait yeni buluntular mevcuttur.Uruk kolonileri M.Ö. İki bin'li yıllarda başlayan, Asur Ticaret Kolonileri ile gelen yeni etki dalgasının öncüllerindendir.İlk Tunç Çağında Anadolu Urbanizmi, metal zenginliği ve ticari faaliyetlerle gelen yeni bir etki altındadır.Akad kralları Sargon ve Naramsin'in daha M.Ö. 23.yüzyılda kendi tüccarlarını korumak için Anadolu'ya askeri müdahaleler yaptıkları göz önünde bulundurulduğunda asıl etkinin nereden kaynaklandığı anlaşılabilir.

Asurlu tüccarların ticari faaliyetleri sonucu artan refah kuşkusuz Anadolu kentlerindeki savunma sistemleri, anıtsal kent kapıları, tapınaklar, saraylar, özel mekanlar, yollar, pazar yerleri gibi alanlara yansdı.

Asurlular çağında, Anadolu'da en az 33 tane yerel kent beylikleri ve bunların merkezleri vardı.Hattusa, Kussara, Prushanda gibi..Bunlar hiç kuşkusuz saray, tapınak, kent kapısı gibi, kentlerin ayrılmaz ögesi diyebileceğimiz yapılara sahipti.

Hititler M.Ö. 1650'lerde böyle dağınık bir ortama gelmişlerdir. Güç ve askeri baskı kullanarak, bu dağınık coğrafyada üniter devlet kurmayı başarmışlar ve bu dağınık kentleri, tek bir merkezde, başkent Hattuşa olmak üzere toplamayı başarmışlardır. Hattuşa ve yerel tanrıların kült merkezleri olan- Eski yapar, Kuşaklı, Sarissa, Alacahöyük gibi Anadolu coğrafyasının sağladığı doğal kaynakların sınırlı olmasına rağmen "kent" sıfatını hak eden yerlerdir.Ancak doğal kaynakların yetersizliği yüzünden Yakınoğu'nun kalabalık kentleri ile, Mezopotamya, Mısır gibi uygarlıkların ayarında olamamıştır.Minyatür şeklinde de olsa yeni kentler kurmuşlardır.

Hititler bu kentsel yapılaşmayı Hint –Avrupa anavatanından getirmemişler, yerli Anadolu beyliklerinden aldıkları urbanistik geleneği Mezopotamya ve Mısır’dan getirdikleri mimarlar, kent planlayıcıları, taş ustaları yardımıyla daha da geliştirmişlerdir. Konumuz olan kent kapıları açısından bu dönem oldukça zengindir. Hititçe ‘’aska-, Sümerce, KA₂.GAL, Babilce,’’ Babil’’ denilen kent kapıları artık Anadolu’da da güneydeki işlevlerini aynen sürdürür hale geldiler.

Kent kapılarının ortostat ve sfenkslerle süslenmesi, kral mahkemelerinin bu gösterişli kent kapılarında kurulması Mezopotamya’yı kopya ediyordu. Hitit devleti M.Ö. 1200’lerde yıkıldıktan sonra Demir Devrine miras olarak bıraktığı en büyük miraslardan bir tanesi de kent kapılarının inşa tarzında görülebilen unsurdur. Bunlar arasında en başta Geç Hitit başkentleri ve Frig başkenti Gordion da karşımıza çıkan kent kapılarının plastik eserlerle süslenmesi (sfenksler, ortostatlar..) vardır.

M.Ö. 1200’ler de hanedanın ve devletin yıkılması ile Hattusa da ki Hitit yazılı belgelerinin artık sona ermesi sonucu tarihi gelişmeleri anlatan yazılı kaynaklar ve arkeolojik belgeler de susmakta olduğundan, karanlık çağ denen M.Ö. 1200 ile M.Ö. 750 yılları arasında geçen 450 senelik zaman diliminde neler olup bittiğini kavramakta zorlaşmaktadır. Hattusa ve Gordion buluntularına bakarak bu karanlık devri kısaltma çabaları kesin bir sonuç vermemiştir. Bu devirde Anadolu’ya yeni göçler olduğu, yeni gelenlerin küçük devletler veya beylikler kurdukları kesindir. En önemlisi merkezi devletlerin yok olması ve yerine yeniden çok sayıda kent beyliklerinin ve Urartu, Frig, Lidya, Likya ve Geç Hitit beylikleri gibi çıkmasıdır. Çok önemli bir değişiklik de Anadolu’nun birçok bölgesinin yarı göçer (*transhumance*) bir yaşam sürdürmeye başlamasıdır. Bu yeni göçlerin yanında eskiden devlet kurma olanağı bulamamış yerli Anadolu kavimleri de bağımsızlıklarını ilan ederek beylikler kurmuşlardır. En belli başlıları Frigler, Lidyalılar, Likyalılar, Urartular ve Batı Anadolu sahillerinde kurulan Grek koloni kentleri olarak karşımıza çıkan bu devletler arasında Anadolu’nun güney ve güneydoğusunda kurulan Geç Hitit Beylikleri denilen küçük şehir devletleri de vardır. (Barnett,1975:417; Bryce,2012; Hawkins 1990:374-441; Kuhrt,1995:224; Mellink,1991:619-662; Sagona ve Zimansky,2015; Strobel,2011:1-336)

Anadolu kronolojisinde genel olarak Demir çağı, ‘’Deniz Kavimleri Göçü’’ ile Hellenistik Çağ arasında geçen zaman dilimi olarak kabul edilmekte ve Tarsus kronolojisi temel alınarak erken (M.Ö. 1200-800), Orta (M.Ö. 800-600), Geç (M.Ö. 600-330) olmak üzere üç evreye ayrılmaktadır. Bu kronoloji çerçevesinde Demir Çağında İç Anadolu

Bölgesi'ndeki siyasal tabloda en önemli rolü Trak kökenli Frigler oynamıştır Anadolu kronolojisinde genel olarak Demir çağı, ‘‘Deniz Kavimleri Göçü’’ ile Hellenistik Çağ arasında geçen zaman dilimi olarak kabul edilmekte ve Tarsus kronolojisi temel alınarak erken (M.Ö. 1200-800), Orta (M.Ö. 800-600), Geç (M.Ö. 600-330) olmak üzere üç evreye ayrılmaktadır. Bu kronoloji çerçevesinde Demir Çağında İç Anadolu Bölgesi'ndeki siyasal tabloda en önemli rolü Trak kökenli Frigler oynamıştır. (Sivas ve Sivas, 2008:15-23)

Anadolu'nun batı ve güney kıyılarında, Anadolu dışındaki eski Yunan şehirleri ile ticari, kültürel ve sanatsal ilişkileri olan kentler için kurgulanmış kronolojik düzenin, ayrı yönetim tarzına, yazıya, mimariye, madencilik sanatına ve çanak çömlekçilik ile farklı etnisiye sahip İç Batı, Orta, Kuzey ve Doğu Anadolu için uygulanamayacağı çok açıktır. Bu nedenle Demir Çağı kronolojisi devam etmekte olan kazıların ışığında daha da geliştirilmelidir. (Dönmez,2010:15-16)

Yaklaşık M.Ö. XII. yüzyıl ortalarında Eski Doğu ve Eski Batı kültür bölgelerinde kendini gösteren yeni tarihsel olaylar, bu zamanda demir madeni ve yeni teknolojilerin doğuşu ve gelişimi ile doğrudan bağlantılıdır. Gerçekten de demir teknolojisinin ortaya çıkışı M.Ö. 11.binyılın bronz teknolojisine dayalı Eski Doğu (Hitit-Mısır, Babil-Mitanni) ve Eski Batı (Mykenai-Aka) devletlerinin merkezi-bürokratik yapılarının sarsılmasını ve yıkılmasını sonuçlarken; öte yandan Ege Havzasının doğusunda ve batısındaki kuvvetler dengesini de parçalamış ve yeni siyasal, kültürel, sosyal ve ekonomik değişiklikler doğurmuştur. (Çapar,1987:43-75)

Siyasal sistemlerin yeniden inşası aşamasında, mimarlık ve kentlerin yerleşim planları da önemlidir. (Voigt ve Henrickson,2000:37-54) Demir Çağ'ında Orta Anadolu'da siyasi bir örgütlenme olarak önemli yer tutan Frigya'da yerleşim yerleri özellikle Orta Demir Çağ safhasında alan ve sayı bakımından büyümüş, yerleşim hiyerarşisi ve bölgesel merkezler ortaya çıkmaya başlamıştır. (Genz,2011:331-368)

I.BÖLÜM

1.1.FRİGYA BÖLGESİ

Frig Krallığı'nın erken tarihi çoğunlukla arkeolojik kanıtlarla birlikte Grek ve Roma'luların yazılı anlatımlarına dayanan tarihsel bir rekonstrüksiyondur.Yazılı kaynaklar genellikle yetersiz ve dilin çözülme problemleri nedeni ile bulanıktır. Onlardan ilk söz eden Yunanlı Şair Homeros'tur ve Frigler'in Sangarios, günümüzdeki adı ile Sakarya Nehri boyunca yerleşmiş olduklarını söyler. (res.1) Aechyleis'un "Frigler" (*Φρύγες*) başlıklı sahne eseri maalesef kaybolmuştur. Ancak Anadolu'nun orta kesimlerine damgasını vurmuş bu çalışkan ve gizemli insan topluluğunun gerçekte kendilerine ne ad verdikleri bilinmemektedir. Asur'lular muhtemelen Muşki, Yunanlılar Frigler demişler; bu ikinci ad, Küçük Asya'nın orta ve batı kısımlarında yaşamış bu Demir Çağı halkının adı olarak kullanılagelmiştir. (Berndt-Ersöz,2012:16) (tablo.1)

Dediğimiz gibi Frigia devletinin erken tarihi karanlıklar içinde kaybolmuştur, fakat büyük kesintilere rağmen Arzawa krallığı ile onun daha küçük komşularının yıkıntıları üzerinde kısmen inşa edilmiş olduğu halde, nihayet eski Hitit dünyasının sanat ve kültüründen pek az şeyi bir araya toplamış ve korumuş oldukları bellidir. Demir Çağının önemli başkentlerinden olan Gordion, sadece mezarlığı ele geçmiş olan bir Hitit kentinin yerini almıştır .(Çapar,1987:53)

Klasik Frigia Bölgesi genel olarak doğuda Kappadokia, güneyde Lykanoia, Psidia Bölgeleri; batıda Mysia, Lydia, İkonias; kuzeyde ise Bithynia ve Paphlagonia bölgeleri ile komşu olduğu görülmektedir. (Sevin,2001)

Frig'lerin asıl yaşam alanını dağlık Frigia dediğimiz Kütahya, Afyon ve Eskişehir arasındaki Küçük Frigia dağlık kesiminde görüyoruz.Buradaki kaleler çoğu tüften oluşmuş sarp kayalıklar üzerine kurulmuştur.Midas kenti büyük dikdörtgen biçimli taş bloklardan oluşturulmuş geçitli surları ve kayalara oyulmuş merdivenli tüneli ile bir Frig kalesinin karakteristik özelliklerini taşır. (Berndt,2002; Haspels,1971; Mellink,1993,153-156; Uçankuş,2002:43)

Frigler'in diğer ana yerleşim merkezlerini de kaleler oluşturmaktadır.M.Ö. 8.-6.yüzyılın ilk yarısına tarihlenen Frig kaleleri çoğunlukla derin vadileri sınırlayan yüksek kayalık

platolar üzerine kurulmuştur.Yazılıkaya Midas vadisi'nde vadiyi doğu yönden sınırlandıran sarp kaya platoları üzerindeki Akpara Kale, Pişmiş Kale, Gökgöz Kale, Kocabaş Kale ve Yazılıkaya Midas Şehri; Kümbet Vadisi'nde Yapıldak Asar Kaya, Kümbet Asar Kale, Demirkapı Kalesi; Köhnüş Vadisinde Köhnüş Kale, Üçlerkayası, Demirli ve Döger Asar Kaya; Fındık Vadisi'nde, Fındık Asar Kaya ve Doğuluşah Asarkaya, İnli Vadisi'nde Deliktaş Frig kalelerinin özgün örneklerini oluşturur.Dik ve sarp kayalıklardan oluşan doğal bir savunma sistemi bu yerleşimleri çevreler.(Sivas ve Sivas 2008:18)

1.2.Gordion (Yassihöyük)

M.Ö. 8. Yüzyılda Orta Anadolu'da Frig krallığının başkenti olan Gordion, Tembris (Porsuk) nehri ile Sangarios (Sakarya) nehrinin birleştiği yerdedir.(Young,1963:438-464) (res.2) Erken Tunç Çağından itibaren (M.Ö. 3.binyıl) yerleşimcileri kendine çekmiştir.Bu durum Ortaçağ'a kadar sonraki yüzyıllar boyunca da devam etmiştir. (DeVries,2012:44-50)(Tablo.2)

Görünürde köy gibi olan bu mütevazi yerleşme, M.Ö. 10. yüzyıl sonlarından itibaren; masif surları, kazı alanının kuzey ucunda yer alan anıtsal bir kapı yapısı ve surların içinde de anıtsal mimarisi bulunan tahkimli bir stadele dönüşmüştür.(Voigt,2000:37-54)

Bu çapta bir dönüşüm; güçlü bir kentsel konsept, anıtsal mimari, tahkim edilmiş duvarların tamamen yeniden yapılması, yazı sistemi, tekstil ve ahşap işçiliği gibi gelişmeler güçlü siyasi otoritenin varlığını gösterir.7A evresinden 6B evresine geçişte krallık yönetimi doğmuş olabilir.(Muscarella,1995:91-101)

Gordion, Sitadeli, surla çevrili Aşağı Şehir ve Dış Şehir ile yaklaşık 130 hektarlık alanı kaplayan üç kademeli bir kenttir.M.Ö. 9.yüzyıla tarihlenen en görünür anıtları arasında, kesme taştan surların çevrelediği stadel ile, Sakarya Nehri Ovası'ndaki Yassihöyük köyüne kadar yayılan Aşağı Şehir bulunur.Kral Midas'ın ya da olasılıkla daha önceki bir kralın mezarı olan "Midas Tümülüsü" köyün girişinde sağda 53 metre yükselir ve M.Ö. 720'ye tarihlenir.Tümülüsün anıtsal görünüşü şehrin sur kapısına uygundur.(Gürsan-Salzman,2012:78) (res.3-4)

Demir Çağ'ın başlangıcı varsayılan YHSS 7 evresinde (M.Ö. 1100-950) kazılan alan dardır ve yassı taşlarla kaplanmış, sığ, dikdörtgen çukur ev tipi, depolama çukurları içerir. Bunun üzerinde yükselen duvarların iskeleti sazlardan oluşturulmuş ve kerpiçe sıvanmıştır. (Voigt ve Henrickson,2000:37-54)

Kısa bir süre sonra, Erken Frig Döneminin sonu ile YHSS 6 evresinin başında (M.Ö. 950?-720), yerleşimciler evlere tahsis edilmiş olan alanları temizleyerek, etrafı yüksek taş yapılarla çevirdiler. Bunun ötesinde bu kısa süre içinde mimari bir kompleks, sur duvarı ve bir giriş yapısı oluşturuldu. (Voigt,2000:187-209)

Bu çapta bir yapılaşma güçlü bir dönüşüm merkezi ve örgütlü bir otoritenin varlığına işaret etse gerektir. Diğer bir deyişle Frig Devletinin güçlü ve etkili bir kralın yönetiminde yükselişini anlayabiliriz. (Sams,2012:53) Gordion'da bu anıtsal yapılaşma, Frig'lerin daha tarihlerinin erken döneminde en başta Geç Hitit Devletleri olmak üzere doğu komşuları ile yakın iletişimde olduklarını gösterir. Gordion'da ele geçen bir dizi parçalanmış kabartmalı ortostatın tarz ve ikonografileri, Kargamış ve Zincirli-Sam'al dakilere yakındır ve muhtemelen benzer tarihlidir. (Sams,1989:447)

Gordion'da ki ortostatlar daha sonra tekrar kullanıldıkları kontektlerde bulduklarından, mimari düzenleri açık değildir. (res.5-6-7) Bir olasılık orijinal kapının güneyinde, MÖ 9. yüzyıl başlarında eski Frig stadel duvarına oturtulmuş, dipylon tipinde bir giriş yapısı olan çok renkli kapı yapısında, (Polychrome Gate House) konumlanmış olduklarıdır. Konumları nerede olursa olsun ortostatlar yalnızca stil olarak değil, inşaat teknikleri ile de Geç Hitit Dünyası ile yakın teması yansıtır. Taşların üzerinde bulunan bir tanrı, koruyucu kapı aslanı, griffon, kanatlı yaratık gibi figürler. Frig'lerin doğu komşularından dinsel ve diğer ruhsal kavramları ödünç almış olduklarını gösteriyor olabilir. (Sams,2012:56)

M.Ö. 9.yüzyılda yapılmış olan ve çok renkli taşlardan yapılmış olduğu için "Polykrome Evler" (Polychrome Gate House) olarak bilinen bu evler erken dönem Frig kentinin ana kapısıdır. (Keller,2009:3) Kale de giriş binaları olarakta bilinir. (DeVries,1990,371-406) (res.8-9)

Erken dönemde ki Gordion'un kent planı ile ilgili kesin bir fikrimiz olmamakla beraber M.Ö. 8.yüzyıla ait olan (YHSS 6A-6B Erken Frig Dönemi, MÖ 950?-720) ve içerisinde

Frig'li yöneticilerin konutlarının ve kamu binalarının olduğu yerleşimin etrafı, taş temelli, kerpiç duvarlı bir sur ile çevrili kalesi mevcuttur.Kent suru kaba tuğladan ve kale'nin kapısı kesme taşlardan yapılmıştır.Dolayısı ile M.Ö. 8.yüzyılda kent planı ortaya çıkmaya başlamıştır diyebiliriz.YHSS 6A tahrip tabakasıdır ve Frig Kalesi bu dönemde bir kaza sonucu veya bilinmeyen düşmanlarca yakılıp yıkılmıştır.(Voigt,2000:187)

M.Ö. 9.yüzyıl sonlarında Frig başkentine birkaç ana tadilat ve eklemeler yapılmıştır.Bu dönem stadelinin sur sisteminde, önceki savunma sistemi üzerinde kısmen genişletme yapılmıştır. Kale doğu yönünde genişlemiştir.Güneydoğuda önceki Çok Renkli Kapı Evi'ne iki yanda avlular olan taş döşeli geniş rampadan oluşan büyük bir giriş kompleksi eklemiştir.(Sams,2012:57) Bu kapı, kale'nin genişlemesi ile birlikte erken dönem Frig kalesinin iç kapısı olmuştur.23 metre uzunluğunda yeni bir eğimli giriş oluşmuştur. (Young,1955:373)

Gordion kazıları, tahribattan kısa bir süre sonra kalenin, eski plan üzerine daha gelişmiş bir teknikle yeniden inşa edilmeye başlandığını ve yeni yerleşmenin MÖ 8.yüz yıl sonunda tamamlandığını göstermiştir.(Orta Frig Dönemi:YHSS 5, M.Ö. 800/720-550) (Sivas ve Sivas,2008:18)(Res:10-11)

Yeni Stadel, Eski Stadel'in kalıntılarının üzerine dört beş metre yüksekliğinde doldurulan ve kilden oluşan bir dolgunun üzerinde yükseliyordu.Bu plan Frig'lerin alışkın oldukları topografik şemayı korumak istediklerini gösterir.Yeni kapı, iki tarafında büyük, kuleye benzer iki avlu bulunan merkezi bir dipylon kapıdan oluşmaktaydı ve özünde, iki ayrı inşa evresini temsil eden eski kapının düzenlenmiş biçimindeydi.Orijinalinde 20 metre yükselen duvarı, yeni kapının temeli olan molozları tutuyordu.(res.12) Yeni Stadel Gordion'un en son savunma hattıdır. (Sams,2012:69)

Gordion, YHSS 5 evresinde en geniş boyutuna ulaştı.Yaklaşık 25 hektar alanı kapsayan müstahkem kalesi ve kentin güneyinde ise daha az güçlendirilmiş bir kale ile Küçük Höyük vardır.(res.13) Küçük Höyük kerpiç sur ile çevrilidir. Stadelin kuzeyine doğru ise daha az tahkimli alanlar vardır.(Voigt,2000:194)

2009 yılı koruma projesinde, stadel girişinin kuzey avlu duvarı kapatıldı.2010'da ise avlunun doğu ve güney duvarı çamurla kaplandı.(Res:14-15) 2010 kazı sezonunda, Aşağı

Şehrin güneydoğu kısmında yapılan çalışmalarda dış sur sistemi ile ilgili kanıtlar elde edildi.Güneydoğuda Küçük Höyük'te dış sur sistemi olduğu anlaşıldı ve dıştan tahkimli kalelerin varlığı tespit edildi.En az 4 metre yüksekliğinde ve 35 metre genişliğinde taş temeller üzerine kerpiç duvarlar, onların önünde de 4 metre yüksekliğinde tahkim duvarları yapılmıştır.Kare şeklindeki kuleler ise 16 metre ara ile yapılmış,tüm bölge tahkimat duvarları ile korunmuştur. (Sams ve Rose,2010:501-514)

Hemen hemen her yerde yalnız taş temeller ve duvar döşekleri korunageldiğinden, bunların üzerinde ne gibi yapı parçalarının bulunduğunu tam olarak kestirebilmek güçtür. (Naumann,1985:245)

Küçük Höyük denilen güneydeki kale kısmen kazılmıştır ve burada 12 metre yüksekliğindeki kerpiç bir burcun tepesinde 3 katlı kerpiç bir kalenin yükseldiği görülmüştür. (Sams,2012:74) (Res:16) Küçük Höyük üzerine Lidya Garnizonu inşa edilmiştir.Gordion'un Pers hakimiyetine girişi arkeolojik olarak Küçük Höyük'te ki kalenin yıkılması ile belgelenmiştir.(Sivas ve Sivas 2008:16) (Geç Frig Dönemi, YHSS 4, M.Ö. 550-330) (Res:17)

YHSS 4 Döneminde Gordion Akhaemenid İmparatorluğuna dahil olmuştur.Bu dönemde siyasi iktidar kaybı olduğu için kamu binalarına ait olan alan küçülmüştür. Büyük İskender'in gelişine kadar Pers İmparatorluğu'nun küçük bir parçası olmuştur.(Sams,2012:75)

1.3.Midas (Yazılıkaya)

Eskişehir'in yaklaşık 75 km güneyinde yer alan Yazılıkaya-Midas Vadisi ve Kümbet Vadisi, daha güneyde Afyonkarahisar'ın yaklaşık 30 km kadar kuzeyinde bulunan Köhnüş ve Karababa vadileri en önemli Frig yerleşim alanlarını oluşturur.(res.18-19) Bölgenin özellikle savunmaya yönelik iskan tipine olanak sağlayan fiziki yapısı ve verimli topraklar Frigler'in bu bölgeye bağlı kalmalarına uygun ortam sağlamıştır.Burada birçok Frig yerleşimi kurulmuştur.En dikkat çeken yerleşim merkezlerini kaleler oluşturur.(Sivas,2012:112)

E.Haspels'e göre elde edilen bulgular, Midas Kale'sinde üç döneme yayılmış yerleşmelere işaret ediyor.İlki Platoda, M.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısında varlığını sürdürmüş fakat Kimmer'lerin istilasıyla son bulmuş, ilk Frig krallığı zamanına ait olan, duvarlarla tamamlanmış müstahkem bir mevki yani erken dönem kalesi.İkinci dönem süresince ise kent

gelişme gösterdi; kutsal imgelerle bezenmiş binalara sahip bir yerleşme, MÖ 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen, Grek ithalatı ile tamamlanmış çömlekçilik.Bu Lidya'nın Frigia üzerinde egemenlik kurmuş olduğu bir dönemdir.Midas Kale yerleşiminde üçüncü dönem, Platonun üzerinde yer alan, en erken M.Ö. 4 yüzyıl ortasına tarihlenen mütevazi bir ikamet bölgesidir. (Haspels,2009:51)

Yazılıkaya- Midas Vadisi, Frig Uygarlığının önemli bir yerleşim alanı, Yazılıkaya-Midas şehri ise dinsel merkezidir.Vadinin kuzeyinden girişte, Akpara Kale Tepe (1402 metre) görünür (res.21) ve güneydoğusunda üç tepe daha vardır. Bunlar, Gökgez Kale Tepe, Kocabaş Kale Tepe ve Pişmiş Kale'dir.(Polat ve Altan,2012:131-142) (res.22) Bu yerleşmeler içinde sadece Yazılıkaya-Midas Kenti ve Pişmiş Kale'de arkeolojik kazılar yapılmıştır.Midas Kenti çevredeki bu kaleler vasıtasıyla koruma altına alınmıştır.Bunların dışında Kümbet Vadisi'nde Kümbet Asar Kale; Köhnüş Vadisi'nde Köhnüş Kale, Demirli Kale, Fındık Vadisi'nde Fındık Asar Kale Frig Kalelerinin özgün örnekleridir. Dik ve sarp kayalardan oluşan doğal savunma sistemi bu yerleşimleri çevreler. Kayaların geçit verdiği kısımlar, ana kayaya açılan temel yuvalarına yerleştirilen büyük boyutlu taşlarla örülen duvarlar ile kapatılarak savunma güçlendirilmiştir.Kalelerde; ana kayaya oyulmuş gözetme alanları, anıtsal ölçekli merdivenli sarnıçlar, silolar, su kaynaklarına ulaşan tonoz örtülü tüneller ve temelleri ana kayaya oturan büyük mekanlar bulunur.Bölgenin güvenliği birbirini uzak mesafelerden görebilen yüksek ve stratejik konumlu , gözetleme kaleleri tarafından sağlanmıştır. (Sivas ve Sivas,2008:112-118)

Yazılıkaya-Midas Kenti (Midas Kale), fasad, altar, niş gibi kült yapılarının yoğun olduğu bir yerleşimdir. Tarihi, Erken Tunç Çağı'na kadar giden yerleşim alanı, Hitit Dönemi'nde genişletilerek bir kale yerleşimine dönüştürülmüştür. Platonun, özellikle güneye doğru yükseltisi biraz artar, vadi güney ve batıda alçalır. Bu alçalma ile aradaki kaya yüzeyi açığa çıkar, güneybatı ve batı kenarlarda platoyu kuşatır ve bu teras, yüksek yerler Frig kalelerine dahil edilir.(res.23) Pişmiş Kale ise Yazılıkaya- Midas Kale'nin 1500 m kadar kuzeydoğusunda ve Yazılıkaya-Midas Vadisi'ne hâkim bir noktadadır.Kral Yolu üzerinde sınır karakolu durumundadır ve ilk yerleşimi Frig Döneminde görmüştür. (Polat ve Altan,2012:131-142) (res.24)

Midas Kenti kazılarında konutlar, kaba taşlarla ve basit işçilikle taş temel üzerine kerpiçten örülmüştür.Buna karşın günümüzde kentin sur bedenine ait "insitu" tek taş dahi yoktur.Yerleşmeyi bir sur gibi çevreleyen kayaların belirli yerlerinde basamak şeklinde

kesilmiş temel yuvaları bugün dahi izlenmektedir.Bu yuvalar kimi yerlerde birden fazla tahkimat olduğunu göstermektedir.Bu dönemde kentin surla çevrili olduğu düşünülmektedir (Sivas ve Sivas 2008:137)

Frigler'in kendi yaratıcı güçlerinin ürünü olan ve Frig Ahşap mimarisinin ana kayaya işlenerek ölümsüzleştirildiği ve günümüze kadar ulaşan fasadlar, nişlerde yer alan sembolik kapılar bize kente giriş kapılarının mimari bütünlüğü hakkında tahmini fikirler verebilir.(res.25-26-27)

Buna en güzel örnek Köhnüş Vadisi'nde ki Aslankaya Anıtıdır.Bu anıtta yapının odağı konumundaki niş, iki kademeli bir çerçevenin gerisinde arka duvara doğru genişlemektedir.Her iki yanında ana kayadan yontulmuş, içeri doğru açılan karşılıklı iki kapı kanadı bulunmaktadır.Ahşap asıllarından aynen kopya edilen kapı konstrüksiyonunda, bütün elemanlar yüksek kabartma olarak işlenmiştir. (Sivas ve Sivas,2008:150) (res.28)

Mimaride bolca kullanılan ahşap malzeme, çatı, duvar ve pencerelerin yanı sıra kapı ve kapı iskeletinin yapımında da kullanılmıştır.Geriye kalan malzeme ise kaba tuğla ve taştan oluşmuştur.Şehirde inşa edilen yarı ahşap binalar da bu şekilde inşaa edilmiş, yatay kirişler ve dikey sütunlar kaba taştan yapılmış binayı güçlendirmek için kullanılmıştır.Bu kiriş ve sütunlar çarpaz biçimde, düzenli aralıklarla birbirlerine bağlanmışlardır.Ancak bu aşamada herhangi bir çivi ya da metal parçasına rastlanmadığından dolayı, ahşap zıvanalar ya da mandallar kullanıldığı düşünülmektedir. Kullanılan ahşap malzemeler çürüdüğü ve yok olduğu için günümüzde sadece kil içindeki kalıntıları ve zemin üzerinde oluşturduğu izler kalmıştır.(Young,1960:2-12)

1.4.Kerkenes

Sit, Yozgat'ın Sorgun ilçesi yakınlarında ki Şahmuratlı köyünün Kerkenes Dağında, Kapadokya düzlüğünün kuzeybatı ucunda, granit kayalardan oluşmuş bir dağın üzerinde bulunmaktadır.(res.29-30) Kent duvarları, aşınmış granit kütlelerin kenarına topografyadan mümkün olduğu kadar yararlanacak şekilde ve daha çok kaba taşlardan inşa edilmiştir.(res.31) Şehir sur duvarının uzunluğu yaklaşık 7 km'dir.(Summers,1994:4)

Kerkenes, bir önceki bin yılda bir çok Hitit yerleşim merkezinin bulunduğu ve Hititler'in kutsal saydığı yukarı doğru uzanan çıplak kayalıklarla taçlanmıştır. (Gurney,1995:69-71)

Hellenistik Dönem öncesi Geç Demir Çağ başkenti olan Kerkenes, önceden planlanarak inşa edilmiş ve kentin genel planını, kenti çevreleyen 7 kapılı sur duvarı belirlemiştir. (Summers ve Summers,2012:162) (res:32)

Savunma sistemi kesilmemiş granit ana kayalardan koparılan taşlarla inşa edilmiştir.Duvarın dış yüzüne ek savunma sistemlerinin gerektiği yerlere, dikdörtgen şekilli kuleler ya da burçlar gibi ekler yapılmıştır.Tespit edilen 7 kent kapısından her biri bulunduğu yerde, tek başına, mümkün olduğu kadar savunma sistemini oluşturacak şekilde tasarlanmıştır.Ancak dikkat çeken konu, ne bir kraliyet alanını, ne akropolü, ne de bir kaleyi ayıran iç savunma sisteminin bulunmamasıdır.Kerkenes'te şimdiye kadar hiçbir sur dışı yapı veya dış sur tanımlanamadı. (Draycott ve Summers,2008:1-97) (res:33)

Her kent kapısı bulunduğu yerin savunma sisteminin artırılmasını sağlamakla kalmayıp, diğer birimlere geçişi ve bu birimlerin tip ve işlevlerini de yansıtır.Şehir, yalnızca 7 kapının deldiği ve toplam 7 kilometrelik sağlam, araları ahşap hatıllı taş surlarla çevrilidir.Sitadelin yüksek kayalık tepesi, diğer adı ile kale, surların içindedir.Şehir surları doğal topografik bölümleri takip eder.Şehir kapılarının asimetrik dağılımı, otlaklardan içeri sokulan hayvanlar ve tarım alanlarından ziyade, şehre gelen uzun mesafe yollarına açılmaları ile ilgilidir. (Summers ve Summers,2012:167)

1.4.1.Güney Kapısı

Önemli kapılardan biri olmalıdır ve bir iç geçiş ile, içerisinde iki tane kule bulunan odacıktan oluşmuştur.Konum olarak Kuzey Kapadokya'ya bakıyor ve buradan geçen geniş yol, şehrin önemli caddeleri ile kesişiyor.

1.4.2.Batı Kapısı

Sol tarafta yer alan batı kapısı, şehrin doğu-batı yönündeki caddeden şehir duvarına ve kapıdan sarayın köşesine kadar uzanan çevrilmiş bir alanı kapsıyor.Kentin önemli yapılarından olan Keykavus Kalesi ise Hellenistik Dönemden itibaren kullanılmış olup,

kalenin Demir Çağı'nda ne gibi rol oynadığı ise belirsizdir.1993 yılı çalışmalarında saray yapısının bir yangın sonucu yok olduğu tespit edilmiştir. (Summers ve Summers,1994:3)

1.4.3.Doğu Kapısı ve Sur Duvarı

2013 yılı kazılarında buradaki eğimli sur duvarında 3 kule yapısı ve doğu kapı kulesinin cephesi açığa çıkarılmıştır.(res.34) Eğimli sura ait büyük taş blokların güneyinde ise bir duvar sırasına rastlanmış ve dış sur duvarına kısmen organik olarak bağlanan bu duvarın, savunma kulesinin kuzey duvarı olduğu belirlenmiştir.Dış sur duvarı ile kule duvarı bütünlük içindedir. I.Kule yapısının iç duvarları eğimli sur ile çevrilir.Sur yapısının genel tekniği, büyük taş üzerine küçük taş ve tekrar büyük taş şeklinde devam eden dolgu örme tekniğidir.I.kulenin 10 metre güneyinde II.kule yapısı vardır.Her ikisi arasındaki eğimli sur duvarında tahribat vardır.(res.35) III.kule ise doğu kapıya doğru ve II.kule'den 11 metre güneydedir.Genişliği 6 metredir.Bu tespitlerin yanı sıra, 2013 kazılarında ki diğer önemli bulgu ise, surun inşası sırasında duvarların bölümler halinde yapılarak eklenmiş olmasıdır. Dolgu ise toprak ve moloz taşlardan oluşmuştur.(Baran vd.,2013:3)

1.4.4.Kuzey Doğu Kapısı

Bu kapı Hitit kenti Zippalanda olduğu sanılan Kuşaklı'da ki büyük höyükten geçerek, kuzey ve batıdan gelen trafiği karşılamaktadır.Ayrıca sur duvarları dışında yer alan Karabaş'ta ki tapınağa geliş gidişi sağlamaktadır.Şehrin ana yerleşim bölgesine girişi sağlar.

1.4.5.Batı Duvarındaki Küçük Kapı

Bu kapı otlaklara ve 1994 yılında keşfedilen batıda vadilerde yer alan yapay rezervuar gruplarına açılmaktadır.

1.4.6.Güney'de Gözbaba Tümülüsü Yönüne Açılan Kapı

Daha yakın dönemlere ait Tümülüs ve ağıllarla değiştirilmiş, karmaşık dış yapıları olan ve çok sıkı tahkim edilmiş bir kapıdır. Buradan geçen yol kuşkusuz Kerkenes Dağı'nın en yüksek noktasını oluşturan Gözbaba Tümülüsü'ne uzanmaktadır. (Summer ve Summers,1994:10)(res.36)

1.4.7.Kapadokya Kapısı

Kapadokya Kapısı beş kule, dikdörtgen bir iç avluya açılan bir giriş ve iki ahşap bölme ile kapatılan bir arka kısımdan oluşur.(res.37) Güneydoğu yamacından tırmanıldığında, 7 km'lik şehir surlarının tümünü kaplayan taş bir rampa ile tahkim edilmiş, yüksek ve eşit aralıklarla duran 3 kule görünür.(res.38-39).Eğimli girişin ve iç avlunun taş döşemeleri, yumuşak zemin üzerinde sert bir yüzey sağlamak için daha sonra eklenmiş olabilir.(res.40) Şehre giriş, arka kısmın ahşap cephelerinin her birine eklenen devasa ahşap çift kapılarla kontrol edilmekteydi.(Summers,2012:168)

2011 kazılarında şehir kapısının üç elemanı olduğu anlaşılmıştır. Bunlar, açığı yapan bir giriş geçidi, bir açık avlu ve zemini döşeli merkezi geçidin yer aldığı arka kısımdır. Arka kısım, çift kanatlı kapıların üzerinde batı ve kuzey kuleler arasında geçişe izin verecek kadar geniş taş temeller üstünde ahşap kapılı fasatlar ile sınırlandırılmıştır. Bu genel fikir, paralellerini Geç-Hitit dünyasında değil, Frig Dönemi Gordion'unda bulmaktadır.(Summers,2011:6-7) Gordion'da ki M.Ö. 9 yüzyıl stadelı ve Kapadokya Kapısı ile Sardes'in şehir kapısı benzerlikler taşır. Bu da Kerkenes'te Batı Anadolu özelliklerinin varlığını gösterir.(Summers,2012:168)

İnşaat sırasında, granit taşından duvarların arasına 1 metre aralıklarla ahşap hatıllar yerleştirilmiş ve duvar yüzleri çamur sıva ile kaplanmıştır.Ön kulelerin tepesinde kumtaşı kullanılmıştır. Kapı içerisine üç adet kült eseri yerleştirilmiştir. Avlu içinde, şekilsiz granit stel ile yarı-betimli steli destekleyen basamaklı anıt bulunmaktadır. Arka kesimin kuzeydoğu odasında, üzerinde karşılıklı oturan iki sfenksin kabartmasının bulunduğu kumtaşı kaide yer almaktadır.(res.41) Heykel yumuşak kireç taşından yontulmuş olup, kırık olması dolayısı ile konusu henüz anlaşılamamış olması ile birlikte, teknik olarak batıya özgü arkaik heykel özelliği taşımaktadır.(Summers,2011) Diğeri ise Frig formunda, yuvarlak boş yüzlü ve kolları belirtilmiş heykeli andıran bir idol, kapıların sağında, avlunun kuzeydoğu köşesinde basamaklı bir anıtın üzerine dikilmiştir. İdol, yumuşak beyaz taştan oyulmuştur.(Summers,2012,170)(res.42)

Kerkenes'te önceden planlanarak inşa edilmiş olan kentin genel planını 7 kapılı sur duvarı oluşturmakla birlikte, diğer yapı öğeleri arasında Yukarı Kent (kale), saray yapı grubunun da

dahil olduğu idari alan, cadde ve sokakların oluşturduğu iletişim ağı, merkezi su dağıtım sistemleri ve yerleşme dışında yer alan tapınak sayılabilir.Kentin mr oldukça kısa srm olup, kentte iskanı sona erdiren, yangın ve surların yıkımına bir saldırının neden olduğu iddiaları ise halen tartişılmaktadır. (Draycott ve Summers,2008:3)

Kerkenes'teki dağ kentine benzeyen devasa bir yerleşim, Konya Kulu yakınındaki Yaraşlı'da (evre Kale) vardır.Sadece lmleri yapılabilen bu yerleşimin, tarihlendirilmesi ve kimler tarafından yapıldığı bilinmemektedir ve bundan dolayı inceleme dışı bıraktık. (Summers,1992:79-206;Mellaart,1983:345-348) (res.43)

1.5.Akalan

Samsun merkeze bağlı atmaoluk köyünün 2 km güneyinde yer alan kale tipi bir yerleşmedir.(Dönmez,2010:137-196) (res.44) Orta Anadolu'nun Demir ağı kasaba sisteminin en kuzeyde merkezidir. (zg,1982:21)

Anadolu'nun Karadeniz kıyılarında bugüne kadar Erken Demir ağın ilk dönemlerini oluşturan Karanlık ağa ait (M.. 1190/1000-950) herhangi bir yerleşmenin saptanamamış oluşu, bu insan hareketlerinin Kuzey Anadolu'dan, başka bir deyimle Karadeniz vasıtası ile gerçekleşmediğine işaret eder.Orta Demir (M.. 850-650) ve Geç Demir ağında (M.. 650-330) yerleşmelerin hem kıyı hem de kara kesiminde yoğunlaştığı görülür.Orta Anadolu Demir ağı boya bezekli çanak-mleği ile karakterize olan bu kültür sürecinin ilk olarak kara kesiminde ortaya çıkması, Orta ve Geç Demir ağında ise tüm bölgeye yayılması, söz konusu kültürün etki aldığı bölgenin Orta Anadolu olabileceğine işaret etmektedir. (Dönmez,2010,137-196)

Yüksek bir platonun dik bir yamacında kurulan Akalan Kalesi, güçlü bir savunma sistemi ile koruma altına alınmıştır.(res.45) Savunma mimarisi bakımından Yozgat-Kerkenes Dağ ile benzerlik göstermektedir.Burada ele geçen boya bezemeli mimari kaplama levhalar gibi buluntu gruplarının rnekleri, Orta Anadolu Bölgesinin en önemli Frig merkezlerinden Gordion/Yassıhöyük, Midas/Yazılıkaya ve Pazarlı'da da ele geçmiştir.(Sivas vd.,2008:24-26)

Demir ağı mimarisi bakımından bölgenin en fazla bilgi veren yerleşimlerinden birisidir. Yaklaşık 300 metre uzunluk ve 50 metre genişliğe sahip Akalan'ı, günümüzde bir kısmı

toprak altında kalmış olan ve uzunluğu 500 metreye yaklaşan, topografyaya uydurulmuş ve halen ayakta duran bir savunma sistemi çevrelemektedir.(res.46) Kayalar kimi yerlerde surlara temel oluşturmuştur.(res.47) Surlar halen ortalama 5 metre yüksekliktedir. Kiklopik ve kaba taşlardan oluşturulmuş savunma duvarlarının boşlukları küçük taşlarla doldurulmuştur.Masif örgü tekniği kullanılmıştır.Sur, eğimli bir yapıya sahiptir ve kalenin 2 girişi vardır. Büyük olan giriş yuvarlak yapıli kuleye benzer. Daha küçük boyutta olan diğeri ise kalenin kuzeyinde yer alır.(Dönmez,2010:143) (res.48-49)

Akalan, savunma mimarisi açısından eğimli sur yapısı ve surlarda kullanılan taşların şekilleri, kule yapısı ve kaba yapı tekniği ile Kerkenes'te Kapadokya kapısı ile çarpıcı benzerlikler gösterir.(Summers,1997:81-94)

Akalan'da kale 24 dönümlük bir alanı kaplar.Kuzey ve Kuzey doğusundaki arazi üzerinde bulunan çanak çömlek parçaları, bu kesimin bir aşağı şehir olabileceğini gösteriyor. Böylece Kerkenes kadar olmasada, Akalan'ın sadece Kale yerleşiminden ibaret olmadığını gösteriyor.(Dönmez,2004:67-91)

Savunma mimarisi, inşa tekniği açısından her iki yerleşme arasındaki en önemli fark; Akalan surlarını oluşturan kiklopik taşların ince ve uzun gövdeye sahip olması ve duvarın alttan başlayarak, birbirleri üzerine bindirme tekniğinde inşa edilmiş olmasıdır.Buna karşın, Kerkenes Dağ surlarının dolgu tekniğinde oluşturulmuş bedenleri plaka şeklinde taşlarla kaplanarak savunma duvarları yapılmıştır.Aralarında 400 km mesafe bulunan Kerkenes ve Akalan yerleşmelerinin ortak mimari özellikleri, Akalan'ın Grek dünyası ile değil, Orta Anadolu Bölgesi ile güçlü ilişkilere sahip insanlar tarafından kurulmuş olduğuna işaret etmektedir.(Dönmez,2010:144)

Frigler M.Ö. 1190 sıralarında Anadolu'ya gelen Balkan kökenli topluluklardan birisidir.Siyasal bir topluluk olarak ilk kez MÖ 750'den sonra ortaya çıkmıştır.(Akurgal,2000:265)

Başlangıçta ilkel bir aşiret düzeninde yaşamlarını sürdürdüğü anlaşılan Frigler'in Anadolu'da ilk 100 yılları en az etnik kökenleri, dillerinin yapısı ve aidiyeti kadar halen büyük ölçüde karanlıktır.(Roller,2010:560) Arkeolojik veriler değerlendirildiğinde Frigler'in, ekonomilerinin çiftçiliğe dayalı olduğu görülür.(Sivas,2012:11) Frigia şehirlerden çok, zengin

köylerden oluşmaktaydı.(Rufus,t.y.:2)Tarım ve hayvancılıkla geçinen, yaşadıkları coğrafyanın dağlık ve kısmen ormanlık oluşundan dolayı ahşap işçiliği ve marangozlukta ilerlemiş, kaya anıtlarından gördüğümüz kadarı ile taş işçiliğinde ustalaşmış, dokumacılık ve madencilikte gelişmiş bir toplumdur.Onların ağırlıklı olarak yaşadığı Orta Anadolu coğrafyasında günümüzde de nüfusun büyük bir kesimi kırsalda yaşamakta, tarım ve çiftçilikle uğraşmaktadır.Halen büyük ölçüde gizemini koruyan Frigler'in gerçek kördüğümü, Frig kazı ve araştırmaları ilerledikçe çözüme kavuşacaktır.(Sivas,2012:11)

II. BÖLÜM

2.1.LİDYA BÖLGESİ

Bir Demir Çağ krallığı olan Lydia bölgesi, Hermos(Gediz Nehri) ve Küçük Menderes kollarının kuşattığı vadilerde, güneyde Meandros Nehri (Büyük Menderes), Kuzeyde Bozdağları ile çevrili olup, günümüz modern kentleri Kütahya ve Uşak'ın batısı ile, Manisa'nın tamamını, İzmir ve Aydın'ın doğusunu kapsamaktadır.(Roosevelt,2006:61-76) (res.50)

Başkent Sardes'in yükselmesinden çok önce, tarihi Lidya bölgesi bin yıl boyunca iskan görmüştü.Yine de Lidya dili konuşan toplulukların Orta Batı Anadolu'nun bu kısmına kesin olarak ne zaman geldikleri tam olarak açık değildir.Dolayısı ile "Lidya'lılardan önce Lidya" üzerine bir araştırma, tartışmalı coğrafi ve kronolojik sınırlarla ifade edilmek zorundadır.Lidya'nın en erken sakinlerinin bölgesel tanımı konusunda yeterli bilgiye sahip değiliz. (Roosevelt, 2010:37)

Bir önceki bin yılda, Orta Batı Anadolu, Hitit İmparatorluk arşivlerinde adı geçen Geç Tunç Çağı Krallıkları Seha Nehir Ülkesi ve Arzawa bölgelerinden oluşmaktaydı. Bu dönemde yerleşim, vadi tabanlarında, doğal sırtlarda ya da yapay olarak yükseltilmiş höyüklerden meydana geliyordu (Hawkins,1998:1-31). Bu krallıkların yıkılışı ile Sardes'teki Lidya Krallığı'nın yükselişi arasındaki dönem için tam anlamı ile tarihi kanıtlardan yoksunuz. Sardes'te ki kazılar, Lidya'lıların Geç Tunç Çağı sonundaki yıkımdan sonra mı geldikleri yoksa daha önce mi var oldukları konusunda kısıtlı bilgiler verir. (Roosevelt, 2006:58)

Lidya güçlü bir devlet ve imparatorluk olarak M.Ö. 7 ve 6 yüzyıllarda 100 yıldan biraz daha fazla bir süre varlığını sürdürmüştür. Kral Gyges (M.Ö. 680-644) ile başlayarak Lidya kralları, Kroisos döneminde (M.Ö. 560-540) doğuda Halys Nehrine kadar genişleyip, en geniş alana ulaşan bir batı Anadolu imparatorluğu yaratmışlardır. İmparatorluk ve bağımsızlık döneminde Lidya kültürüne ait arkeolojik kanıtların açığa çıkarıldığı temel yer başkent Sardes idi.Lidya'nın İmparatorluk ve özgürlüğünün sonu M.Ö. 540'larda Sardes'in Persler tarafından ele geçirilmesi ile son bulmuştur. (Greenewalt, 2010:12)

2.1.1.Sardes

Sardes, Tmolos Dağlarının eteklerinde (Bozdağ), Ege sahilinden Anadolu'nun içlerine kadar giden ana yolların üzerinde stratejik bir konumdadır.(res.51)Ören yeri bugün Manisa ili, Salihli ilçesine bağlı olan Sart kasabası ile birleşmektedir.Burada Hermos Nehri'nin ovasından 300 metre yükselen, yüksek ve dik yamaçlı dağ eteği tepesi yerleşimin çekirdeğini oluşturur. Lidya'nın İmparatorluk ve bağımsızlık dönemindeki belki de tek şehriydi. (Greenewalt,2010:15)

Kroisos zamanında Sardes, surlarla güçlendirilmiş 108 hektarlık çekirdeği, geniş yerleşim dışı kenar mahalleler ve surlu Akropol zirvesini içeren 200 hektarlık geniş bir kentti. (DeVries,1980) Anıtsallık, Lidya Dönemi Sardes'inin bir özelliği idi.Şehrin savunması 20 metre kalınlığında ki muazzam duvarı içermekteydi. (Greenewalt,2010,19) (res.52)

Akropolisi, sarp kayalıklar üzerinde neredeyse fethedilmez bir iç kaledir.(res.53) Bağımsız olarak korunan bir aşağı şehir tarafından çevrelenmiş tahkimli bir iç kaleye sahip bir kaç Demir Çağ kentlerinden biridir. M.Ö. 7 ve 6.yüzyıllarda Aşağı Şehir, akropolisin kuzey eteklerinde bulunuyordu.Tahkimli alanı çevreleyen evler, kutsal alanlar geniş ve çeşitli şekillerde kullanılan bir banliyö yaratmıştı. (Cahill,2010:76)

2.1.1.2.Akropolis

Sardes Antik Çağda fethedilemez akropolisi ile ünlü idi. Sahip olduğu kayalıkların sarp olması nedeni ile tahkimat duvarlarına nadiren gerek duyulmuştu. Büyük İskender zamanında iç kale üç sıra surla çevrili idi.Bugün iç kaleye ulaşmak için sadece iki zorlu geçit vardır. (Hanfmann,1977:145-154)

Kireç taşı ve kumtaşı bloklardan meydana gelen Lidya Dönemine ait bir dizi teras duvarı iç kale'nin kuzeyi boyunca izlenmektedir. (res.54-55) Basamak kalıntıları, bunların tahkimata ait olmadıklarını, muhtemelen saray ya da kutsal alan gibi bir yapıyı desteklediklerini göstermektedir. Teras duvarlarının üzerindeki hiçbir şey korunmamıştır.Dolayısı ile yapı kompleksinin işlevi hakkında ancak tahminde bulunulabilir.Duvarlar M.Ö. 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir. Akropolisin güneyinde bulunan daha geç döneme ait iki duvar, sura ait olabilir. (Cahill, 2010:63-78)

2.1.1.3.Aşağı Şehir:Tahkimatlar

Akropolis'te ki Lidya tahkimatları antik çağda ünlü olmakla birlikte, bunlardan geriye günümüzde hiçbir iz kalmamıştır.Öte yandan Aşağı Şehrin tahkimatı çok iyi korunmuştur.1976'ya kadar varlığından haberdar olunmayan tahkimat 900 yıl sonra inşa edilen Roma suru ile hemen hemen aynı alanı kaplar.Akropolis'ten aşağıya doğru doğal ve savunulabilir surları izleyerek, bunlardan tahkimat olarak yararlanmaktadır.Sur duvarı 110 hektar büyüklüğündedir. (Cahill,2010:80)

Sardes'in surları farklı malzeme, teknik ve üsluplarda meydana gelmektedir.Bu çeşitliliğin bir bölümü Lidyalı'ların neredeyse sürekli yaptıkları onarım ve değişikliklerden meydana gelmektedir.Bu durum surun farklı bölümlerinin işlevlerini anlamayı zorlaştırmaktadır.Kapladığı alanın büyük kısmında genişliği 18-20 metreyi geçer ve bazı yerlerde toprak tahkimatla 30-40 metreyi bulur.Günümüze gelen yüksekliği 10-13 metredir ve aslen çok daha yüksek olmalıdır (Greenewalt vd.,1993:1-43) (res.56-57)

Daha erken evrede tahkimat, taş temel üzerine kerpiç kullanılarak inşa edilmiştir. Kısa bir süre sonra kerpiç kısmın büyük bölümü temelde dik yükselen büyük taşlarla örülü 4 metre kalınlığında bir yüzey ile değiştirilmiştir. (Cahill,2010:82)

Surun üst kısmı tamamen tahrip olduğu için planını anlamak neredeyse imkansızdır. Tahrip tabakası içindeki kırık ve yanık taşlar, döşeme taşları ve ahşap kömüründen oluşan bir tabaka, sur duvarının üzerinde, Gordion'da ki çağdaşı Küçükhöyük surları üzerinde ki nöbetçi kulübelerine benzer yapılar olduğunu düşündürmektedir. Ahşap kapılar,mimari elemanlar ve panjurlar yanmış, geriye sadece demir çiviler kalmıştır. (Greenewalt vd.,1987:55-92)(res.58)

Şehrin batı kısmında bir sur kapısında kazı yapılmıştır.MÖ 6.yüzyılın ikinci çeyreğinde kireçtaşı ve kumtaşı bloklar döşenmiştir.(res.59-60) 5-5.5 metre genişliğinde ve 13 metre uzunluğunda, dar bir geçide açılan bir avlu yapısı ortaya çıkarılmıştır.Duvar düşük taş temel üzerine kerpiçten yapılmıştır. Kapının kapanmasını sağlayan herhangi bir mekanizmaya rastlanmamıştır. Kapı dikmelerini gösteren oyuklar da yoktur. Fonksiyonu tam olarak tespit edilememiştir.Kuzeyde 90 metrelik bir mesafede duvarın kalınlığı 20 metredir. Muhtemelen MÖ 6.yüzyıl ortalarındaki yıkıntıların üzerine yapılmıştır. (res.61-62) Tahkimat duvarlarının kuzeydoğu ve güneybatı doğrultusunda 150 metre ara ile siperler oluşturulmuştur.(Greenewalt ve Rautmann,2000)

Çelişkili bir biçimde, tahkimat çok iyi korunmasını tahribine borçludur.Sardes'in Persler tarafından ele geçirilmesinden sonra, surlar kasten yıkılmış, ama surun üst kısmından gelen döküntü kerpiçler alt kısmı örtmüş böylece erozyondan ve taş çekmeden kurtarmıştır.

2.1.1.4.Sur İçindeki Aşağı Şehir

Akropolisin aşağısındaki yamaçlar bir dizi anıtsal teras şeklinde gelişim göstermiştir.Bu yapılar olasılıkla savunma amaçlı değildir, ama şehrin özel ve muhtemelen seçkin bölgelerine geçişi sağladıkları neredeyse kesindir. (Cahill,2010:84)

Bu teraslardan ikisi kazılmıştır. Birisi sözde "Bizans Kalesi" ya da ilk seyyahlar tarafından yanlışlıkla verilen adıyla "ByzFort" ve onun doğusundaki "Alan 49".Beyaz kireçtaşı bloklardan yapılmış ByzFort'taki teras duvarı aslen 10 metre yüksekliğinde ve 150 metre uzunluğundadır. Kireçtaşı duvar M.Ö. 6.yüzyıl ortalarına yani Kroisos dönemine tarihlendirilmektedir.(Ratte,1994:361-390)

İkinci teras "Alan 49", ilkinden daha az incelenmiştir.Çok yüzlü iri taşlardan meydana gelen bir istinat duvarı tepenin ön kısmını tutmaktadır. M.Ö. 7.yüzyılın sonlarına ait olmalıdır. Bu terasların niçin kullanıldıkları halen belli değildir.(Cahill,2010:85)

2.1.2.Sardes'te Pers Dönemi

Sağlam bir Yakın Doğu arşiv kaynağı veya güvenilir bir klasik kronoloji olmadığı sürece Sardes'in Pers'ler tarafından tahrip edilmesini, Kyros'un tahta çıktığı MÖ 550 ile Babil'i fethettiği M.Ö. 539 arasında yerleştirmekten daha iyi bir

tarihlendirme yapamayız.Kyros'un yarattığı tahribat şehir boyunca açık ve dramatik bir şekilde görülmektedir.Yangının neden olduğu tahribatın ardından surlar kasıtlı olarak yıkılmış, kerpiç üst yapı alt kısımların üzerine yığılmıştır. (res.63-64)Yağma ile ilişkilendirilen tahribat, batı surları boyunca, şehir kapısında, şehrin kuzey ve doğu kesimindeki surların bazı bölümlerinde izlenebilmektedir. (Cahill,2010,348) (res.65)

Herodotos'un anlatımına göre Persler, Sardes Akropolisi'nde Lidyalı'ların çok sarp olduğu için nöbetçi dikemedikleri bir kayalığa tırmanır ve Sardes ele geçirilir.Böylece Kroisos'un imparatorluğu sona erer.(Herodot, 1943:84)

2.1.3.Daskyleion (Hisartepe)

M.Ö. 6. Yüzyılın ikinci yarısında, Güneybatı İran'lı Persler, birkaç on yıl içinde tüm Yakınoğu'yu ve İndus Vadisi'nden Kuzey Yunanistan'a, Orta Asya'dan Güney Mısır'a uzanan diğer bölgeleri içine alan geniş bir imparatorluk kurdular. (Mieroop,2004)

M.Ö. 567'de Persler tarafından Sardes'in ele geçirilmesi ile Anadolu'nun yeni kültürel ve tarihi süreci olan Akhaemenid Dönemi başlamıştır. Daskyleion' da yapılan kazı ve araştırmalar bu sürecin aydınlatılmasına önemli katkı sağlamıştır.

Daskyleion Balıkesir İli, Bandırma İlçesi, Ergili Köyü sınırları içinde ; Manyas Gölü'nün hemen kıyısında konumlanmıştır.(İren veYıldızhan,2013,577) (res.66) Perslerin M.Ö. 547'den itibaren Anadolu'da satraplıklar oluşturduklarını, Herodotos'tan, Yunan, Roma ve Pers kaynaklarından öğreniyoruz. (Schmitt,1972:522-527)

Dareios'un Behistun Yazıtı, Persepolis Apadanası'nda ki krali kabartmalar, Persepolis sur tabletleri ve Susa'nın kuruluş yazıtlarında da Satraplıklarla ilgili bilgiler vardır.Behistun Yazıtında Sardes ve Daskyleion satraplıkları listede yer alır. (Vogelsang,1992:97-179) Perslerin Anadolu hakimiyeti Büyük İskender'e MÖ 334'te yeniline kadar yaklaşık 200 yıl sürmüştür. Pers Kralı Kyros'un, M.Ö. 547 yılında Lydia başkenti Sardis'i ele geçirmesinden sonra, Satrap Pharnuchos yönetiminde (MÖ 546-530) "Phrygia Hellepontine" Satraplığı Daskyleion'da kurulmuş oldu. Daskyleion'un lokalizasyonu 1952 yılında Kurt Bittel tarafından yapılmıştır. (Bakır,2003:6)

Kazılarda ele geçen bazı bullaların üzerinde "Xerxes" isminin bulunması (Balkan,1959:123-128) Pers Satraplık yerleşiminin, Hisartepe'de bulunduğunu, arkeolojik verilerle de kesin olarak kanıtlamıştır. Bu bölge için antik yazarlar "Hellepontine Phrygia" adını kullanmışlardır. Strabon burada Frig'lerin yaşadığını belirtmektedir. 1990 yılından itibaren Daskyleion'da ele geçen Frig'lere ait epigrafik ve arkeolojik buluntular bu bölgenin neden "Hellepontine Phrygia" diye anıldığının bilimsel kanıtları olmuştur. Hisar Tepe üzerinde yürütülen kazılar yerleşimin farklı zamanlarda ve farklı yapılarda savunma sistemleriyle korunduğunu göstermiştir. Bu kapsamda dört ayrı sur sistemi bulunmaktadır: Akhaemenid öncesi döneme ait sur, Lidya suru, Akhaemenid suru ve Bizans suru (Bakır,2003,6).

2.1.4.Akhaemenid Öncesi Dönem Suru

Akhaemenid dönemi öncesi Daskyleion'daki imar faaliyetlerine yönelik veriler sınırlı sayıda olsa da ele geçmiştir. Bu döneme ait büyük boyutlu mimari içine yerletirebileceğimiz ilk yapı ‘Frig Şehir Suru’ olarak adlandırılan (Yıldızhan, 2008:12) (res.67) 5 metre genişlikte, 2.5 metre yükseklikte korunmuş olan iç ve dış duvarları arasında ise dolgu bulunan, 5x10 metre boyutlarında bir kulesinin açığa çıkartıldığı surdur. (res.68) Hisar Tepenin güney eteklerinin devamında yer alan alüvyon dolgu tarlalara doğru uzanan ve 110 metresi kazılmış olan bu surun koruduğu eski kent hakkında henüz bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bu surun Pers öncesi bir dönemde yapılmış olduğu stratigrafiye dayanarak kesinlik kazanmıştır. (Bakır,2003:7)

Kazılar sırasında burada ele geçen iyi perdahlı koyu gri ya da parlak siyah Frig seramikleri, ayrıca Korinth, Lidya, Attika ve Protogeometrik döneme kadar giden seramiklerin varlığı, yerleşimin M.Ö. 550'den başlayıp MÖ 1100'lere kadar indiğini gösterir. Daskyleion'daki Akhaemenid dönemi öncesine ait ikinci bir sur duvarı ise Hisartepe'nin dogusundaki yamaç üzerinde yer almaktadır.(res.69) Bu duvarın tarihi hakkında kesin bilgiye sahip olmasakta, Akhaemenid öncesi döneme ait olduğunu gösteren buluntular ele geçirilmiştir. (Yıldızhan, 2008:13)

2013 yılı kazı sezonunda güneydoğu surlarında çalışmalar yapılmıştır. Korunagelen yüksekliği 4,5 metre olan surun duvar örgüsüne bakıldığında, duvarın inşaasında kabaca yassı dörtgen biçiminde şekillendirilmiş ufak taşlar ve daha az şekillendirilmiş çeşitli büyüklüklerde, ama muhakkak ilk malzemedden daha büyük olan taşlar olmak üzere iki farklı tipte taş kullanıldığı anlaşılmıştır. (İren veYıldızhan,2013:512)

2.1.5.Lidya Suru

Daskyleion'un Akhaemenid dönemi öncesine ait mimari yapılanmasına ilişkin diğer veriler ise Daskyleion'un Lidya Dönemine işaret etmektedir .(Yıldızhan,2008,13) Lidya kültürü Daskyleion'a M.Ö. 7.yüzyılda girmiştir.(res.70)

Akurgal kazılarında ortaya çıkarılmış, sadece en alt taş blokları korunmuş olan ve yine Pers öncesi döneme ait ve olasılıkla Lydia Kentini koruyan bir surdur. Bu surun büyük, düzensiz, andezit bloklardan oluşan en alt temel taşlarınının bir bölümünün üzerine sonradan, Hellenistik Dönem'de devşirme malzeme ile bir teras duvarı yapıldığı görülmektedir. Bu

duvar, Akurgal döneminde 2.5 metre yükseklik ve 10 metre uzunlukta ortaya çıkarıldığı halde, tahribat nedeni ile şimdi yıkık bir durumdadır (Bakır,2003:7; Akurgal,1956:335)

2.1.6.Akhaemenid Suru

Daskyleion, akropol niteliği taşıyan, surlarla çevrili bir yönetim merkezidir. Özellikle savunmaya en elverişsiz bölümü olan güney yamaçlarında Daskyleion'un, Frig Döneminden Bizans Dönemine kadar surla çevrili olduğu görülmektedir.Kazılar sırasında ortaya çıkartılan bölümünün toplam uzunluğu, 120 metre olan, kireçtaşı, andezit, konglomera ve kumtaşı kullanılarak inşa edilmiş Teras-sur duvarı, höyüğün doğu yamacında yer almakta olup, kuzey ve güney doğrultulu olarak uzanmaktadır. (Yıldızhan,2008:14) (res.71)

Teras-sur duvarı kazılardan elde edilen bilgilere göre M.Ö. 550' den hemen sonra, erken satraplık döneminde yapılmış olmalıdır. Üzerindeki saray yapılarını koruma amaçlı inşa edilmiştir.2001 yılı kazılarında Teras duvarının en altında yer alan andezit temel taş bloklarının üstünde, bir noktadan itibaren kireçtaşından yapılmış ve yüzeyleri düzgün işlenmiş dikdörtgen bloklardan oluşan bir isodomik duvar çıkmıştır.Bu duvarın yüksekliği 13 metreye kadar ulaşmıştır.Görünüşü, işçiliği ve malzemesi farklıdır. Teras duvarının bu kısmında, Persepolis örneğinde olduğu gibi, kabartmalı blokların yer alabileceği ve Daskyleion satraplık merkezinin girişine yaklaşıldığı düşünülmüştür. Elde edilen verilere göre, Daskyleion Satrapları iki kez organize urbanistik yerleşim planı uygulamışlardır.Erken dönemde Teras-sur duvarı; ikinci dönemde yani İonia İhtilali'nden sonra, Satrap I.Artabazos zamanında satraplık sarayı yapılmış olmalıdır. (Bakır vd.,2002:492)

Teras-sur duvarının korunan en üst seviyesi kuzeyde olup, yüksekliği 27.28 metredir. Duvarın güneyde ise 24.17 metresi korunmuştur. Doğu yamacında yapılan çalışmalarda ele geçen buluntulara göre, bu kısımda Lidya yapılarının üzerini örttüğü görülmüştür. Yapısal olarak bakıldığında, duvarın güney bölümü ile kuzey bölümü arasında örgü tekniği ve taş işçiliği açısından da farklılıklar gözlenmektedir. Duvarın güney bölümünün kum ve kireç taşı kullanılarak yapıldığı ve bunların kareye yakın kabaca şekillendirildiği, çok ince bir işçiliğe sahip olmadığı gözlenmektedir. Teras-Sur duvarının üst yapısının kerpiç bloklardan oluştuğunu gösteren veri, bu duvarın önünde yıkılmış oldukları gözlemlenen kerpiçlerdir.(res.72) Duvarın taş alt yapısı üzerinde oluşturulan bu kireç taşlarının ve boşlukların bulunduğu kısımlarda yer alan ahşap hatılların oluşturmuş olduğu bu girintili çıkıntılı düzlem, duvarın üst yapısını oluşturan kerpiçlerin, alt yapı ile sağlam bir şekilde birleşmesine yönelik yapılmış olmalıdır. (Yıldızhan,2008:52)

Teras-sur duvarının kuzey kesiminde mermerden su oluğunun hemen altında yer alan kireç taşı blok üzerinde görülen, metal zımbası olmayan bir kırlangıç kuyruğu kenet dikkati çekmektedir. Akhaemenid kenet tipleri genelde 4 grupta incelenmesine karşın; kırlangıç kuyruğu şeklindeki kenetler Akhaemenid mimarisinde kullanımı en eski ve en çok kullanımı olan kenet tipidir. Uzunlukları genellikle 27-32 santimetredir. Daskyleion'un Erken Akhaemenid dönem mimari yapılanması içerisinde çok önemli bir yere sahip olan Teras-sur duvarı, duvar örgü tekniğinde Lydia özelliklerini yansıtmaktadır. (Yıldızhan,2008:53-54)

Erken Akhaemenid Döneminde, Daskyleion'da farklı bir uygulama başlatılarak, İonia'lı ve Lidya'lı taş ustaları çalıştırılmıştır. (Neylander,1970) Yine bu dönemde yerleşimin yeniden yapılanması ve genişletilmesi ihtiyacı duyulmuş ve Pers mimari geleneğindeki 'Teraslama' yöntemi uygulanarak Teras-sur duvarı oluşturulmuş ve tepe genişletilmiştir. (von Kleiss,1998:243-268)

Makedonialı'lar satraplık merkezini ele geçirirler ve burada bulunan sarayları, saray arşivini ve resmi yapıları yıkıp yakarlar Ele geçen buluntu durumu tam bu anı göstermektedir. Bir kısmı yıkılıp yakılmış sur duvarı, bunun arkasında yer alan ve acele ile yapıldığı duvar örgü özelliğinden anlaşılan ve yine yıkılmış koruma duvarı, yıkılan bu kısımdan duvarların önüne akan toprak duvar önünde bir yangın tabakası ve bu yangın tabakasının üstünde de yer alan çeşitli seramik kaplar, sikkeler, ok uçları. Bu buluntuların "terminus ante quem" oluşturdukları ve buluntular arasında M.Ö. 334 yılından daha geç bir malzemenin olmadığı görülmektedir. Burada aynı zamanda Anadolu tarihinde Pers Döneminin sona erdiği ve Hellenistik Dönemin başladığı anın kanıtları yatmaktadır.M.Ö. 395 yılı Daskyleion için yıkım yılı olmuştur.Tüm kent saraylarda dahil olmak üzere Spartalı komutan Agesilaos tarafından yakılıp yıkılmıştır. (Bakır,2003:8-9)

III. BÖLÜM

3.1.URARTU BÖLGESİ

Urartular'ın coğrafi olarak bugün belli bir alanı ifade eden Doğu Anadolu sınırları içerisinde kurulmuş olduğunu kabul edebiliriz.(Çilingiroğlu,1997:4)

Medeniyetlerin üzerinde kurulmuş oldukları coğrafyanın tabii ve beşeri şartları, insan topluluklarının siyasal, ekonomik ve kültürel hayatlarını değişik şekillerde etkiler ve tarihi gelişimine yön verir.Bu bağlamda Urartu Devletinin kurulduğu Doğu Anadolu Bölgesinin coğrafi özellikleri, coğrafyanın, tarihi olayların gelişimine en fazla etki ettiği mekanlardan birisini oluşturmuştur.Bölge 2000 metre ve daha fazla düzlüklerle kaplıdır.Bölgenin orta kısmı, dağların birbirine girmesi sonucu oluşan doğal bir kale görünümündedir. Öyle ki bu durum Urartular'a Asur'a karşı gelebilme gücünü vermiştir. (Kurt, 2009:2)

Urartu Tarihini genel olarak iki ana evrede inceleyebiliriz. Bu ayrım her iki ana evrenin siyasi ve kültürel açıdan, yönetim şekillerinin yapısal karakterlerine göre belirlenir.(Tarhan,1986:285-301) Bunlardan ilki M.Ö. 13-9 yüzyılları kapsayan ve 'Urartu'nun Arkaik Çağı' olarak da adlandırılan Ur(u)atri- Nairi Konfederasyonları dönemidir.İkinci dönemi ise bu feodal beyliklerin M.Ö. 9 ve 6. yüzyıllarda Van Gölü çevresinde birleşerek oluşturmuş oldukları Urartu Krallık Dönemidir.(Çilingiroğlu,1997:4)

Asur Devletinin Kuzeye doğru yayılım politikalarında, Doğu Anadolu Bölgesi, yer altı ve yerüstü zenginlik kaynakları ve jeopolitik konumu nedeni ile her zaman cazibe merkezi olmuştur.(Kurt,2009:2) M.Ö.I. Binyılın ilk yarısında Doğu Anadolu, Transkafkasya ve Kuzeybatı İran bölgelerine egemen olan Urartu Devleti, Anadolu ve Eski Ön Asya dünyasının en büyük madenci topluluğu olmuştur.(Belli,2000:371)

Urartu Krallığından günümüze kadar ulaşan en önemli kalıntılar Van, Urmiye ve Gökçe Göl olarak bilinen 'Üçgöller' arasındaki geniş topraklarda inşaa edilen Urartu kaleleridir. Özellikle son yıllarda Kuzeybatı İran ve Doğu Anadolu'da yapılan sistematik yüzey araştırmaları ile saptanan kaleler, Asur krallarının yıllıklarında geçen Urartu kalelerinin sayıları bilinenlerinin hiçte abartma olmadığını göstermiştir. Günümüzde sözü edilen bu kalelerin çok az bir kısmı kazılmış olmasına karşın, yüzey üstü kalıntılardan, kazılardan ve yazılı kaynaklardan elde edilen verilerden yararlanarak Urartu sur duvarları ile ilgili olarak sınıflandırma yapabiliriz.(Çilingiroğlu,1983:28-37)

3.1.1.Urartu Kale ve Surlarının Mimari Ve İşlevsel Özellikleri

Urartularda, kent kapıları olarak nitelendirdiğimiz kaleler ve sur yapıları, genel olarak savunmada kolaylık sağlamak amacıyla yüksek sarp kayalıklar üzerine inşaa edilmişlerdir.

Yazılı kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre Urartu Kralları fethettikleri bölgelere kaleler inşa etmekle övünürlerdi. Geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Urartuların topraklarını korumak için yaygın bir garnizon ağı ve kaleler inşa etmiş olmaları doğaldır.(Payne,2006:11)

Urartu Kalelerinin planlarında genellikle arazi yapısı belirleyicidir. Uzunlamasına kayalara oturtulmuş Çavuştepe ve Bastam gibi merkezlerin dışında, Van Kalesi gibi kayalık dağ ve dağ sırtları üzerine kurulmuş merkezlerde bu durum izlenebilir.Urartu Kalelerinin üzerinde bulunduğu yükseltelerin ortak özelliği, ‘‘yalancı merdivenler’’dir.Bunlar su kaynaklarına girişi sağlayan merdivenli tüneller ,günümüze kadar ulaşmamış bazı yapıların duvar kısımlarının oturduğu yuvalar ve ya da ana kayaya oyulmuş sarnıçlar olabilirdi.(Salvini, 2006 :145)

Urartu kalelerinin etrafını genellikle bir sur bedeni çevirir. Ancak krallığın erken devirlerinden itibaren çift sur bedenli kalelerin varlığı da bilinmektedir. Yazılı kaynaklarda bu şekildeki çift sur bedenli kaleler hakkında bilgiler vardır. III. Salmanasar’ın 3. saltanat yılında Arzaskun'a yaptığı sefer Balawat Kapısı üzerinde resmedilmiş ve burada çift sur bedeni ile çevrili bir dağ kalesi ve kalenin etrafında Asur ve Urartu ordusu arasındaki savaş betimlenmiştir.(Çilingiroğlu,1983:37)

Urartu mimarisinde kale, saray ve kent ayırımı yapmak zordur. Çünkü kaleler çoğunlukla kralın ikamet ettiği yer olarak da bilinir ve Urartu dilinde kale ve ‘‘müstahkem kent’’ terimleri:’’ E.Gal⁵⁹ ‘‘ logogramı ile yazılır. Tüm kent, saray olarak kabul edilmiştir.(Salvini, 2006:114) Muhtemelen bu alanlar, savaş zamanında askeri faaliyetlerin sürdürülmesi amacı ile kullanılıyordu. Kazılarda bulunan ambar ve büyük boyutlu küpler ise bu yapıların aynı zamanda günlük yaşamda da depolama ve saklama amaçlı kullanıldığını gösteriyor.(Burney,1971:140)

Urartu Kaleleri bu işlevlerinin dışında, ana yerleşim bölgesi olan Van Gölü Havzasında inşa edilmiş olanlar, merkezi askeri üs ve bir garnizon niteliğinde

idi.(Çilingiroğlu,1997:48) Bu tip kaleler yöresel idari merkez konumunda idiler ve içerisinde yöneticilerin otuduğu bir saray ve tapınak bulunuyordu.

Sadece askeri amaçlı olan ve içerisinde herhangi bir yapı bulundurmayan kaleler ise höyükler ve tarım arazisi üzerinde bulunuyorlardı ve etraflarında sur yapısı yoktu.(Sevin, 2003:211)

Başkent Tuşpa'dan, krallığın farklı yönlerine giden stratejik noktalara inşa edilmiş olan kalelerin planları zaman içerisinde çok büyük farklılıklar göstermemekle birlikte M.Ö. 8.yüzyıldan itibaren boyutları küçülmüş ve dikdörtgen planlı olmuştur.(Çilingiroğlu,1997:50)

Bu tip küçük koruma kaleleri, garnizon işlevi görerek, çeşitli dogal zenginlikleri ve yerleşim alanlarını koruma amaçlı inşa edilmişlerdir.(Aktüre,2003:112)

Urartu kale ve sur inşasında bazalt, andezit ve kalkerden oluşan taş malzeme fazla bir değişiklik göstermeksizin uzun süre kullanılmıştır.Kaleler, yaklaşık 3 metrelik taş temeller üzerine, 15 metre yüksekliğinde kerpiç kullanılarak yapılmıştır.Dolayısı ile ortaya 20 metre yüksekliğe ulaşan devasa kale yapıları çıkmaktadır.(Çilingiroğlu,1983:37)

M.Ö. 8. yüzyıldan itibaren düzgün şekilli kare taş bloklar, aralarında boşluk kalmayacak şekilde, dış kısma doğru hafif bombeli duran bir teknikte kullanılmıştır. Bu teknik krallığın geç dönemlerine kadar uygulanmıştır.(Çilingiroğlu,1997:37)

A.Çilingiroğlu Urartu sur duvarlarının yapım tekniğini üç kısımda incelemiştir. (Çilingiroğlu,1983:28-37)

3.1.2.Kiklopik Yöntem

Bu yöntemde taş bloklar büyük boyutludur. Tasların yüksekliği 60-75 cm'dir. Taş blokların dış yüzeylerinde işçilik yok denecek kadar azdır. Taslar genel olarak bes ya da daha fazla kenara sahiptirler. Bloklar arasında büyük boşluklar vardır bu boşluklar bazı durumlarda daha küçük taslarla doldurulmuşlardır. Tüm Urartu sur örme yöntemlerinde olduğu gibi; taş bloklar anakaya üzerinde açılan yataklar üzerine oturtulmuştur. Bu teknikle yapılmış kalelere en iyi örnek,Anzaf Kalesidir.

3.1.3.Klasik Urartu Yöntemi

Görünüm, estetik ve işçilik bakımından kiklopik taşlardan büyük farklılık gösterir. Taş bloklar daha küçüktür. (50-70 cm.) ve kareye yakın bir görünümündedir. Dörtten fazla kenara

sahip bloklar neredeyse yok gibidir. Tas blokların dış yüzeyleri hafifçe dışa doğru bombelidir. Kiklopik yöntemdeki gibi taşların aralarında boşluk yoktur. Bu yöntem ile inşa edilmiş bir çok Urartu kalesi vardır ve bu kalelerin tarihlenmeleri kesin olarak yapılabilmektedir. Menua'nın yönetiminde kaldığı M.Ö. 810-786 yılları arasında, özellikle Van Gölü ve çevresinde önemli mimari gelişmeler olmuştur. Yukarı Aznaf Kalesi, Çavuştepe ve Aznavur Kalesi bu gelişmelere örnektir.

3.1.4.Uçkale Yöntemi

Bu yapım yönteminin ilk ve şimdilik tek örneği Çavuştepe Kalesi'nin "Uçkale" olarak adlandırılan bölümünde görülür. Şimdiye dek tanımlananlardan bütünüyle farklı bir görünüşe sahip olan "Uçkale Yöntemi", işçilik ve estetik açısından Urartu mimarlarının büyük başarısıdır. Bu yöntemde taş bloklar çok daha küçük boyutludur ve genellikle dikdörtgendirler. Bazı durumlarda dirsek yapan taşlar da kullanılmıştır. Tas bloklar arasında en küçük açıklık dahi yoktur. Ortak özellik olarak; sur duvarları ana kaya üzerine açılan yataklar üzerinde yükselir.(Çilingiroğlu,1983:28-37)

Urartu savunma mimarisinde kullanılan kerpiç kısımlar günümüze çok az korunarak ulaşmıştır. Kazılarda elde edilen bulgulara göre, inşa sırasında, taş temel ile kerpiç yapı arasında yassı taş plakaların kullanıldığı tespit edilmiştir. Ahşap hatıl kullanımına dair ise şimdilik herhangi bir bulgu yoktur. Buna karşın bazı Urartu tahkimli yapı betimlemelerinde ve sur duvarlarında ahşap hatılların kullanıldığını görüyoruz. (Çilingiroğlu,1997:63)

Toprakkale ve Adilcevaz'da bulunan tunç ve taş kabartmalardan, Asur Kralı II.Sargon'un sekizinci seferinin kayıtlarından bu bilgiler elde edilir. Bu durum Aznavurtepe'nin güneyini çeviren surlarda birkaç yıl öncesine kadar gözlemlenebiliyordu.

Toprakkalede bulunan tunç levha üzerindeki betimlemede, üzerinde iki kule bulunan sur duvarı yer almaktadır. Kulelerin üst kısmında ise mazgallı siperler yer alır.(Van Loon, 1966:102)

Sargon'un verdiği bilgilerden bir bölüm ise şöyledir:" ...O kent. kuvvetli sur duvarları Arzabia dağının yüksek tepelerinde yer alıyordu... 120 tipku yüksekliğindeki kerpiç duvarlar kentlerinin etrafını çeviriyordu... kenti koruyan derin hendekler (bir kısım eksik) kentin girişinde kapi kuleleri inşa edilmişti".Sargon'un verdiği bu bilgiler Urartu kalelerinin ne derece kuvvetli olduğunu gösterir. Çilingiroğlu'na göre 120 kerpiç sırası duvar 15 metre ve

daha büyük yüksekliğe ulaşıyor olmalıdır.Altıntepe ve Çavuştepe gibi birçok Urartu kalelerinde yapılan çalışmalarda bu yükseklik ispatlanmıştır.(Çilingiroğlu,1983:28-37)

Urartu Kaleleri üzerindeki ahşap pencelerin herhangi bir işlevi yoktur ve muhtemelen dekoratif amaçlı yapılmış olabilir.Kaleler üzerindeki kapı yapısı ise her zaman anıtsallık göstermeyebilir.Örneğin Çavuştepe'deki kalelerde anıtsal kapı yapısı yoktur.Anıtsal kapı, sur duvarı üzerinde bulunan iki kule yapısı ile meydana gelmiştir.Bu kapıların, iki kanatlı ahşap kapı ile kapandığını, Balawat Kapısı üzerindeki betimlemelerde görebiliyoruz.(Çilingiroğlu, 1997:63)

3.2.1.Merkezi Kaleler (Kale Kentler)

3.2.1.1.Aşağı Ve Yukarı Anzaf Kaleleri

Van'ın 15 km. doğusunda ‘‘klasik Urartu yöntemi’’ ile inşa edilmiş ve Menua döneminde yapılmıştır.(M.Ö. 830-810) Sur duvarları günümüzde güneybatı yönde bir kaç tas sırasına kadar görülebilir. 100 metreden uzun olan bu duvar üzerinde belirli aralarla kuleler yapılmıştır. Kuleler sadece dış yüzeylerde çıkıntı yapmıştır. Sitadelin etrafını çeviren diğer sur duvarlarında da belirli aralarla kuleler ve zig zaglar vardır. Sitadelin güneyindeki eteklerde ise dış kent yer alır. Bu kaleler Urartular'a başkentlik yapmış olan Van-Tuşpa ve Toprakkale kentlerinin bulunduğu Van ovasını doğu'da koruyan büyük askeri merkezlerdir.(Belli, 1992:442)

Didörtgen plan gösteren Aşağı Kale 6000 metrelik alanı kapsar.Askeri amaçlı inşa edilmiştir ve Kuzeybatı İran'dan başkent Tuşpa'ya gelen tarihi yolların son noktasında yer alır.Kiklopik olarak kalkerden inşa edilmiş olan kale duvarları yaklaşık 3.80 metre genişliğinde ve 4 metre yüksekliğindedir.(Belli,1998:544)

800 m. güneyde yer alan Yukarı Anzaf Kalesi ise, Aşağı Anzaf'tan tam 10 kat daha büyüktür.Yukarı Anzaf Kalesi'ni çevreleyen taş duvarların temelleri, Aşağı Anzaf'tan farklı olarak kurtin ve bastiyon tekniğiyle inşa edilmiştir. Bastiyon uzaklıkları eşit değildir ve bu yüzden Urartu kale mimarisindeki bastiyonların ilk örneğini oluşturmaktadır. Yukarı Anzaf Kalesi'ni diğer Urartu kalelerinden ayıran en önemli ayırtkan özelliğinin başında, kurulduğu tarihten yıkılışına değin sürekli bir yerleşime sahne olması ve sürekli olarak genişlemesi gelmektedir. Ortaya çıkarılan çivi yazılı inşa yazıtları ile tunç eşya ve silâhlar üzerindeki yazıtlar, Urartu krallarının yaptırıkları yeni mimarî yapılardan ve kurdukları silâh depolarından söz etmektedir. Bu yüzden Yukarı Anzaf Kalesi 9. yüzyılın son on yılından, 7.

yüzyılın sonlarına kadar Urartu kale mimarîsinin gelişimini canlı bir şekilde yansıtmaktadır.(Belli, 2007:450-451)

Bu kaleler aynı zamanda bir kült merkezidir.Urartu tanrıları da bu konuda bilgi verir.(Belli,1998:18)

M.Ö. 9. ve erken 8. yüzyıllarda çok seyrek olarak uygulanan bazı mimari özellikler 8. yüzyılın başından sonra çokça kullanılmaya başlar. Sur duvarların köşe yaptığı yerlere «risalitli» anıtsal kuleler yerleştirmek ve savunmayı daha da kolaylaştırmak için kuleler arasında daha küçük boyutlarda bastiyonlar yerleştirmek 8. yüzyılın ikinci yarısından sonra ağırlık kazanan bir yöntemdir. Bu tip bastiyonlar ilk kez Hasanlu'da görülür. Hasanlu dışında merkezi Urartu'da II. Sarduri'den önceye tarihlenebilen böyle sur duvarları bizim bildiğimiz kadarıyla yoktur. Risalitli kuleler her ne kadar Menua döneminde Yukarı Anzaf kalesi de dahil olmak üzere birkaç kalede kullanılmışsa da, en yaygın şeklini M.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısından sonra Kuzey-batı İran'da almıştır. Risalitli kulelere ve kuleler arasında diizgun aralarla bastiyonlara sahip kaleler, M.Ö. 8. yüzyıl Urartu askeri mimarisi için önemli birer kriterdir. Aynı tip planın Çavustepe'nin yakınındaki Çermik'te de uygulanması bu yöntemin 7.yüzyıl ortalarına kadar kullanıldığını gösterir.(Çilingiroğlu,1983:35)

3.2.1.2.Van-Tuşpa Kalesi

M.Ö. 9.-6. yüzyıllar arasında Van Gölü Havzası merkezli bir krallık kurmuş olan Urartular'ın başkenti Van Kalesi-Tuşpa olarak bilinir. M.Ö. 9.yüzyılın ikinci yarısında I.Sarduri tarafından kurulmuştur.Antik kaynaklara göre Tuşpa adının, Tanrıça Tuşpuae ile bağlantılı olduğu varsayılır.(Tarhan, 2005:126)

Van Gölü'nün hemen doğu kıyısında yaklaşık 1250 metre uzunluğunda, 70-80 metre genişliğinde ve 100 metre yüksekliğinde konglomera bir kayalık yükselir. Van Kalesi'nin hemen kuzeyinde yer alan Van Kalesi Höyüğü, doğu-batı doğrultusunda, sitadele paralel biçimde uzanır. Literatürde “Van Kalesi Höyüğü” olarak tanınmaktadır. Höyük yaklaşık 750 m. uzunluğundadır. Bu alan Tuşpa Aşağı Kentinin kuzey bölümünü oluşturmaktadır. M.Ö. IX. yüzyıldan sonra, yerleşme yoğunluğu artınca iskan alanı sur dışına taşmıştır. Böylelikle Van Kalesi Höyüğü'nün bulunduğu alanlar dâhil, sitadeli çevreleyen mahalleler oluşmuştur.(Konyar, 2011:412)

İç Kale en eski tapınak ve saray yapısının inşa edildiği yerdir.Kayalıkların en yüksek noktasında yer alır.Bu tapınak Baş Tanrı Haldi'ye adanmıştır.Yukarı Kale'de ise depo odaları,

kutsal bir alan ve bir de tören salonu bulunmaktadır. Her iki kale’de güçlü bir sur sistemi ile çevrelenmiştir.(Tarhan, 2000:191-200; Aktüre,2003:99)

Van kalesinde görülen Urartu dönemine ait surlar (içkale’nin kuzeyini çevirenler) kesinlikle İspuini'den sonraki devreye aittir. Ancak kalede Sarduri I-İspuini devrine ait surlar ya da bu sur duvarlarında temel işlevi bulunan sur yuvaları olmalıdır. Madrıburç'un anakaya ile birlestigi noktadan başlayarak, içkaleye batıdan girişi sağlayan kapının 200 metre yakınına kadar olan arazi anakaya oylmuş sur yatakları ile kaplıdır.Bunlar bu alanda korunması gereken yapıların olduğuna işaret eder.İçkale’nin batısında ‘‘kiklopik yöntem’’ile yapılmış bir sur duvarı daha vardır.Kale içinde yapılan sarnıçlar ve kanallar vasıtası ile kaynaklardan su taşınmıştır.(Çilingiroğlu,1983:30-31)

3.2.1.3.Çavuştepe Kalesi

M.Ö. 8. yüzyılın ortalarında kurulan Çavuştepe Kalesi başkent Tuşpa’nın 24 km güneydoğusundadır . Hem bir üretim merkezi hem de askeri garnizon niteliğinde olup, Urartu’nun önemli erken dönem kalelerindedir.(Zimansky, 1998:258)

II.Sardurini’nin saltanatı döneminde yapılmış olan bu kaleye ‘‘Sardurihinili’’ adı verilmiştir.İran’dan, krallığın merkezine kadar uzanan stratejik bir konumda yer alır.Etrafi kesme taştan yapılmış surlarla çevrilmiş ve yapay hendeklerle koruma sağlanmıştır.(Sevin, 2003:222)

Yukarı Kale ve Aşağı Kale olmak üzere konumlanmıştır.Yukarı Kale diğerinden 30 metre daha yüksektedir ve kareye yakın dikdörtgen planlıdır.Etrafi güçlü bir tahkimatla çevrilidir.(Erzen,1978:12-13)

Aşağı Kale’nin doğusunda yer alan ‘‘Uçkale’’,Urartu mimarlığı açısından önemlidir. Bloklar arasında hiçbir açıklık olmadan, estetik bir görünüm sağlayan ‘‘Uçkale Yöntemi’’ kullanılmıştır.

Uçkale’de bu yöntemin varlığına karşın, tepenin güney surları Aznavurtepe’ye, kuzey surları ise Van Kale’sinin içkale surlarına benzer. Üç değişik sur yapım yönteminin bir arada kullanılması askeri ve mimari gelişiminin II. Sarduri devrinde zirveye ulaştığını gösterir. Sadece bir kale değil ; aynı zamanda idari bir merkez olan Çavustepe, yalnız sur duvarları ile değil, diğer yapılarıyla da Urartu sanatı içinde ayrı bir yere sahiptir.(Çilingiroğlu,1983:34)

Aşağı Kale, Depo, tapınak, saray yapısı ve atölye gibi yapıları içerir. Bu yapılar Çavuştepe Kalesi'nin M.Ö. 7.yüzyılın sonuna kadar kullanıldığını gösterir. Günümüze kadar ulaşmış 5 metrelik taş duvarın üzerinde kerpiçten yapılmış duvar kalıntılarına rastlanmıştır. Yıkıntılar arasında Bazalttan yapılmış 5 adet dekoratif pencere bulunmuştur. Sadece betimleme ve kabartmalarda gördüğümüz işlevselliği olmayan bu pencerelere yalnızca Çavuştepe'de rastlanmıştır. (Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi, 1982:164)

3.2.1.4. Ayanis Kalesi

Van'ın 38 km kuzeyinde, Ayanis köyüne 500 metre uzaklıktadır. Sur duvarları ile çevrili yerleşimin alanı 400x150 metre boyutlarında olup, eğimli kayalık bir zemin üzerindedir. II. Rusa Döneminde yapılan kalelerden biridir. Kale'nin dış kentinin bulunduğu alanın çevresinde tarımsal faaliyetler sürdürülebilmektedir. (Çilingiroğlu, 2001:9)

Ayanis Kalesi kazılarının başladığı ilk dönemlerde, sur yapısı iki alanda açılmıştır. Güney sur duvarları ve doğu sur duvarları, kalenin savunma sistemini oluşturan her iki sur yapısı, malzeme ve yapım tekniği açısından farklı özelliklere sahiptir. Doğru sur duvarlarının taş temelleri kireçtaştan yapılmıştır. Arazinin yapısına dayalı 1.80-2.15 metre arasında değişen yükseklikteki surun taş blokları 4 ile 5 sıra şeklinde şekillendirilmiştir. Doğru surlarında eşit aralıklarla yapılmadığı gözlenen kulelerin bu yapısı bir teras oluşturma veya savunmayı güçlendirme amaçlı yapılmış olabilir. (Çilingiroğlu, 2001:25)

Güney sur duvarlarında ise doğu surlarının aksine andezit taş kullanılmıştır. Ayanis Kalesi surlarında da gözlenen "rustika" tekniği Urartu kale ve surlarının karakteristik özelliğidir. Bunun dışında estetik kaygı ile, bazalt blokların dış yüzeylerine bombeli bir görünüm verilmiştir. Surların temel inşası sırasında, yağmur sularının tahliye edilmesini sağlayacak kanallar yapıldığı gözlemlenmiştir. Doğru sur ve güney surun birleştiği noktada ise kalenin anıtsal kapı girişi bulunmaktadır. Kapının taban kısmı andezit taştan yapılmış olup, 3.98 metre yüksekliğe sahiptir. (Çilingiroğlu ve Salvini, 1995:112)

3.2.1.5. Garnizon Niteliği Taşıyan Küçük Kaleler

Bu kaleler, yukarıda bahsettiğimiz kale-kentlere göre çok daha küçük, askeri garnizon, karakol, veya konaklama istasyonları şeklinde de kullanım gören bir niteliğe sahiptir. Güçlü bir merkezi devletin varlığı düzenli bir ulaşım ağı ile de yakından ilgilidir. Urartu ülkesi birbirinden yüksek dağ sıraları ile ayrılmış, belirli mevsimlerde

aralarındaki bağlantının tümüyle koptuğu bölgelerden oluşmaktaydı. Van Bölgesi ve diğer bölgelerden tanıdığımız güçlü Urartu kalelerinden boyut ve diğer farklı özellikleri ile ayrılan, konaklama istasyonu niteliğindeki bu ulaşım tesisleri Bingöl'ün Solhan ilçesinden başlayarak, büyük bir Urartu yönetim merkezi görünümünde olan Harput'a kadar yol boyunca sıralanmaktadır.(Sevin, 1989:48-50)

3.2.1.6.Aznavur Kalesi

Patnos merkeze 2 km uzaklıktadır. Etrafı alçak ve geniş surlarla çevrili güçlü bir kale korunan yerleşim, askeri bir garnizon niteliğindedir. Kale 270 metre yüksekliğe sahiptir ve klasik Urartu tekniğinde inşa edilmiştir. Kuleler sur duvarı boyunca 20'şer metre aralıklarla yapılmıştır ve dikdörtgen planlıdır. Bir kısmının içi moloz taşlarla doldurulmuştur.(Burney,1960:194)

3.2.1.7.Harput Kalesi

Konum olarak Elazığ'ın 5 km kuzeyinde, dik kayalık uzantılarının üzerinde yer alır. Ortaçağ tabakalarının az olduğu kısımlarında tipik Urartu mimarlığı ile inşa edilmiş sur temelleri görülür.(Erzen,1977:19) Urartu'da yaygın olarak görülen kaya işaretleri de bulunmaktadır. Bu kaya işaretleri Urartu'da kült ve tapınım amacını ifade eder. Ayrıca atlı araba yapım tekniğinde kalıp amaçlı kullanıldığı da ileri sürülmektedir.(Konyar, 2007:1-5)

3.2.1.8.Norşuntepe Kalesi

Elazığ il merkezinin 25 km güneydoğusundadır. Kalkolitik Çağ'dan Orta Demir Çağı'na kadar sürekli yerleşim tespit edilmiştir.

Norşuntepe'de ki kazı çalışmalarında tespit edilmiş olan Urartu Dönemi mimari kalıntıları; tepenin üzerindeki büyük ana yapı ile güney terasındaki iki tesis buranın Urartu Krallığı'na ait küçük bir yerleşim olduğunu göstermektedir. Bu alanda ele geçen seramik parçaları MÖ 8-7. Yüzyıllara tarihlenmiştir.(Hauptmann,1972:96-97)

Duvar kalınlığı yaklaşık 2-2.20 metre olan bu ana yapı, dıştan belli aralıklarla yapılan destek çıkıntıları ile güçlendirilmiş, köşe kısımları ise rizalitler üzerine oturtulmuştur. Yapı dikdörtgen planlıdır ve taş temel üzerine kerpiçten inşa edilmiştir.(Sevin, 1989:52)

Bölgedeki İzoli, Mazgirt, Eğil, Palu ve Kaleköy' de ki diğer müstahkem mevkiiler'de Urartu Krallığının güneybatı sınırını oluşturur.(Hauptmann, 1971:78)

3.2.1.9.Panz Kalesi

Van-Erçiş karayolu üzerinde yer alır.Kayalıklar üzerinde, topografyaya uygun bir şekilde inşa edilen kale, kaba dikdörtgen planlıdır.Batı kısmı oldukça sarp olduğu için bu yönde herhangi bir savunma duvarı yapılmamıştır.Bu da Erken Demir Çağ kalelerinde uygulanan geleneksel bir yöntemdir.Doğu bölümünde sarp kayalıklar olmadığı için bu kısmı güçlü bir savunma duvarı çevreler.Duvar yapımında kullanılan andezit taşların dış yüzeylerinin düzeltildiği ve duvar kalınlıklarının 1.70-2.80 arasında değiştiği görülmüştür.Sur duvarları bazı yerlerde 2-3 sıra halinde günümüze kadar ulaşmıştır.Kalenin kuzeybatı bölümü en yüksek noktasını oluşturur.Erken Demir Çağı'nda yapılan kale, Urartu Kralı Menua döneminde güçlendirilmiştir.(M.Ö. 810-786) Kale duvarlarının düzgün ve sağlam olduğu kısımlar bu döneme aittir ve üzerinde kaya resimleri vardır.(Belli ve Konyar, 2000:14)

Kale-kent niteliği taşımayan, askeri karakol, garnizon ya da yollarla bağlantılı konaklama merkezi olarak kullanılan bu kalelerin yanısıra, Palu, Akçakale, Burmageçit, Genefik Kale ve Zulümtepe Kalesi gibi bir çok kale Urartu Bölgesinde yerleşim görmüştür.Bunlardan bir kısmının günümüze kadar yalnızca sur temellerinin izleri kalabilmiş, bir kısmı ise Ortaçağ tabakasındaki surlar tarafından tahrip edilmiş veya sular altında kalmıştır.

IV. BÖLÜM

4.1.LİKYA BÖLGESİ

M.Ö. 2. bin Hitit, Mısır ve Mezopotamya kaynaklarında Lukka veya Lukki, Homeros'un İlyada'sında Lykialılar olarak anılan halk, Herodotos'a göre kendilerini Termilai olarak adlandırıyorlardı. Eski Anadolu dillerinden Luvice ile akraba bir dil konuşuyorlardı. Yine Hellen antik kaynaklarında Bellerophon ve Khimaira gibi mitosların veya ünlü Tyrins surlarını inşa eden ustaların yurdu olarak anlatılan Likya'da, M.Ö. 2. bine ait tekil ve dolaylı arkeolojik buluntular mevcutsa da bu döneme ait bir yerleşime henüz rastlanamamıştır. Likya'nın kısmen daha iyi bilinen tarihi bölgenin M.Ö. 546 ile 540 yılları arasında Pers egemenliğine girmesiyle başlar. Ancak Pers hakimiyetinin Likya'ya gelmesinden sonra bölgede neredeyse hiç garnizon kurulmamıştır. (Özüdoğru, 2008:6)

Likya Kronolojisi için Hitit kaynaklarında, Likyalı'lardan başkası olamayacak Lukka halkından sıkça sözedilmektedir.Bu kayıtlardan Lukka topraklarının Hititler tarafından M.Ö.14.yüzyılın ortalarında, Suppiluliuma'nın egemenliği döneminde zaptedildiğini, ancak sık sık ayaklanmalar çıktığını ve rahatlıkla kontrol altında tutulamadığını öğreniyoruz.Mısır'da ki Tel-El-Amarna tabletlerinde ise, aynı döneme ait bir grup deniz akıncısı arasında Lukki'den sözedilmektedir. Lukka topraklarının yeri hakkındaki işaretler oldukça belirsizdir; Hitit başkenti Hattusa'nın batısında veya güney batısındaki bir yerdeki Arzawa'nın yakın komşusu olabileceği düşünülmektedir.Bu olasılık, deniz akıncıları tanımı ile birleştirildiğinde onları doğal olarak Karia ve/veya Likya'ya yerleştirmek gerekir.(Bean,1996:22)

Likya' da Demir Çağı'na ait arkeolojik veriler şimdiye dek net olarak tespit edilebilmiş değildir.Mellart; Antiphellos, Lmyra, Xanthos, Tlos, Patara ve Dereagzi'nda bulunan bir grup seramiği Demir Çağı'na tarihlendirmektedir.(Kupke,1989:39)

Patara Limanı'nın doğusunda yer alan Tepecik ve eteklerindeki nekropolde yapılan kazı çalışmalarında ele geçen seramikler, muhtemelen Demir Çağ Likya'sının en erken dönemlerine işaret eder.(Işık, 1995:3)

Arkaik Dönem Likya yerleşimleri ile ilgili bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. M.Ö. 7.yüzyıla tarihlendirilen bazı yapıları ile en önemli kenti Xanthos'tur.Lmyra ve Xanthos'ta

bulunan M.Ö. 8 ve 7.yüzyıllara tarihlendirilen siyah figürlü Attika ve Korinth seramiklerinin, bu kentlerin ticaret vasıtası ile, erken dönemlerde Hellenler ile kurdukları ilişkiyi gösterir.(Nörling, 1993:402)

Xanthos Akropolünde yapılan kazılarda, M.Ö.7 yüzyıla tarihlendirilen, etrafı surlarla çevrili yapı kalıntıları ortaya çıkarılmıştır.Bu yapıların saray kalıntısı olabileceği düşünülmüş, ancak üzerinde bulunan daha geç evrelere ait tabakaların neden olduğu tahribattan ötürü, kesin bir yargıya ulaşılamamıştır.(Akşit, 1967:94)

Lmyra'da ise 1983 yılından beri yürütülen kazı çalışmalarında ise Arkaik Dönem'e ait seramiklere ve Klasik Döneme ait bir yerleşimi çevreleyen savunma surlarına rastlanılmıştır.(Borchhardt, 1992:135)

Likya Bölgesi'nin dağlık olan orta kısımlarında yerleşimler, su kaynaklarına yakınlık ve ulaşım noktaları dikkate alınarak oluşturulduğu için dağınıktır.Bazı yerlerde su kaynakları sur içine dahil edilmiştir. Kyaneai, Xanthos, Myra, Tüse ve Avşar Tepesi Klasik Dönem'de Orta Likya'nın önemli kentlerindendir.Kyaneai kenti yakınlarındaki Avşar tepesi, sadece Arkaik ve Klasik Dönemde yerleşim görmüş bilinen tek yerleşimdir. (Kolb, 1995:193-204)

Likya'da yerel feodal beylerin hakim olduğu Dynastik Dönem yaklaşık M.Ö. 6.yüzyıl ile M.Ö. 360 tarihine kadar sürmüştür.

Likya Bölgesi'nde ki yerleşimlerin çoğunda, yerleşimin dynastına ait ikametgah ayrı bir savunma suru ile çevrilmiştir.Genellikle kuleleri bulunmayan dış savunma surlarınının basit anıtsal kapıları vardır.(Marksteiner,1989:41)

4.1.1.Kyaneai

Kyaneai kenti, Myra Kenti'nin 16 km batısında Yavu Köyü yakınlarındaki Asar Tepe üzerinde bulunmaktadır.

1997 yılında Kyaneai teritoryumunda yüzey araştırmaları yapılmıştır. 4 km güneyinde bulunan Avşar Tepesinin batı yamacındaki yerleşim surları araştırılmış ve Klasik Dönem Likya yerleşimlerinin niteliklerine ilişkin önemli bilgiler elde edilmiştir.Bir taraftan yerleşimin güney yamacındaki ev ve teras duvarları sırası, gerçek bir savunma suru işlevini görmekteyken, diğer taraftan kuzey ve batı yamaçlarda izlenebilen sur duvarlarına, hemen ilk yapı evresinde düzgün aralıklarla çok sağlam bir şekilde inşa edilmiş ev yapıları eklenmiştir.Bu evlerin kule işlevi gördükleri sanılmaktadır.

Surun belirli bölümlerinin savunmasının, bu evlerde oturan ailelerin sorumluluğunda olduğu düşünülebilir. Likya mimarlığının genel olarak çok fonksiyonlu yapıları tercih etmesi, bir özellik olarak göze çarpmaktadır. Surun elverişsiz noktalarında ise bastiyonlar saptanmıştır. Avşar Tepesi'ndeki Likya kalesi ve yerleşiminin terkedilmesi belki MÖ.4.yüzyıl başlarına tarihlenebilecek olan Limyra Kralı Perikles tarafından bölgenin kontrolünün ele geçirilmesi ile bağlantılı olabilmektedir (Kolb,1997:386)

Korba; Kyaneai teritoryumunda, Geç Arkaik ve Klasik Dönemde bir Likya hanedanlığı, Hellenistik ve Roma döneminde ise "Kome" olarak varlığını sürdürmüştür. Doğu yamacında Klasik Döneme tarihlendirilebilecek, poligonal taşlardan inşa edilmiş yerleşim suru saptanmıştır.

Klasik Dönem'e tarihlendirilen ve etrafında sur yapısı ile kayalara oyulmuş mekanları bulunan diğer bir yerleşim ise Hoyran'dır. 500 metre yüksekliğindeki bir tepenin üzerinde kurulmuştur. Burada yerel dynastın ikametgahının olduğu düşünülen bir yapının etrafı bir savunma suru ile çevrilir. Sur yapısı yaklaşık 1 hektarlık alanı kaplar.

Klasik Dönem Likya dynastik yerleşimlerinin karakteristik özelliğini Trysa'da da görüyoruz. Yavu köyünün dağlık kısmının doğusunda konumlanan Trysa, 2.5 hektarlık alanı kaplayan surlarla çevrili 3 kaleye sahiptir. Güney yamaçta bulunan konutlar ise dış sur ile çevrilidir. Dış surlar üzerinde iki dar giriş kapısı bulunmaktadır. (Marksteiner,1993:97-98)

Kyaneai Kenti'nin 10 km batısındaki Tüse ise etrafı surlarla çevrilidir ve M.Ö. 5 yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen, iki kuleye sahip bir kale bulunur.

Kyaneai kenti sınır savunma sisteminin rekonstrüksiyonu büyük ölçüde yapılmış olabilmektedir. Batıda ki Tüse kalesinden devamlı ölçüde yararlanılması, güneybatıda Kırandağı Kalesi; güneyde Çeştepe Kalesi, güneydoğuda klasik Hoyran Kalesi'nin kullanılması ve Kuzeydoğu'da Kale Tepesi'nde bulunan yapının tahkimat fonksiyonu bir savunma sistemini oluşturmaktadır. Doğu'da Trysa Kalesi'de bu işlevi görmüş iken, kuzeydeki Korba Kalesi sınırdan biraz uzakta bulunmaktadır. Bu küçük dağ kentleri Hellenistik Dönemden itibaren yavaş yavaş terkedilmiştir. (Kolb,1997:390)

4.1.2.Myra

Myra, M.Ö. 4. Yüzyılda Antalya'nın Demre ilçesinde, deniz ve kara yollarının buluştuğu Orta Likya'da konumlanmıştır. Kaya mezarlarının benzersiz görkemi Klasik Dönem'de Likya'nın en önemli birkaç yerleşiminden biri olduğunu göstermektedir

Bölgenin en önemli limanı Andriake ve mükemmel sığınma olanakları sunan doğal limanı taçlandıran görkemli liman yapıları ile Antik Dönemlerde uluslararası bir ticaret merkezi ve sık bir uğraktır. Akropol ve savunma sistemi, kentin en çok gün ışığında olan kalıntılarıdır. Kalıntılar Myra akropolünde Klasik Dönem'den itibaren Osmanlı'ya kadar her dönemde savunma yapısının (kale) bulunduğunu göstermektedir. Hellenistik Dönem ve sonrasındaki sur duvarı onarımları ve revizyonları kalenin yüzyıllar boyu aktif olarak kullanılmış olduğunu göstermektedir.

Savunma sisteminin varlık nedeni Myra'nın savunulması; teritoryal toprak egemenliğinin, yol ağının, tarımsal üretimin ve üretim alanlarını, ekonominin, ticaretin ve halkın korunmasıdır. Duvar tarihlemesi zor olsa da savunma kalıntılarının MÖ 4. yüzyıldan önceye gitmesi zor görünmektedir.(Çevik,2010:61)

Klasik dönemde sur duvarlarının yapımını gerçekleştiren yerel ustaların kendi uzun deneyimleriyle buldukları araç-gereç yapımı ve duvar örgüsü yöntemleri, yeni öğrenimlerle geliştirdikleri ve yükselen ekonomiyle desteklenen yapım teknolojileri Helenistik ve sonrasındaki sur yapım sistemleri ve tekniklerini ortaya çıkarmışlardır

Kuleli-savunmalı çiftlikler de Myra çevresinde şehrin güvenliğini sağladığı gibi kırsaldaki tarım arazileri ve üretimi de korumaya yönelikti. Bu durum Likya'nın diğer bölgelerinde de gözlemlenmiştir. Kentsel sur sisteminin yerleşim dışı bağlantıları olan bu güvenlik noktaları aynı zamanda haberleşmenin sağlanması için de kullanılmaktaydı.(Çevik ve Pimouguet-Pedarros,2010:275)

Myra'da erken yerleşimin izlerine doğu kesimindeki dağ sıralarının üzerindeki akropol ve yamaçlarında rastlanılmıştır.Bu ilk yerleşim Likya bölgesindeki diğer dynastların ikametgahında bulunan poligonal duvar tekniğinden dolayı MÖ.5. yüzyıla tarihlendirilmiştir.Yerleşim, güney sur duvarını takip eden bugün ki kalenin çevrelediği alanda yer almaktaydı (Waywell ve Borchhardt,1977:45)

4.1.3.Lmyra

Likya'nın kıyı kentlerinden birisi olan kent, Finike ovasının kenarındaki Tocak Dağı eteklerindeki Akropolde konumlanmıştır. Akropoldeki yerleşim düzeni, dağın en üst noktasında yukarı kale ve aşağı kale şeklindedir.Güney kesimdeki düzlüklerde ise konutlar yer alır.Sözü edilen bu yerleşimin tümü, bugünde görülebilen bir savunma suru ile çevrelenmiştir.Yukarı kale, Hellenistik Dönem'de de kullanılmış ve sonradan kuleler eklenerek savunma güçlendirilmiştir.(Marksteiner,1997:102)

Kentte yapılan kazılarda bulunan seramikler ve kent suru M.Ö. 6 ve 5.yüzyıllara tarihlendirilmiştir.(Marksteiner, 1997:108)

4.1.4.Xanthos

Xanthos Nehri'nin doğusunda, Eşen Çayı'nın kenarında, sarp kayalıkların üzerinde etrafi surlarla çevrili yerleşimde, MÖ 7.yüzyıla tarihlendirilen az sayıda yapı kalıntısı vardır.Yönetici sarayı olabileceği düşünülen yapının asıl fonksiyonunun ne olduğu, üzerinde bulunan daha geç dönem tabakalarının yarattığı tahribattan ötürü tam olarak tespit edilememiştir.(Akşit, 1967:101)

Xanthos akropolü, dikdörtgen planı ile Klasik Dönem özelliği gösterir. Büyük boyutlu poligonal taş duvar yapısının olduğu kuleler dışa doğru çıkıntılıdır.İnce derz aralıklı köşe ortostatları vardır. Bu duvar tekniği Likya'nın batı ve Orta kısımlarında sıklıkla görülmektedir.(Marksteiner,1997:101-108)

Erken Dönem'de kentin kapladığı alan Hellenistik Dönem'de genişlemiştir ve Klasik Dönem akropolü yeni bir savunma sisteminin içinde kalmıştır.(Foss, 1993:22)

4.1.5.Kadyanda

Xanthos Vadisi'nin kuzeyinde, geniş bir dağ düzlüğünde yer alır.MÖ 5. ve 4.yüzyıllara ait bir grup kaya mezarı ve kyklopien sur duvarları bulunmuştur. Dik yerlerde kayalıkların oluşturduğu doğal savunma ile, düzlük yerlerde inşa edilen savunma suru ile kent erken dönemde koruma altına alınmıştır.(Würster, 1980:29-36)

Likya'da Klasik Dönem'de yerleşim görmüş olan akropoller, Myra ve Lmyra başta olmak üzere askeri işlevlerini kaybetmemişler, kare planlı kuleler eklenerek güçlendirme yapılmış ve sonraki dönemlerde de kullanılmışlardır.(Kolb,1994:83)

Klasik Dönem Likya yerleşimleri belirli bir mimari düzen ve plandan çok, zaman içerisinde orta çıkan ihtiyaca göre şekillenmiştir. Bunun bir nedeni de yerleşimlerin eğimli ve sarp araziler üzerine kurulu olup, kayalıkların ve yüzeylerin düzeltilerek, teraslanarak inşa edilmesi ve arazi yapısından dolayı fiziksel bağlantı kurulamamasıdır. Bu tip yerleşimler en fazla Orta Likyada görülür. (Marksteiner, 1989:41)

SONUÇ

'Demir Çağ'da Anadolu Kent Kapıları' başlıklı yüksek lisans çalışmamızla MÖ.1200' den MÖ 330'a kadar ki süreçte Anadolu Mimarisi'nde önemli yer tutan Kent Kapıları'nı incelemeye çalıştık. Anadolu Coğrafyası'nda iz bırakan Frigya, Lydia, Urartu ve Likya tezimiz kapsamındaki ana kültürlerdir.

Frigler'in mimari yaşamına damga vurmuş olan merkez hiç şüphesizki Gordion'dur. Daha sonra ise; Kerkenes Dağ yerleşimi bu önemli Frig kentleri listesine dahil olmuştur. Gordion şehrinin mimari gelişim ve değişimi, YHSS 6A-6B evresine gelindiğinde bir yangın ile sekteye uğramıştır.

Gordion'da ilk mimari yapılar, saz-dal örgülü basit köy yerleşimleridir. Daha sonraki süreçte bunu daha gelişkin ve kompleks yapılar takip eder. Bu gelişkin mimariyi sivil yapılarda dahi görmek mümkündür. Örneğin; Gordion Boyalı Ev olarak adlandırılan yapının duvarlarında kök boya izlerine rastlanmıştır. Yapıların mimari döşemelerinde (megaron 2) de bu değişimi görmek mümkündür. Çakıl taşından polikrom olarak yapılmış taban döşemelerinde yangın izlerine rastlanmıştır. Gordion Kent mimarisinin bir diğer dikkat çekici özelliği ise; dini ve sivil işlevli yapıların birarada olduğunu görmekteyiz. Midas Anıtı'nın akroter'inin bir benzeri de buradaki yapılardan birisinde ele geçmiştir. Arkeologlar bu yapının (megaron 2) dini işlevinin de olduğunu düşünmekte hatta bu yapının tanrıça Kybele'ye atfedilmiş olabileceği üzerinde çeşitli tezler öne sürmüşlerdir. İlk mimari yapıları itibariyle Antik Dönem içerisinde bir köy yerleşimi gibi düşünülen Gordion daha sonraki süreçte surlar ile büyük ve gelişkin bir sitadele dönüşmüştür. Bu sitadelde kuzey uçta bir kapı yapısı gözlenmiştir. Gordion sitadeli, surla çevrili Aşağı Şehir ve Dış Şehir ile yaklaşık 130 hektarlık alanı kaplayan üç kademeli bir kenttir. M.Ö. 9.yüzyıla tarihlenen en görünür anıtları arasında, kesme taştan surların çevrelediği sitadel ile Sakarya Nehri Ovası'ndaki Yassihöyük köyüne kadar yayılan Aşağı Şehir bulunur. Hatta bu surlu sitadelin daha sonraki süreçte destek duvarları ile güçlendirildiği de bilinmektedir. Bu durumun hiç şüphe yok ki gelişen ve güçlenen krallık ve siyasi güçle de çok yakından ilgisinin olduğu açıktır. Assur, Kuzey Suriye'deki Geç Hitit Devletleri, Urartu Krallığı ve Tabal Ülkesi'nin varlığı Gordion'a kuvvetli surlar inşa edilmesinde etkisi bulunan Antik Dönem ülkeleridir. A.Çilingiroğlu bu durum için şöyle bir duruma işaret eder. Assurlu'ların amacı Gordion'a kadar olan tüm Doğu Anadolu ve Tabal Ülkesi topraklarını kendi bünyesine katmak niyetindedir. Bu tezine yönelik olarak da ; Assurlu'lar bu siyasi amaç doğrultusunda Tabal Ülkesi'nde pek çok askeri

garnizon kentleri kurmuştur. Şeklinde bir kanıt sunmaktadır. Elbetteki bu durum tartışmaya açıktır. Siyasi Tarih tezimizin kapsamı dışında olduğu için bu konudaki tartışmalara girmeyeceğiz. Frigler'in, Assur Devleti ile mücadele içerisinde olduğunu Kral Midas'ın çağdaşı olan II.Sargon'un analarında görmekteyiz. Fakat Kral Midas'ın, Assur Devleti'ne karşı yürüttüğü bu karşı politika Kimmer tehdidi ile son bulmuş ve iki ülke arasında yapılan dostluk antlaşması ile son bulmuştur. Bu süreçten sonra Frigler yüzlerini batıya dönmüşlerdir. Bunun en açık kanıtı ise; Kral Midas'ın Delphoi Kutsal Alanı'na göndermiş olduğu hediyesidir. Kral Midas, Batı Anadolu'da bulunan Kyme (Nemrutkale) kenti kralının kızıyla evlendi; Lydia Krallığı ile dostluk ilişkileri kurdu. M.Ö. 7.yüzyılın başlarında Samos (Sisam Adası), Lindos, Argos, Paros, Olympia ve Perakhora'daki kutsal alanlara armağan olarak sunulmuş tunçtan fibulalar, omphaloslar phialeler ve kemerler göndermiştir. Tüm bu arkeolojik veriler Friglerin Batı Dünyası ile geliştirilen iyi ilişkilerinin birer göstergesidir.

Friglerin bir diğer önemli yerleşimi, Midas Kenti'nde ise; yerel taş kullanılarak inşa edilen surlar dikdörtgen biçimde yapılmıştır. Frigya'da kent kapılarında konumlanan ortostatlar anıtsal girişler oluşturmuştur. Bölge içerisinde Kerkenes'te ise giriş kapıları düşmanca bir saldırıdan ziyade, kentin ulaşım trafiğini, tarım arazilerini ve hayvan geçişini kontrol amaçlı inşa edilmiştir.

Urartu Krallığı ise; Van Ovası içinde yalçın bir kayalığın üzerinde kurulmuş bulunan ve Assurlular'ın Truşpa dediği Tuşpa'ya taşınmıştır. II.Sarduri döneminde (760-730) Urartu Devleti'nin gücü doruğuna ulaşmıştır. Ülkenin sınırları kuzeyde Ermenistan ve Güney Gürcistan'a kuzeybatıda Erzincan'a, güneydoğuda Urmiye Gölü'nün güney kıyılarına, batıda Fırat Nehri ve Toros silsilesine, doğuda Hazar Denizi yakınlarına kadar uzanıyordu. Urartular'ın en büyük ve özgün çalışmaları bayındırlık alanında olmuştur. Çünkü büyük kaleler ve kentlerde buralarda yaşayacak tarımcı bir toplum yapısı olmaksızın bölgede egemenlik kurmak oldukça zordu. Onlardan günümüze kalmış çok sayıda kale, su bendi ve kanalı, yol ve kaya anıtları bu bayındırlaşma hareketinin en canlı tanıklarıdır. Kaleler çeşitli amaçlara yöneliktir. Bunlardan en önemli olanları idare merkez durumunda olanlardı. Bu türdeki kalelerde daima bir yönetici sarayı ile birkaç tapınak bulunuyordu. Kimi kaleler ise; sadece askeri amaçlıydı. Nispeten küçük boyutlu olan bu türdeki tesisler bir surla çevrilmiş olmakla birlikte, içinde önemli bir yapılaşmaya gidilmiş değildi. Urartu Devleti'nin en uzak sınır noktalarına dağılmış idari merkez niteliğindeki kalelerinden en görkemlisi Tuşpa'dır. (Van Kalesi) kalenin içinde saraylar, tapınaklar ve kaya anıtları yer almaktaydı. Çevresi çok güçlü surlarla kuşatılmıştı. Erken saraylar ve tapınaklar sitadelin en yüksek noktasında İç

Kale'de kuruludur. Bu kesim hala ayakta duran ayrı bir savunma sistemiyle korunmaya alınmıştır. Urartu kalelerinden günümüze en iyi durumda kalmış olanı, Van'ın 25.km güney doğusunda bulunan Çavuştepe'dir. Bu kaleye kurucusuna göre Sardurhinili adı verilmiştir. Burası İran'dan krallığın merkezine doğru uzanan tarihi yolu denetleyen stratejik bir noktada er alan, ekonomik yönetsel ve dinsel işlevleri bünyesinde toplayan büyük bir merkezdi. Burası tümüyle tanrı Haldi'ye adanmış bir kutsal kale görünümündeydi. Urartu sarayları yalçın kayalıklar üzerindeki sitadellere inşa edilmişti. Bu yüzden de geniş ve düz alanlara kurulmuş Assur saraylarının aksine genellikle iki katlıydı. Alt kat, mutfaklar, kilerler, depolar, tuvaletler gibi hizmetlere ayrılmıştı. Kalın payeler (Fil ayağı) üzerinde büyük kabul salonu ile harem dairesi bulunuyordu. Su ikmalinin yapılabilmesi için kaleler genellikle su kaynaklarının yanına yapılıyor, kalenin içinden su yoluna inan kanallar yapılıyordu. Kaleler içinde, saray ve tapınaklardan sonra en önde gelen yapılar depo binalarıdır. Uzun ve sert geçen kış ayları nedeniyle büyük depolar (magazin) yapılması bir zorunluluktur. Burada bulunan küplerin (pithos) 1,500 litre alabiliyordu. Urartu ülkesinin gelişmesi için her türlü alt yapı hizmeti devlet tarafından planlanmıştı. Urartu uygarlığının böyle bir bölgede gelişip büyümesindeki etkenlerden en önemlileri kurdukları alt yapı sistemleri ve acımasız doğaya karşı getirdikleri çözümlerdir. Urartular'da kent kapıları hem saray olarak kullanılmış, hem askeri mimari hem de sivil ikametgah işlevi görmüştür.

M.Ö. 7 ve 6.yüzyıllarda güçlü bir devlet olarak varlığını sürdüren Lidya'nın bağımsızlığı M.Ö 547'de Sardes'in Persler tarafından ele geçirilmesi ile son buldu. Başkent Sardes'te muazzam surlarla çevrili olan akropol zirvesinde yerleşim kurdular.

Lidya Mimarisi ile ilgili günümüze ulaşan fazla bir bilgi yoktur. Bilinen en önemli özellik, Akropol'de kullanılan, dış yüzeyi kireç taşı veya kumtaşı ile örülmüş olan kesme taşlardır. Lidya'lı taş ustalarının her dönem farklı inşa teknikleri kullanmaları, günümüzde onların mimari stillerini anlamamızı daha da zorlaştırmaktadır. Demir Çağ'da taş ustalığı, Frig Tümlüsülerinden, Lidya Kültürüne, Neo-Hitit Kültüründen Urartuya kadar uzanan kültürel bir etkileşimdir.

Likya'nın Demir Çağı henüz alacakaranlıktır. Demir Çağı'na ait önemli arkeolojik veriler seramik buluntulardır. Xanthos'ta etrafi surla çevrili bir yapının kalıntıları bulunmuş ancak yapının ne işlevi olduğu tespit edilememiştir. Lmyra'da klasik döneme ait bir yerleşimin etrafını çevreleyen savuna surları bulunmuştur. Hem arkaik hem de klasik dönemde yerleşim görmüş olan ve Orta Likya Bölgesi'nin mimari karakteristik özellikleri yansıtan Kyaneai kentidir. Dynastik dönemde, feodal beylerin inşa ettirdiği, genellikle kuleleri bulunmayan dış

savunma surları vardır.Kuleli-savunmalı çiftliklerde Likya bölgesi kentlerinin güvenliğini sağlamıştır.Evlerin duvarları savunma surlarını oluşturmuştur.Sonuç itibari ile Likya Bölgesindeki kent kapıları toprak bütünlüğünü, tarım arazilerini, doğal kaynakları ve halkı koruma amaçlı inşa edilmiştir.

Likya Bölgesindeki kentlerde Demir Çağ üzerindeki Hellenistik ve Roma dönemi başta olmak üzere, geç dönem kazılarının yapılması, Likya'nın Demir Çağı'nın ilerleyen yıllarda aydınlatılmasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Akşit, Oktay. (1967), **Likya Tarihi**, İstanbul:İ.Ü.Edb.Fak.Yayımları

Aktüre, Sevgi. (2003), **Anadolu'da Demir Çağı Kentleri**, İstanbul:Yurt Yarımları

Akurgal, Ekrem.(1956), ‘Ergili-Daskyleion Kazısı’, **Bellekten**, s.78, s.335

Akurgal, Ekrem. (2000), **Anadolu Kültür Tarihi**, Ankara:TÜBİTAK

Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi. (1982), ‘Urartular’, C.1, İstanbul, ss.139-208

Bakır, Tomris. R.Gül Gürtekin-Demir.Cumhur Tanrıver. (2002), ‘Daskyleion 2001’ ,Kazı Sonuçları Toplantısı, Y.24, S.1,ss.491-500

Bakır, Tomris. (2003), ‘Daskyleion (Tyaiy Drayahya) Hellespontine Phrygia Bölgesi Akhaemenid Satraplığı’, **Anadolu/ Anatolia**, S. 25, s.6

Balkan, Kemal. (1959), ‘Inscribed Bullae from Daskyleion-Ergili’, **Anatolia**, Vol.4, pp.123-128

Baran, Abdülkadir. Nil Dirlik.Recep Kendirci. (2013), ‘Kerkenes (Yozgat-Sorgun) Kazı Çalışmaları 2013’’, Kazı Sonuçları Toplantısı, S.36, ss.1-21

Barnett, Richard D. (1975),’ Frigia and the Peoples of Anatolia in the Iron Age ‘, **CAH**, Vol. II/2, p. 417

Bean, George. (1996), **Eski Çağ'da Lykia Bölgesi**, Çev.Hande Kökten, İstanbul:Arion Yayınevi

Belli, Oktay. (1992) , ‘1992 yılı Aşağı ve Yukarı Anzaf Kaleleri Kazısı’’,**KST**, Y.14, S.1, s.442

Belli, Oktay. (1998), ‘1996 Yılı Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı’’, Kazı Sonuçları Toplantısı, Y. XIX, S.1, ss. 544- 596

Belli, Oktay. (1998), **Anzaf Kaleleri ve Urartu Tanrıları** ,İstanbul:Arkeoloji ve Sanat Yayınları

Belli, Oktay. (2008), ‘2007 Yılı Yukarı Anzaf Urartu Kalesi Kazıları’’,**KST**, S.30 C.1, ss.449-470

Berndt, Dietrich. (2002), **Midasstadt in Phrygien Eine sagenumwobene Stätte im anatolischen Hochland** :Zabern

Berndt-Ersöz, Susanne. (2012), ‘‘Frig Krallığı:Kökenleri, Tarihi ve Politik Gelişimi’’, **Frigler, Midas’ın Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde**, Ed. Taciser Tüfekçi Sivas ve Hakan Sivas, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, ss.16-44

Borchhardt, J. (1992),’’Grabungen und Forschungen in Lmyra aus den Jahren 1984-1990’’, **Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien.61.Beiblatt**.Viyana:125-191

Bryce, Trevor. (2012), **The world of the Neo-Hittite kingdoms: A political and military history** , Oxford University Press

Burney, Charles A. Gordon Lawson. (1960), "Measured plans of Urartian fortresses." **AS** ,Vol.10, pp. 177-196.

Burney, Charles. (1971), **The Peoples of the Hills**, London.

Cahill, Nicholas. (2010), ‘‘Sardes Şehri’’, **Lidyahılar ve Dünyaları**, Ed:Nicholas Cahill, İstanbul:Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık

Cahill, Nicholas. (2010), ‘‘*Sardis, 2008*’’, Kazı Sonuçları Toplantısı, C.4 S. 31, ss.63-78

Crawford, H. Greenewalt. Marcus L. Rautmann. Cahill Nicholas. (1985), **The Sardis Campaign of 1985**, BASOR, Vol.25, pp.55-92

Crawford, H. Greenewalt. Ratte Christopher. Rautman L.Marcus. (1993), **The Sardis Campaigns of 1988 and 1999**, AASOR,Vol.51, pp.1-43

Crawford, Greenewalt H. Marcus Rautman. (2000)’’ The Sardis Campaigns of 1996, 1997, and 1998’’, **AJA**, Vol.104, Num.4, pp.643-681, Kaynak: <http://www.jstor.org/stable/507152>,(Erişim: 23-10-2015).

Çevik, Nevzat. (2010),’’Myra ve Limanı Andriake, Kazılar Başlarken Ön Düşünceler I.’’, **Arkeoloji ve Sanat Dergisi**, S.34, ss.53-82

Çevik, Nevzat. İsabilla Pımouguet-Pedarros. (2010),’’Fortifications et Systeme Defensif de Myra Recherches De 2009’’, **Anadolu/ Antiqua**, Vol.17, pp.243-275

Çapar, Ömer. (1987), "Frigia ve Demir Devrinde Anadolu Kavimleri", **A.Ü.D.T.C.F Dergisi**, S.XXXI, ss.43-75, Kaynak:dergiler.ankara.edu.tr,(Erişim Tarihi:1.09,2015)

Çilingiroğlu, Altan. (1983), "Urartu Sur Duvarları Üzerine Düşünceler", **Arkeoloji ve Sanat Dergisi**, S.2, ss. 28-37

Çilingiroğlu, Altan. Mijo Salvini. (1995), "Rusahinili in Front of Mount Eiduru, The Urartian Fortress of Ayanis", **SMEA**, Vol. 35, pp.111-124

Çilingiroğlu, Altan.(1997), **Urartu Krallığı, Tarihi ve Sanatı**, İzmir:Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı

Çilingiroğlu, Altan. (2001), "Military Architecture, Ayanis I: Ten Years" **Excavations at Rusahinili Eiduri-kai 1989-1998**, Ed.Altan Çilingiroğlu ve Mirjo Salvini, Roma, pp.25-36

Çilingiroğlu, Altan. (2001), "Introduction , Ayanis I: Ten Years" **Excavations at Rusahinili Eiduri-kai 1989-1998**, Ed.Altan Çilingiroğlu ve Mirjo Salvini, Roma, pp.9-14

DeVries, Keith. (1980), " From Athens to Gordion: The Papers of a Memorial Symposium for Rodney S. Young", **UPenn Museum of Archaeology**, Vol.1

DeVries, Keith. (1990), "The Gordion Excavation Seasons of 1969-1973 and Subsequent Research", **AJA**, Vol.94, pp.371-406

DeVries, Keith. (2012), "Frigia Krallığı Midas'ın Ülkesi",Son Tunç Çağı'ndan Hellenistik Döneme kadar Anadolu'nun Arkeoloji Atlası, **ArkeoAtlas**, S.1, ss.44-50

Dönmez, Şevket. (2004), "Akalan Hakkında Yeni Gözlemler",**AA**, S.XVII/I, ss.67-91

Dönmez ,Şevket. (2010), "Demir Çağını anlamak,anlatmak", **Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler**, S.30, ss.15-16

Dönmez, Şevket. (2010), "Yeni Arkeolojik Gelişmeler Işığında Orta Karadeniz Bölgesi Demir Çağı Kültürüne Genel Bakış", **AA**, S.XIX/I, ss.137-196

Draycott, Catherine. Geoffrey Summers D. (2008),"Sculpture And İnscriptions From The Monumental Entrance to the Palatial Complex at Kerkenes Dağ, Turkey", **Kerkenes Special Studies**, Num. 1, Vol.135, pp 1-97

Erzen, Afif. (1977), ‘‘Çavuştepe, Yukarı Kale ve Toprakkale 1976 Dönemi Kazıları, **AA**, S. IV –V, ss.1-59

Erzen, Afif. (1978), **Çavuştepe I, M.Ö. 7-6.Yüzyıl Urartu Mimarlık Anıtları ve Ortaçağ Nekropolü**, Ankara:TTK Basımevi

Foss, Cilive. (1993), ‘‘Lycia in History’’, The Fort at Dereagzı and other Meterial Remains in its Vicinitiy:from Antiquity to the Middle Ages’’, Ed.James Morganstern, **İstanbul Forschungen**.40, Tübingen:5-24

Genz, Hermann. (2011), ‘‘İron Age Central Anatolia’’, The Black Sea, Greece, Anatolia and Europe in the First Millennium BC, **Colloquia Antiqua**, Vol.I, pp.331-368

Greenewalt, Crawford H.(2010), ‘‘Lidya,MÖ 7ve 6.yüzyıllar’’, **Lidyalılar ve Dünyaları**, Edit:Nicholas Cahill, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık

Gurney, Oliver R. (1995), ‘‘The Hittite Names of Kerkenes Dağ and Kuşaklı Höyük’’, **AS**, vol.45,pp.69-71

Hanfmann , George M. (1977), ‘‘ On the palace of Croesus’’, **Festschrift für F. Brommer**, pp. 145-154.

Haspels, Emilie C. (1971), **The Higlands of Phrygia**, Vol.2

Haspels, Emilie C. (2009), **Midas Kenti Kazıları ve Dağlık Frigya Bölgesindeki Araştırmalar,Frigya**, Çev:Banu Barış, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları

Hauptmann,Harold. (1971), ‘‘ Norsuntepe Kazıları, 1969’’, **Keban Projesi 1971 Çalışmaları** , ss.78-83

Hauptmann, Harold. (1972), ‘‘Norsuntepe Kazıları, 1970’’, **Keban Projesi 1970 Çalışmaları**, s.70

Hawkins, David J. (1990), ‘‘The Neo-Hittite States in Syria and Anatolia’’, **CAH**, Vol. 2, Num. 3/1 , pp 372-441;

Hawkins, David J. (1998), ‘‘Tarkasnawa King of Mira:Tarkondemos,Boğazköy Sealings and Karabel’’, **AS**, Vol.48, pp 1-31

Işık, Fahri. (1995), ‘‘Pattara im Land vom Hethitischen Lukka und Homerischen Lykia’’,**Lykia.Anadolu-Akdeniz Arkeolojisi.Anatalya:1-11**

İren, Kaan. Handan Yıldızhan. (2013), ‘‘Daskyleion, 2013’’,Kazı Sonuçları Toplantısı, C.2, S. 36, s.577.

Keller, Arlene M. (2009), ‘‘The Early Phrygian Gate at Gordion, Turkey: An Investigation of Dry Stone Masonry in Seismic Regions and Recommendation for Stabilization, Master of Science in Historic Preservation’’, **University of Pennsylvania**, Ph.D.Thesis, Kaynak: http://repository.upenn.edu/hp_theses/129/,(Erişim:9.10.2015)

Kolb, Frank. (1994),’’ Kyaneai ve Çevresi Yüzey Araştırmaları 1993 yılı Sonuçları’’,**AST** , S.12, ss.83-89

Konyar, Erkan.t.y., ‘‘Eski Van Şehri, Kalesi ve Höyüğü Kazıları’’, Kaynak: http://www.tuspa.org/?page_id=431, (Erişim Tarihi:6.11.2015)

Kolb, Frank. (1995), ‘‘Zur Siedlungsgeschichte von Tüse’’, **Lykische Studien II.Forschungen auf dem Gebiet der Polis Kyaneai in Zentrallykien Bericht Über die Kampagne 1991**, Bonn:193-204

Kolb, Frank. (1997), ‘‘ Kyaneai ve Çevresi Yüzey Araştırmaları 1993 Yılı Sonuçları’’,**AST** , S.12, ss.83-99

Konyar, Erkan. (2007), ‘‘Anıtsal Kaya İşaretleri, Atlı Araba Yapım Teknikleri Üzerine Yeni Görüşler’’, **Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler**, S. 23, ss.1-5

Konyar, Erkan. (2011),’’ Van-Tuşpa Aşağı Yerleşmesi Van Kalesi Höyüğü Kazıları’’, **KST**, Y.33, S.1, ss.409-429

Kuhrt, Amelie. (1995), ‘‘The Ancient Near East ‘‘c 3000-330 (1995), **turkish translation**, Vol.2, p.224

Kupke, Barbara. (1989), ‘‘Siedlungen und Nekropolen’’, **AW**, Sondernumber:32-58

Kurt, Mehmet. (2009), ‘‘ Yeni Asur Devletinin Kuzey Yayılımı ve Doğu Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası’’,**Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları**, ss.1-13

Marksteiner, T. (1989),’’Das Stdtor von Lmyra mit Berücksichtigung von Lmyra mit Berücksichtigung von Toranlagen und Wehrarchitektur in Lykien’’, **Jahreshefte des Osterreichischen Archaologischen Institutes in Wien.59.Beiblatt**.Viyana:41-110

Marksteiner, T. (1993),’’ Trysa, Korba, Tyberissos und Thimiussa: Lykische Herrensitze in Klassischer Zeit’’, **Lykische Studien I.Die Siedlungskammer von:Kyaneai**.Bonn:97-138

Marksteiner, T. (1997),’’Die Befestigte Siedlung von Limyra, Studien zur Vorromischer Wehrarchitektur und Siedlungsentwicklung in Lykien unter besonderer Berucksichtigung der Klassischen Periode’’, **Institut Für Klassische Archaologie der Universitat Wien**:Viyana

Mellaart, James. (1983), ‘’Yaraşlı Hillfort A Hittite Stronghold in Galatia?’’, Beiträge zur Altertumskunde Kleinasiens, **Festschrift Für Kurt Bittel**, pp.345-349

Mellink, Mathild J. (1991), ’’ The Native Kingdoms of Anatolia’’, **CAH**, Vol. 2, Num. 3/2, pp. 619-662;

Mellink, Mathild J. (1993), ‘’Midas-Stadt’’ **Reallexikon der Assyriologie**, Vol.8, pp. 153-156

Mieroop, Marc Van De. (2004), **Antik Yakındoğu’nun tarihi, İÖ 3000-323**, ev.Sinem Gl, Ankara:DKY

Naumann, Rudolf. (1985), **Eski Anadolu Mimarlığı**, ev:Beral Madra, Ankara:TTK Yayınları

Nrling, T. (1993),’’Attika Siyah Figür Seramiğinin Batı Anadolu’da Dağılımı’’,**AST**, S.11, ss.437-451

Nylander, Carl. (1970), **Ionians in Pasargadae: studies in old Persian architecture**, Uppsala.

Özgüç, Tahsin. (1982), Maşat Höyük II.Boğazköy’n Kuzeydoğusunda Bir Hitit Merkezi/A Hittite Center Northeast at Boğazköy, Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Özüdoğru, şükrü. (2008), **Arkaik Dönem Plastik Eserleri Işığında Lykia İkonografisinde Yerli ve Yabancı Unsurlar**, Antalya:Akdeniz Üniversitesi,Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi.

- Payne, Margaret. (2006), **Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu**, Arkeoloji Sanat Yayınları
- Polat, Yusuf. Metin Altan. (2012), ''Yazılıkaya-Midas Vadisi'nde Yer Alan Kalelerin Konumsal İlişkilerinin 2 ve 3 Boyutlu Modellenmesi'', **A.Ü S.B.D**, S.1, ss.131-142
- Ratte, Christopher. (1994), ''Archaic Architectural Terracottas From Sector ByzFort at Sardis'', **Hesperia**, Vol. 63, pp. 361-390
- Roller, Lynn E. (2010), ''Phrygian and the Phrygians'', **The Oxford Handbook of Ancient Anatolia (10,000-323 BCE)**, Ed.Gregory Macmahon and Sheron Steadman, p.560.
- Roosevelt, Christopher H. (2006), ''Tumulus Survey and Museum Research in Lydia, Western Turkey:Determining Lydian and Persian Period settlement Patterns'', **JFA**, Vol.31, Num.1, pp. 61-76
- Roosevelt, Christopher H. (2010), ''Lidya'lılardan Önce Lidya'', **Lidyahılar ve Dünyaları**, Edit: Nicholas Cahill, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Rufus, Curtius.t.y., **History of Alexander The Great III**
- Sagona, Antonio. Paul Zimansky. (2015), **Ancient Turkey**, Routledge.
- Salvini, Mirjo. (2006), **Urartu Tarihi ve Kültürü**, Çev. Belgin Aksoy, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Sams, Kenneth C. Brain Rose. (2011), ''Gordion,2010'', **KST**, S.33, ss.501-514
- Schmitt, Rudiger. (1972), ''Die Achaimanidische Satrapie Tayaiy Drayahya'', **Historia** Vol.21, pp.522-527
- Sevin, Veli. (1989), ''Urartulara Ait Dünyanın En Eski Karayolu'', **AA**, S. XI, ss.1-52
- Sevin, Veli. (2001), **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**, Ankara: TTK Yayınları
- Sevin, Veli. (2003), **Anadolu Arkeolojisi**, İstanbul:Der Yayınları
- Sivas, Hakan.Taciser Sivas. (2008), ''İç Anadolu Bölgesi'', **Anadolu Demir Çağı ÜzerineDeğerlendirmeler**,ss.15,Kaynak:www.tayproject.org/downloads/DC_GK_etal.pdf, (Erişim:13.09.2015).
- Sivas, Hakan.Taciser Sivas. (2008), **TAY6 Demir B, Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri**, İstanbul:Ege Yayınları.

Sivas, Hakan.Kozbe Gülriz.Ceylan Alpaslan. (2008), **TAY 6 Demir B, Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri**, İstanbul:Ege Yayınları.

Sivas, Taciser Tüfekçi. Hakan Sivas. (2012), **Frigler, Frigians, Midas'ın Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde**, İstanbul: Tüpraş, YKY

Strobel, Karl. (2011), ‘Empires After the Empire’, **Anatolia, Syria and Assyria After Suppiluliuma II (ca. 1200-800/700 BC)**, Ed.Karl Strobel: Eothen, pp.1-336

Summers, Geoffrey. (1992), ‘An Aerial Survey of Çevre Kale,Yaraşlı’, **AnSt** Vol. 42, pp.79-206

Summers, Françoise. Geoffrey Summers. (1994), ‘Kerkenes Dağ:A Report on the 1994 SurveySeason’,Kaynak:<http://www.kerkenes.metu.edu.tr/kerk1/index.html>, (Erişim:1.11.2015).

Summers, Geoffrey. (1997), ‘The Identification of the Iron Age City on Kerkenes Dağ in Central Anatolia’, **Journal of Near Eastern Studies**, pp.81-94

Summers, Geoffrey. (2011), ‘Kerkenes News 14’, Kaynak:<http://www.metu.edu.tr.html> (Erişim:3:10.2015)

Summers, Geoffrey.François Summers. (2012), ‘Kerkekenes Dağ’, **Frigler, Midas'ın Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde** ,Ed.Taciser Tüfekçi Sivas ve Hakan Sivas, İstanbul:Yapı Kredi Yayınları

Tarhan, Taner. (1982),‘Urartu Devleti'nin Kuruluş Evresi ve Kurucu Krallardan, Lutipri/Lapturi Hakkında Yeni Görüşler’, **AA**, S. VIII, ss 69-114

Tarhan, Taner. (2000), ‘Tuşpa Van kalesi, Demir Çağ'ın Gizemli Başkentindeki Araştırma ve Kazılar’, **Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi** , Der.Oktay Belli, Ankara, ss.191-200

Tarhan, Taner. (2005), ‘Tuşpa-Van Kalesi’, **Arkeoatlas**, S.4, ss.124-131

Uçankuş, Hasan Tahsin. (2002), **Ana Tanrıça Kybele'nin ve Kral Midas'ın Ülkesi, Frigler**, Ankara:Kültür Bakanlığı Sanat Eserleri

Van Loon, Maurtis. (1966), ‘‘Urartian Art, Its Distinctive Traits in the Light of New Excavations’’, **Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut Te**, Vol.XX, pp.1-248.

Vogelsang, Willem J. (1992), ‘‘ The rise and organisation of the Achaemenid empire: the eastern Iranian evidence’’, **Brill Academic Pub**, Vol.3

Voigt, Mary M. Robert C.Henrickson. (2000) , ‘‘Formation of the Frigian State:The Early Iron Age at Gordion’’, **BIAA**, Vol.50, pp.37-54

Von Kleiss, Wolfram. (1998), . "Terrassenanlagen in der iranischen Architektur." **AMI** Vol.30, pp.227-268.

Waywell, Geoffrey. Jürgen Borchhardt. (1977), **Myra: eine lykische Metropole in antiker und byzantinischer Zeit.**

Würster, W. (1980), ‘‘Survey Antiker Lykien’’Actes du Collque sur la Lycia Antique’’, **Bibliothèque de l’Institut Français d’Etudes Anatoliennes d’Istanbul**, Vol.27,pp.29-36

Yıldızhan, Handan. (2008), **Erken Akhaemenid Dönemde Daskyleion**, İzmir:Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

Young, Rodney S. (1955), ‘‘Gordion Preliminary Report’’, **AJA**, Vol.59, pp.373-379

Young, Rodney S. (1960), ‘‘Gordion: Phrygian construction and architecture II’’ , **Expedition**, Vol. IV, pp.2-12

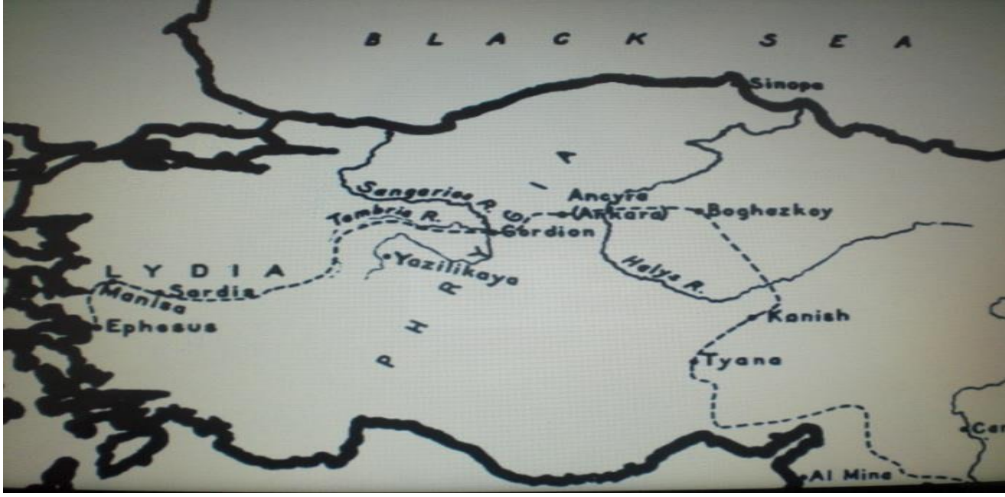
Young, Rodney S. (1963), ‘‘Gordion on the Royal Road’’, **Proceedings of the American Philosophical Society**, Vol.107,Num.4, pp.348-364

Zimansky, Paul E. (1998), **Ancient Ararat, A Handbook of Urartian Studies**, Newyork: Caravan Books.

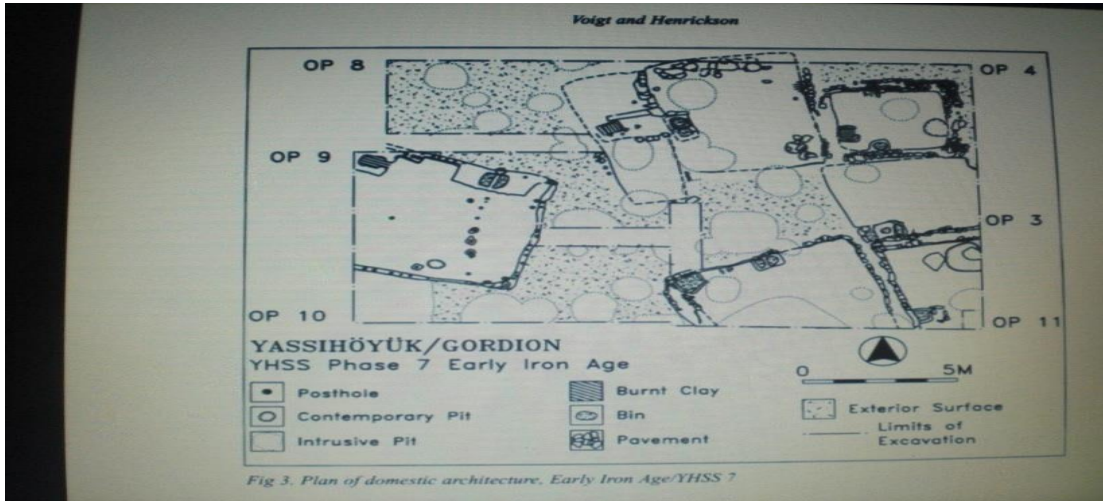
RESİMLER

(Res:1) Frıgya Bölgesi (T.Sivas, H.Sivas,2012)

(Res:2) Gordion'un konumu (Rodney S.Young,Gordion on the Royal Road)

(Res:3) YHSS 7 Erken Demir Çağ (Voight-Henrickson,2000)

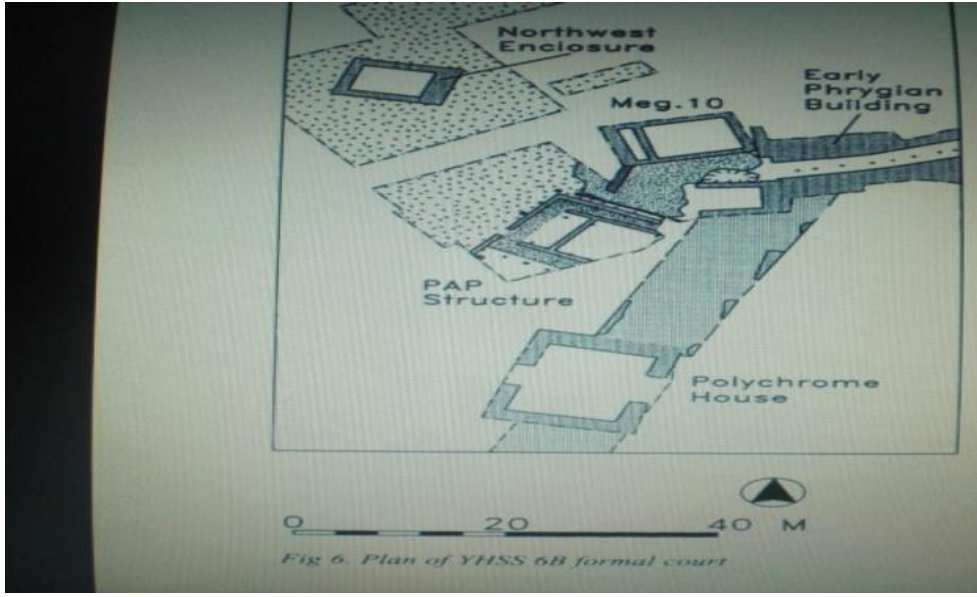
(Res:4) Erken Frig Dönemi Anıtsal Stadel Kapısı (A.Salzman, 2012)

(Res:5-6) Gordion'da ki Kabartmalı Ortostat Parçaları (Sams,2012)

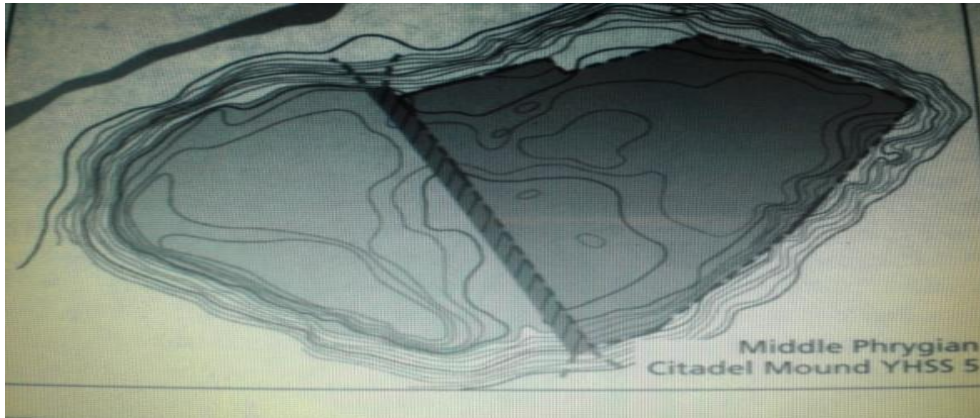
(Res:7) Ankara'da Bulunmuş Frig Ortostatları (Sams, 2012)

(Res:8) YHSS 6B Evresi (Voigt-Henrickson,2000)

(Res:9) Gordion, Ana Girişte bulunan Polykrome Ev temelleri (R.Young, 1955)

(Res:10) Gordion Orta Frig Dönemi (Voigt,2000)

(Res:11) Gordion, Orta Frig Dönemi Yapı Taşları (R.Young,1955)

(Res:12) Yeni Stadel Kapı Kompleksinin Glasisi (Sams,2012)

(Res:13) Gordion (Yassihöyük) (Sams, 2012)

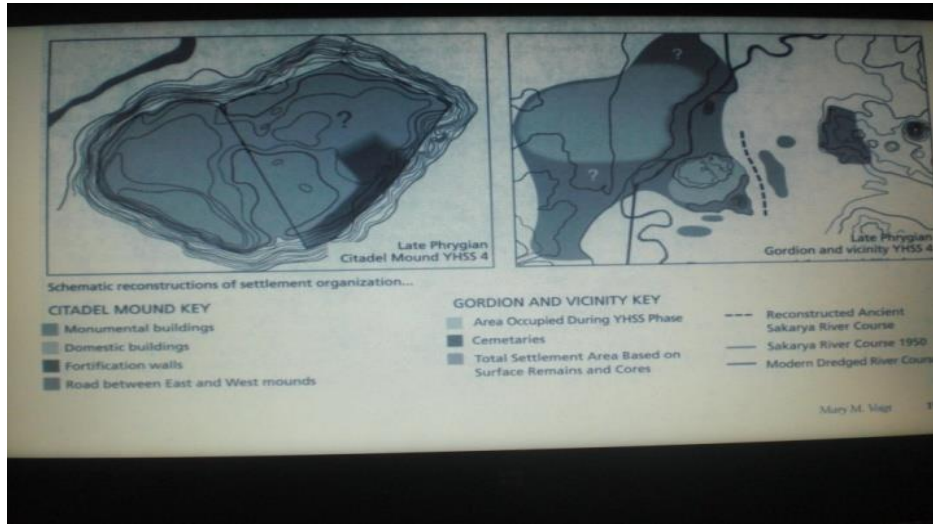
(Res:14) Sitadel Giriş, Kuzey Avlusu, Doğu Duvarı, kapatma işlemi (K.Sams,B.Rose,2010)

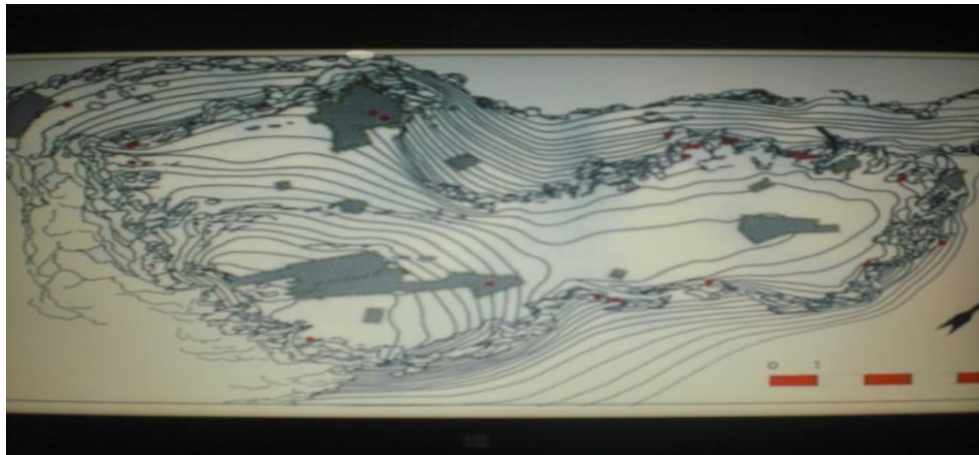
(Res:15) Sitadel Giriş, Kuzey Avlusu (bkz.yukarda) Güney Duvarı Kapatma İşlemi (Sams, Rose,2010)

(Res:16) Küçük Höyük Kalesinin Kerpiç Burcu (Sams,2012)

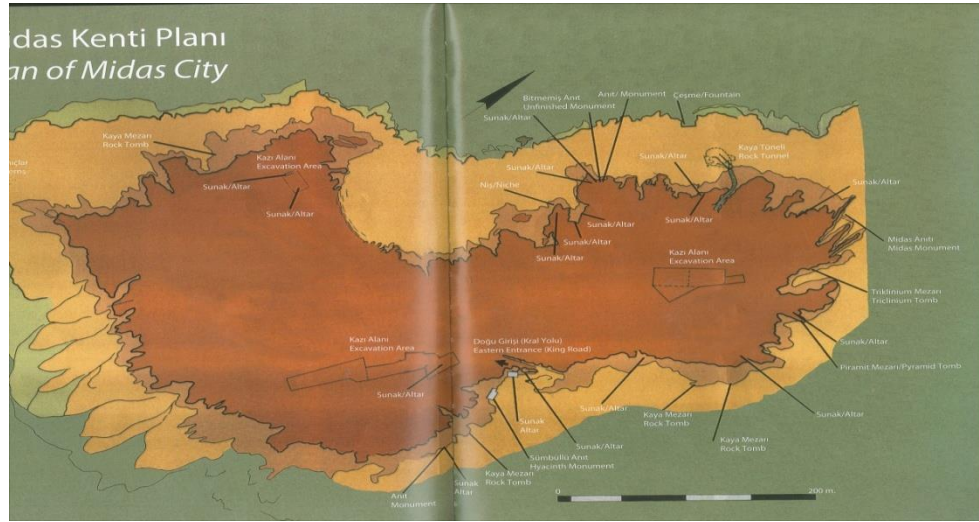
(Res:17) YHSS 4 Evresi (Voigt,2000)

(Res:18) Yazılıkaya-Midas Kenti Planı (Y. Polat, M. Alta, 2012)

(Res:19) Midas Kenti (E.Haspels, 1971)

(Res:20) Midas Kent Planı

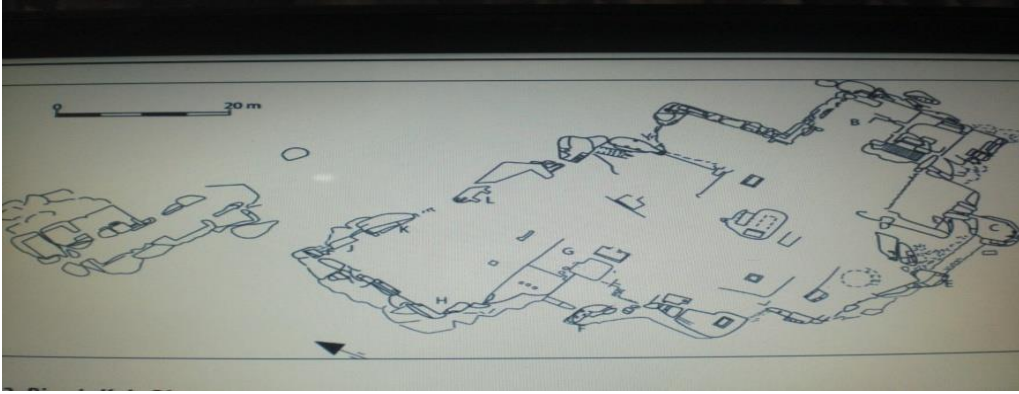
(Res:21) Akpara Kale (T.Sivas,2012)

(Res:22) Midas- Yazılıkaya Vadisi'nde Yer Alan Kalelerin 2 ve 3 boyutlu modellenmesi (Polat, Altan, 2012)

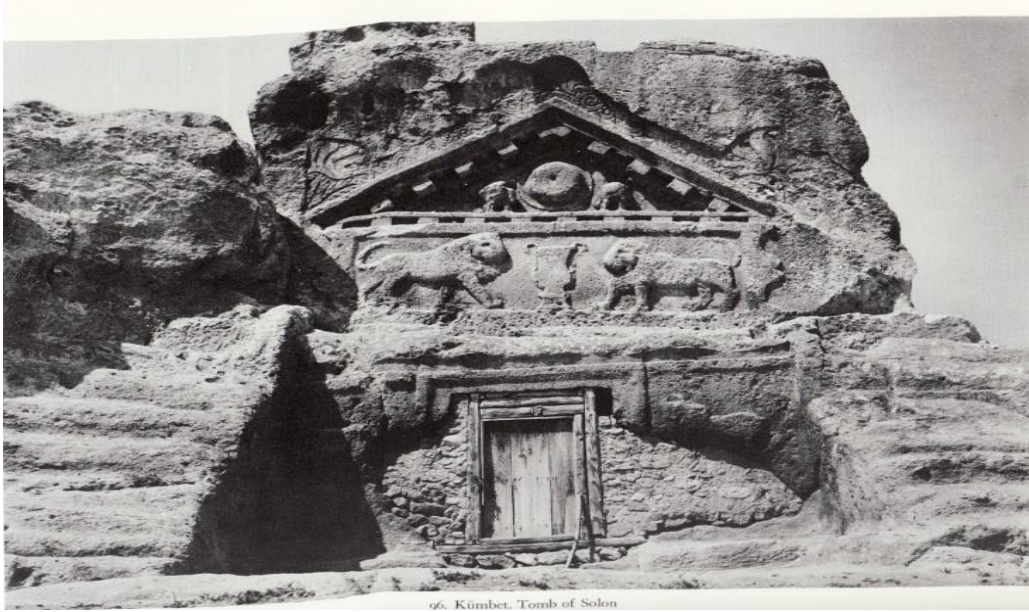
(Res:23) Midas Kale'den Akpara, Pişmiş ve Gökgez Kale (soldan saga) (Polat, Altan,2012)

(Res:24) Pişmiş Kale Planı (Polat, Altan, 2012)

(Res:25) Yazılıkaya-Midas Anıtı (T.Sivas,2012)

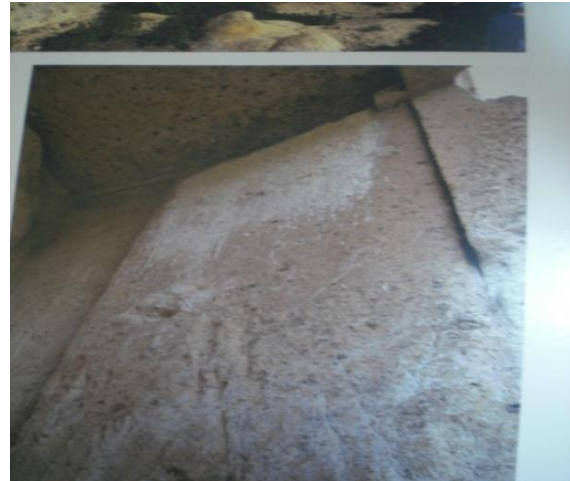

06. Kümbet, Tomb of Solon

(Res:26) Kümbet, Solon Mezarı ve sonradan eklenmiş ahşap kapı (A.Ünal)

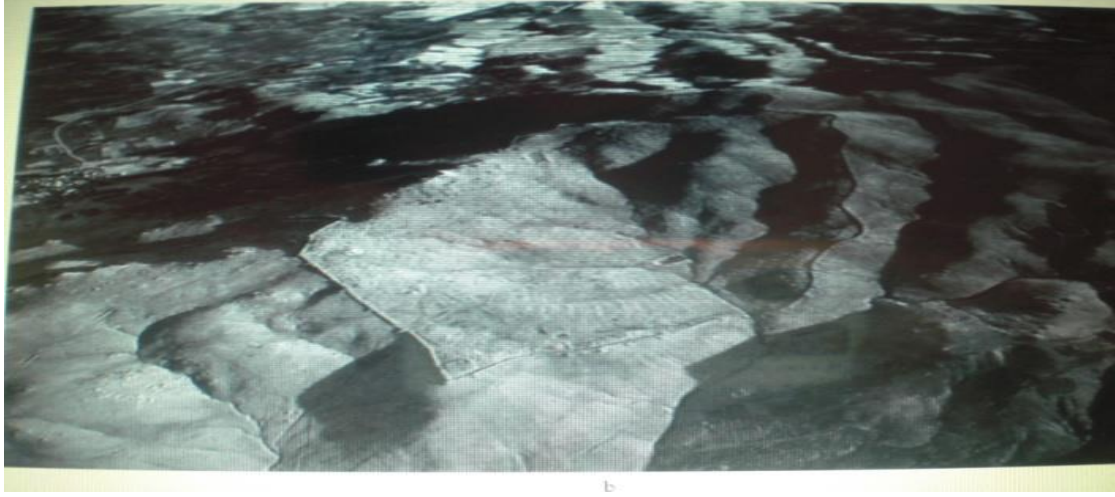
(Res:27)Solda Aslankaya Anıtı

(Res:28) Sağda Aslankaya Anıtı Kapı Kanadı Detayı (Sivas,2012)

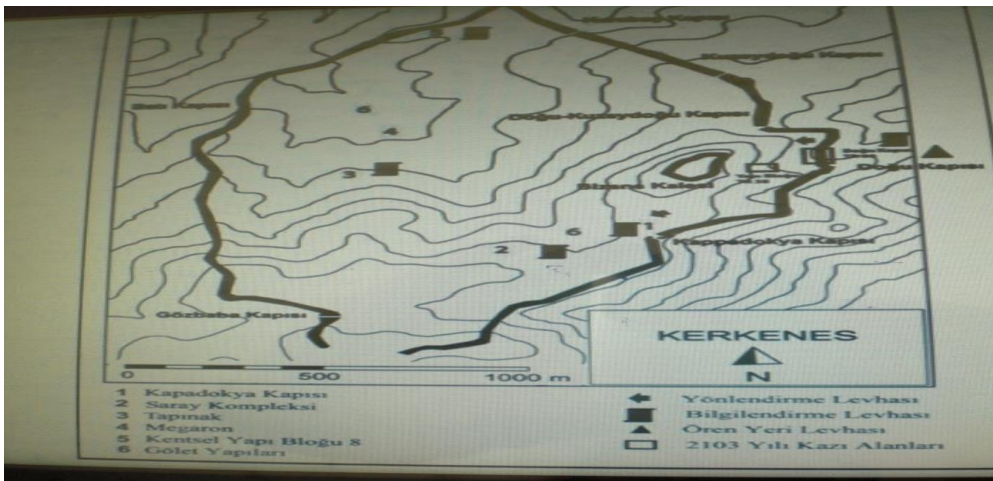
(Res:29) Demir Çağında Anadolu ve Kerkenes,(G.Summers,C.Draycott,2008)

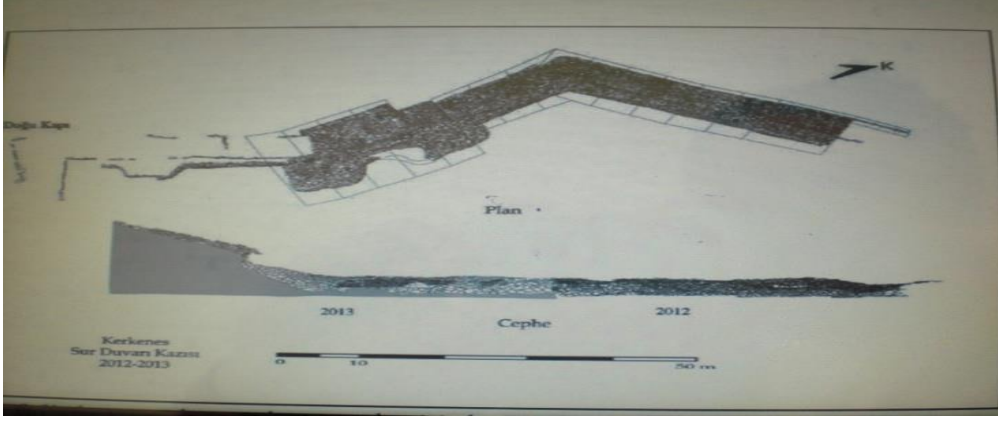
(Res:30)Demir Çağ Kentinde Kerkenes Dağı,(G.Summers,C.Draycott,2008)

(Res:31) İşlenmemiş taşlardan örülmüş Kerkenes Surları, ön taraftaki boşluk Kent Kapısı'nın kazılmadan önceki halini göstermektedir. (resim, A.Ünal)

(Res:32) Kerkenes Kent Kapıları (A.Baran,2013)

(Res:33) Kerkenes Sur Kazısı, plan ve cephe çizimleri (A.Baran,2013)

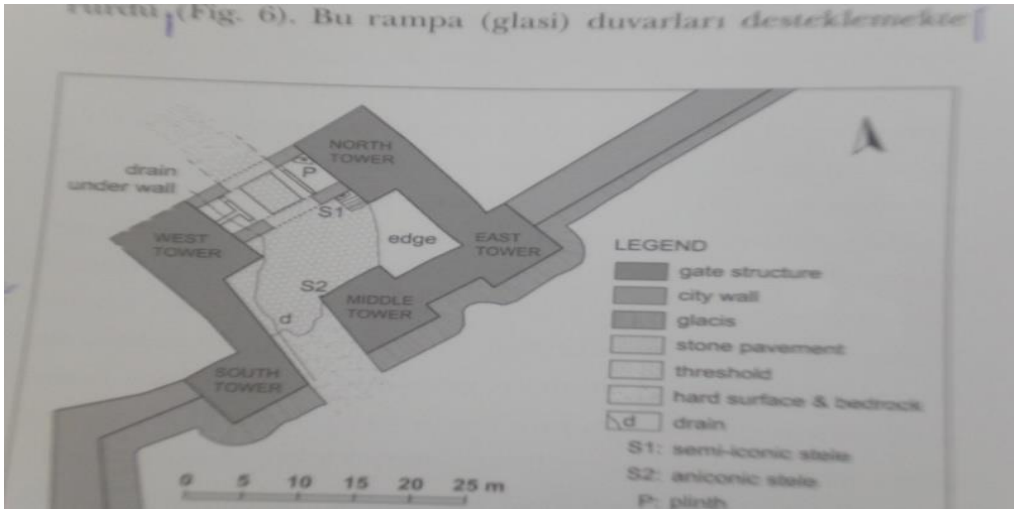
(Res:34)Kerkenes Sur Kazısı genel görünüm,(A.Baran,2013)

(Res:35) Kerkenes, Doğu Kapısı ve Sur Duvarı, Kule II-III arasındaki alan (A.Baran,2013)

(Res:36) Kerkenes , Gözbaba Tümlüsü yönüne açılan Şehir Kapısı (Summers,1994)

(Res:37) Kapadokya Kapısı planı (Summers 2011 Kazıları Sonrası)

(Res:38) Kapadokya Kapısı , Doğu Kulesi Glasisi (Summers, 2011 Kazıları)

(Res:39) Batı Kule onarım aşaması (Summers, 2011)

(Res:40) Geniş taş döşemenin, Batı ve Doğu Kulelerin onarımından sonraki hali (Summers,2011)

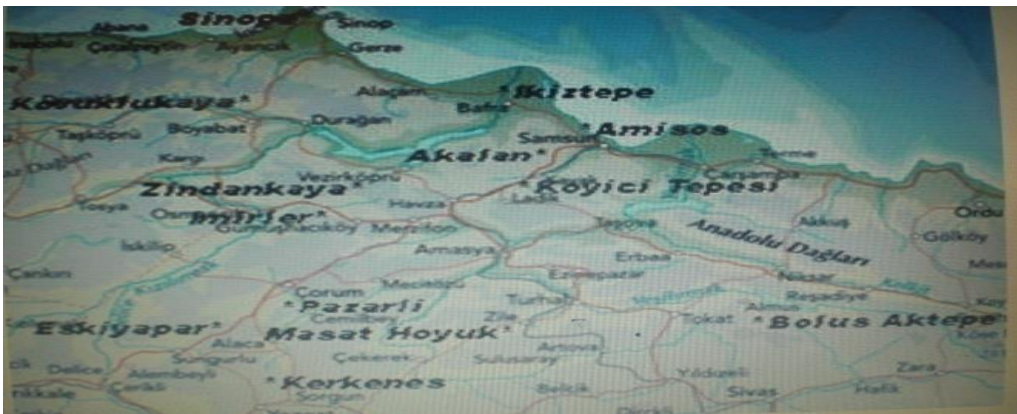
(Res:41) Bir heykeli destekleyen kumtaşı kaide üzerine oyulmuş çift sfenks .uz:1.80,ağr.2ton (Summers,2012)

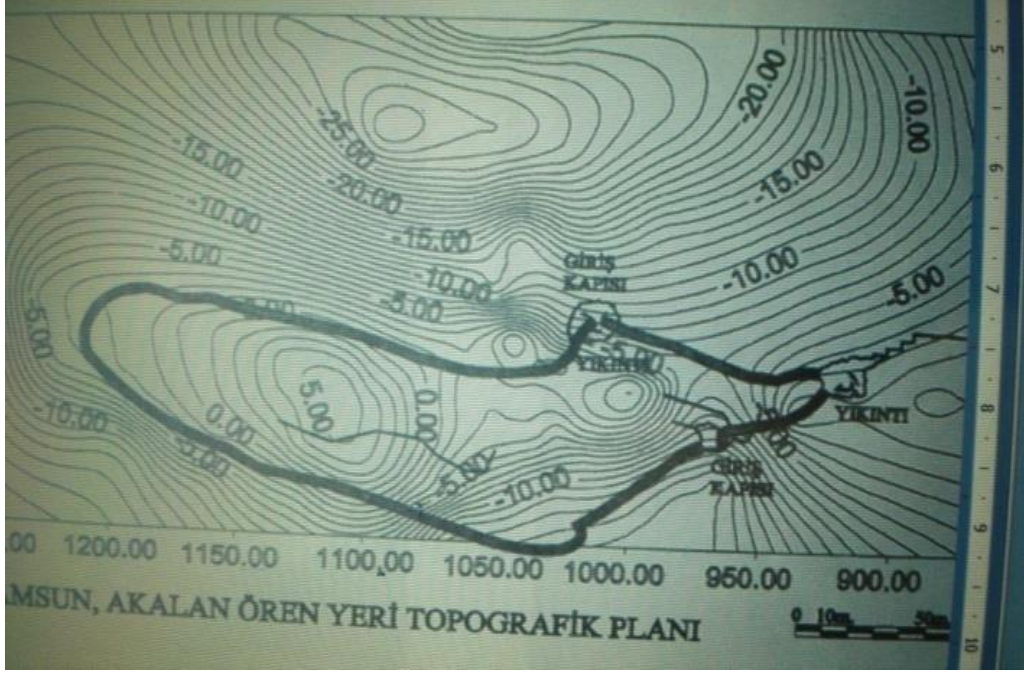
(Res:42) Kuzey Kule'nin güney köşesindeki basamaklı anıt üzerinde dikili idol (Summers,2012)

(Res:43) Yaraşlı dağ kenti ve surları. Kentin ana kapısı en arkada, (güneyde) (resim, A.Ünal)

(Res:44) Orta Karadeniz Bölgesi Demir Çağ yerleşimleri, Akalan (Ş.Dönmez, 2006)

(Res:45) Akalan, topografik planı (Ş.Dönmez,2004)

Akalan, batıdan genel görüntü.

(Res:46) Akalan , batıdan genel görünüm (Ş.Dönmez, 2006)

(Res:47) Akalan'ın, doğusundaki işlenmiş kayalar (Ş.Dönmez, 2004)

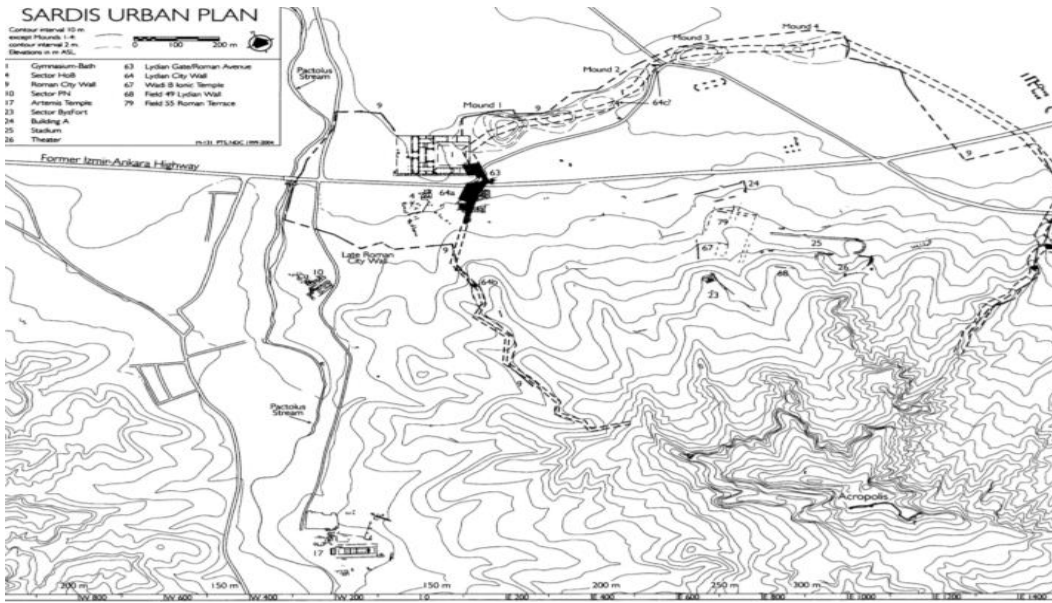
(Res:48) Kuzey Doğu Sur Duvarları'nın batıdan görünüşü (Ş.Dönmez,2004)

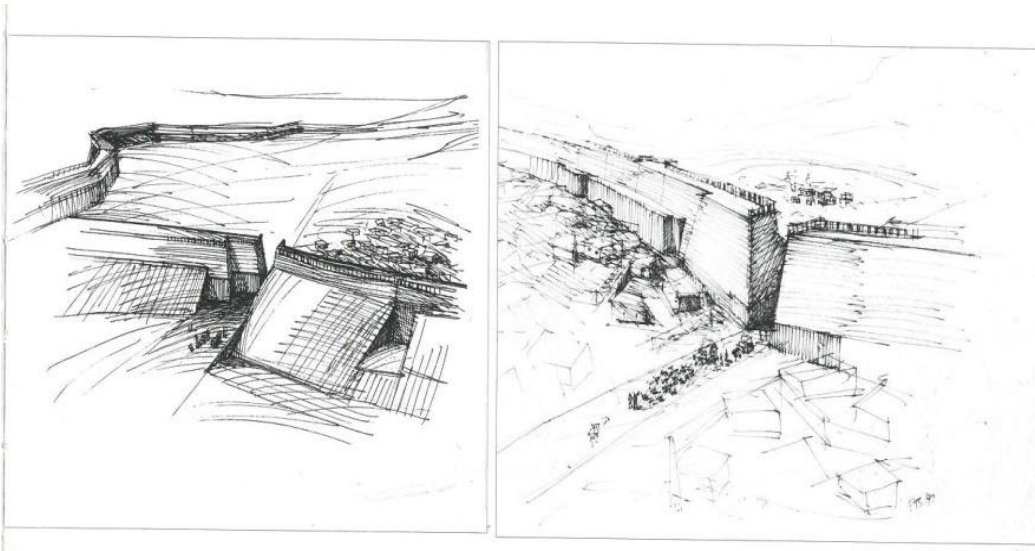
(Res:49) Akalan , eğimli sur duvarları (Ş.Dönmez, 2010)

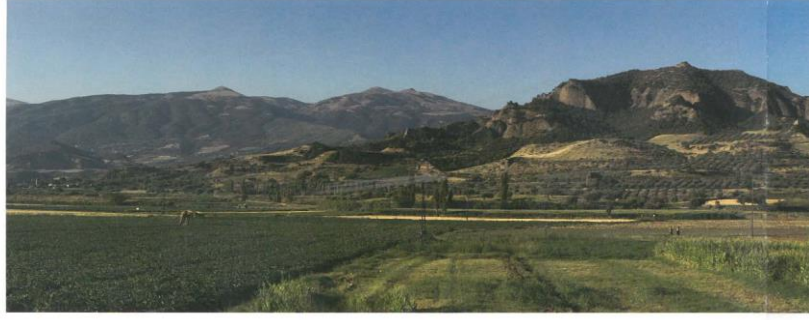
(res:50) Lidya, MÖ 6 yüzyıl (www.anadoluuygarlıkları.com)

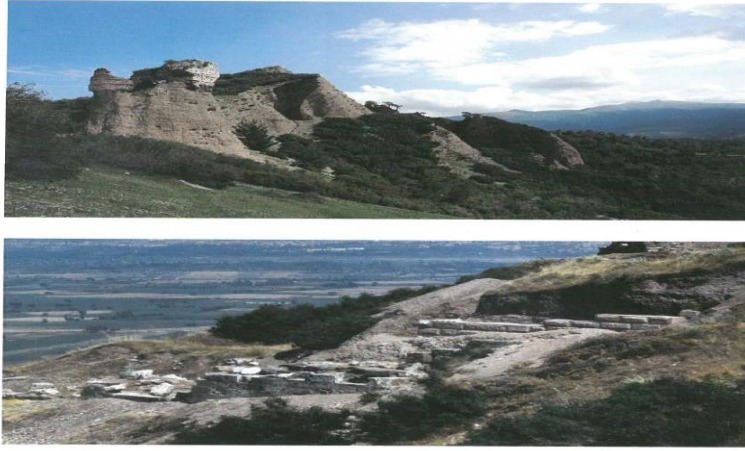
(res:51) Sardes'in Planı (Cahill, Kroll 2005)

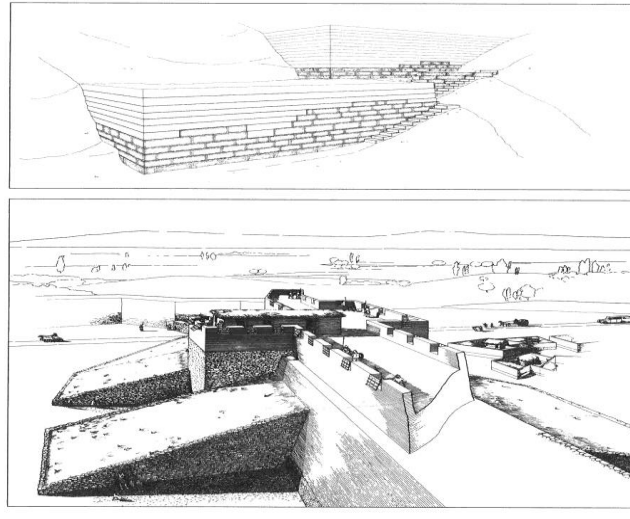
(res:52) MÖ 6.yüzyıl ortalarında Lidya surlarını canlandırma denemesi (Greenewalt,2010)

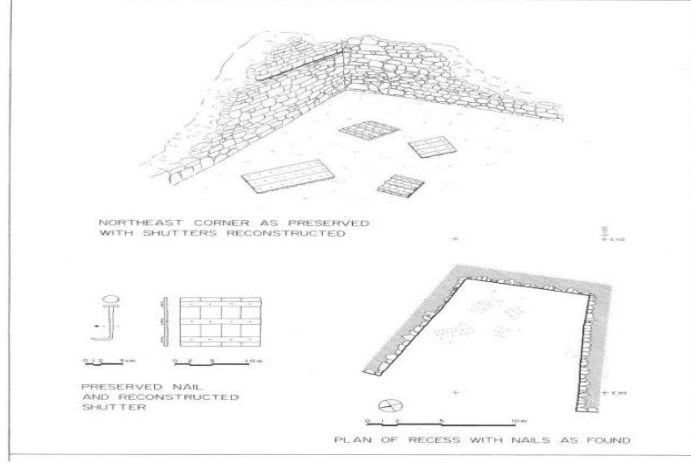
(res:53) Sardes'in Hermos ovasından görünümü, solda Tmolos Dağı (Boz Dağ), sağda Sardes akropolisi (Cahill, 2010)

(res:54-55) Üstte Sardes Akropolisindeki Bizans Tahkimatları; altta, Akropolisin kuzeyinde doğuya bakan Lidya Dönemi teras duvarları (Cahill, 2010)

(res:56-57) Üstte, Akropolisin kuzeyindeki teras duvarlarının rekonstrüksiyon çizimi; altta Lidya Dönemi tahkimatları ve surların üzerinde bulunduğu düşünülen yapılar. (MÖ 6 yy.ikinci yarısı) (Cahill,2010)

(res:58) Tahkimata ait düşmüş ve yanmış panjurlar ve kapıların rekonstrüksiyon çizimi (Cahill,2010)

(res:59) Lidya Dönemi kerpiç surunda, muhtemelen surun tepesine çıkan yanmış koridor ya da merdivenler (Cahill,2010)

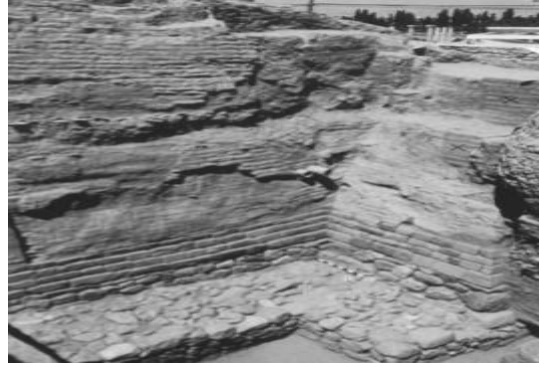

(res:60) Sardes, Sur içindeki Aşağı Şehir, Lidya Dönemi suruna ait kapı , MÖ 6.yüzyıl ortası,(Cahill, 2010)

E
K
E
E
D
N

(res:61) Lidya Dönemi suru kapısındaki duvar örgüsünden detay ve duvarcı işaretleri (Cahill, 2010)

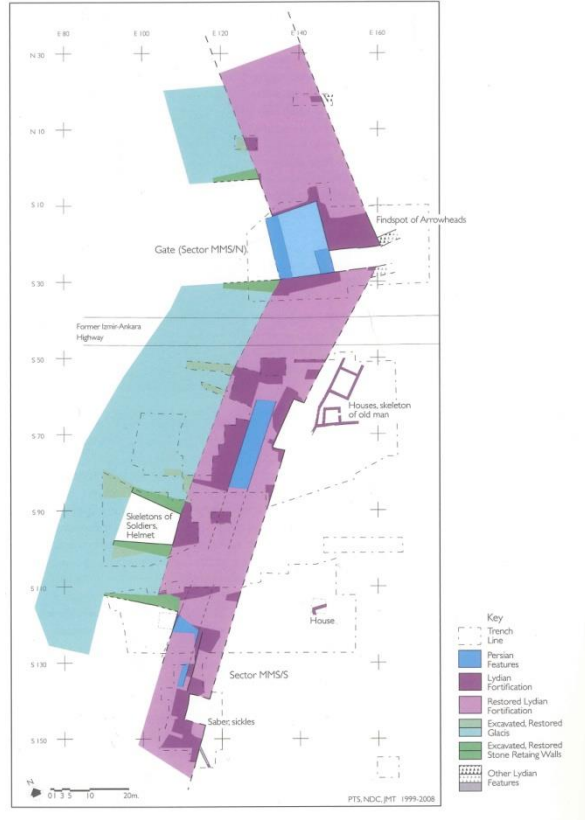
(res:62) Sardes: Aşağı Tahkimatlar, Erken Arkaik sur duvarının doğu kısmı (Greenewalt, Rautmann, 2000)

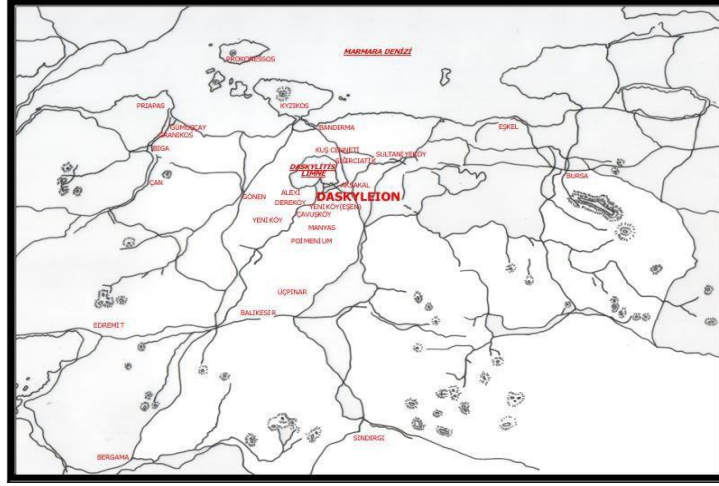
(res:63) Sur duvarının güneyden görünümü, alttan üste doğru çakıl ve kum katmanlar , aşınmış kerpiç tabakası (Greenewalt, Rautmann,2000)

(res:64) Sardes'te Pers tahrip tabakası, kerpiç şehir surununun görünüşü ve üst yapıdan düşmüş kerpiç yığınının kesiti (Cahill,2010)

(res:65) Sardes'in batısındaki surların, iskeletleri ve diğer tahribat yıkıntılarını gösteren plan (Cahill, 2010)

(res:66) Daskyleion, konumu (Daskyleion.mu.edu.tr)

(res:67) Akhaemenid öncesi evre, Frig şehir surunun güney doğu kulesi (daskyleion.tripod.com)

(res:68) 5 m. Genişlikte 2.5 m. Yükseklikte korunmuş, bir kulesinin açığa çıkarıldığı Frig şehir suru, MÖ 7 yüz yıl. (Bakır,2003)

(Res:69) Akhaemenid öncesi evre, şehir surunun batı duvarı (daskyleion.tripod.com)

(Res:70) Daskyleion, Lidya suru MÖ. 7.yüz yıl, (daskyleion.mu.edu.tr)

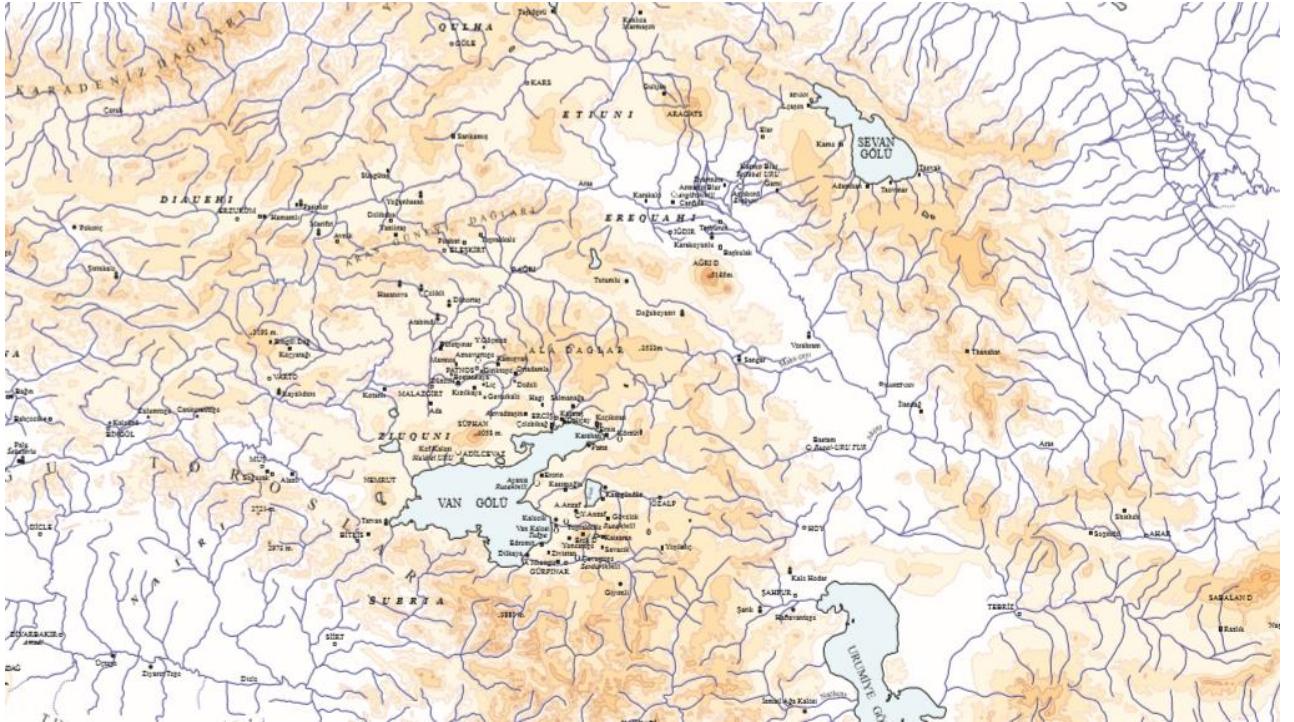
(Res:71) Erken Akhaemenid Evre, teras-sur duvarı, MÖ 547-480, (daskyleion.mu.edu.tr)

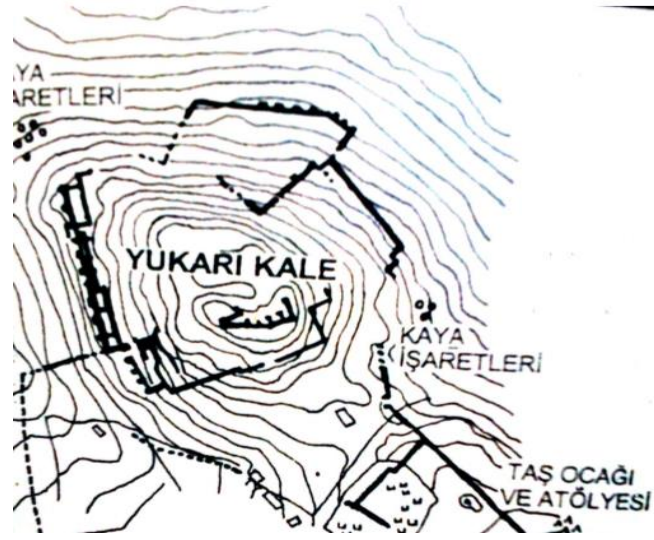
(Res:72) Erken Akhaemenid Evre, tres sur duvarinin batıdan görünümü (Daskyleion.tripod.com)

(Res:73) Urartular (Köroğlu,2011)

(Res:74) Urartu Krallığı (Köroğlu, 2011)

(res.75) Yukarı Anzaf Kalesi Planı (Aktüre,2003)

(Res:76) Aşağı Anzaf Kalesi (www.anadoluiwarp.com)

(Res:77) Van Kalesi (www.arkeolojihaber.net)

(Res:78) Van Kalesi Sardur Burcu Üzerindeki Yazıtlar (www.tuspa.org)

(Res:79) Çavuştepe Kalesi Genel Görünüm (www.vanbel.tr)

(Res:80) Çavuştepe sitadelinin Uçkale bölümü, doğudan. Surların kayalık yamaçlara açılan teraslara yapıldığı görülmektedir. (Köroğlu,2011)

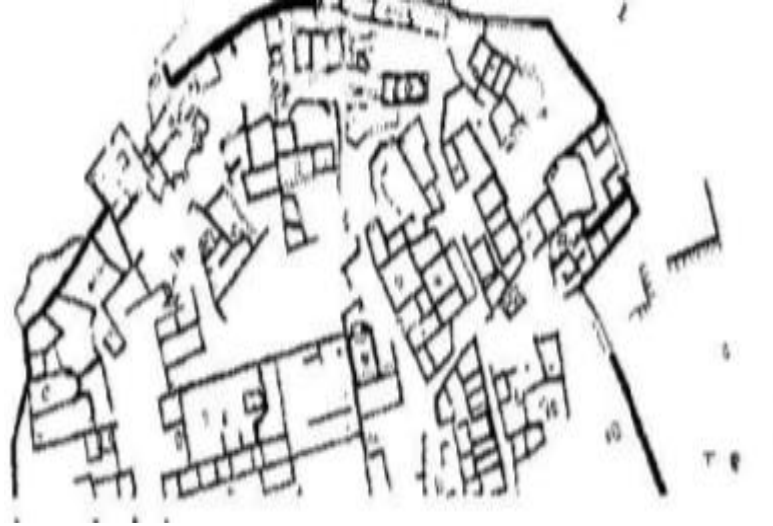
(Res:81) Balawat Kapısı Rekonstrüksiyonu ve Üzerindeki Dekoratif Pencere Betimlemesi

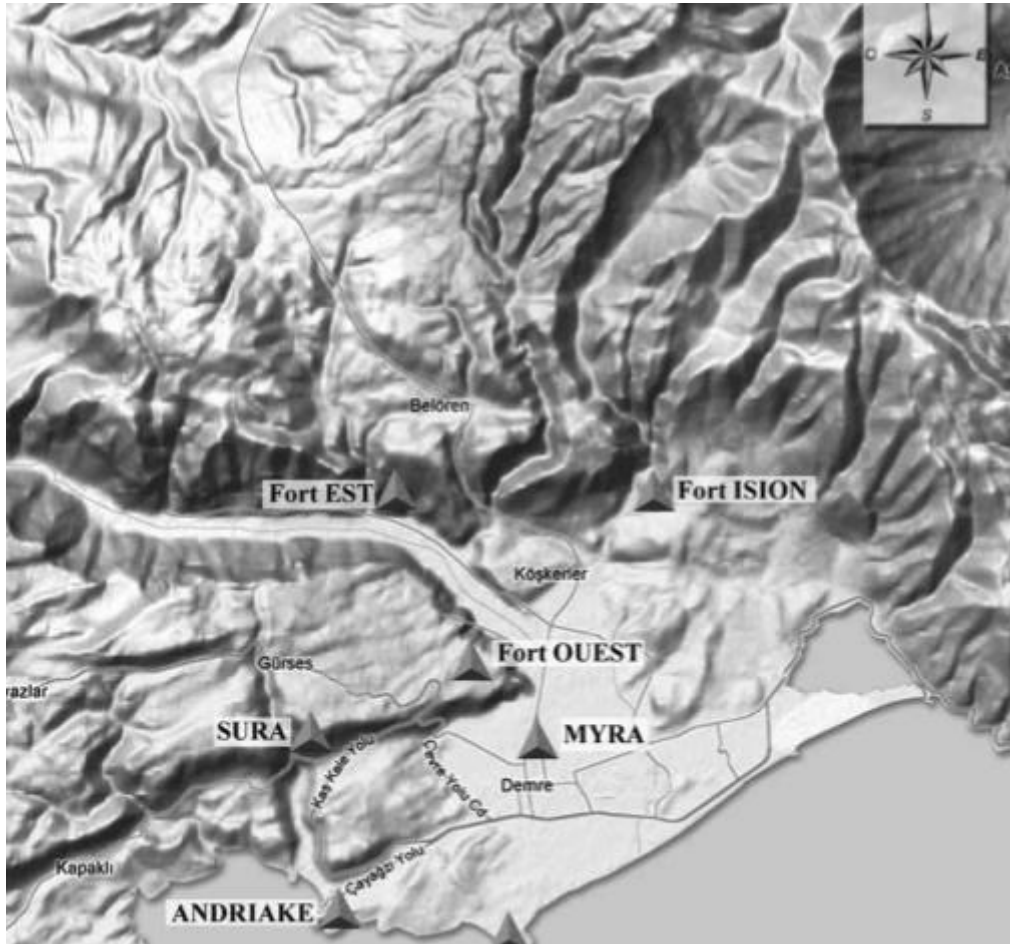
(Res:82) Ayanis Kalesi (www.arkeolojihaber.net)

(Res:83) Likya Bölgesi (www.arkeolojidünyası.com)

(Res.84) Kyaneai Kent planı (Kolb, 1997)

(Res.85) Myra (Çevik, Pimouguet-Pedarros, 2010)

(Res:86) Xanthos (www.arkeolojidünyası.com)

TABLÖLAR

DÖNEM	TARİH
Erken Demir Çağı/Akhaimenid Dönemi	Yak.MÖ 1200-950
Erken Akhaimenid Dönemi	MÖ 950-800
Orta Akhaimenid Dönemi	MÖ 800-550
Geç Akhaimenid Dönemi	MÖ 550-330

Tablo:1 Frig Kronolojisi

DÖNEM	YHSS EVRE	TARİH
Ortaçağ	YHSS I	?
Roma Dönemi	YHSS 2	MÖ 1.yy- MS 3 yy
Hellenistik	YHSS 3	MÖ 330-150
Geç Akhaimenid	YHSS 4	MÖ 550-330
Orta Akhaimenid	YHSS 5	MÖ 720?-550
Erken Akhaimenid	YHSS 6	MÖ 950?-720
Erken Demir Çağı	YHSS 7	MÖ 1100-950
Geç Tunç Çağı	YHSS 9-8	MÖ 1400-1200
Orta Tun Çağı	YHSS 10	MÖ 1600?-1400

Tablo:2 Gordion seramik stratigrafisi (Voigt, Henrickson, 2000)

